

MEGTANULUNK-E UKRÁNUL?

A kárpátaljai magyarok és az ukrán nyelv

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Csernicskó István

MEGTANULUNK-E UKRÁNUL?

A kárpátaljai magyarok és az ukrán nyelv

PoliPrint Kiadó
Ungvár, 2012

УДК 8127

4-62

ББК 81.2укр

Az ukrán nyelv oktatásának témaköre az egyik leggyakrabban előkerülő problémaköre a kárpátaljai magyar közbeszédnek. Az írott és elektronikus sajtóban, politikai nyilatkozatokban, óvodák és iskolák szülői értekezletein, pedagógusok szakmai találkozóin, internetes közösségi oldalak fórumain van napirenden a kérdés, s tudományos kutatások is folynak e tárgyban. A kötet bemutatja, milyen történelmi, társadalmi, politikai és nyelvpedagógiai tényezők következménye az, hogy az államnyelv oktatása alacsony hatékonyságú a kárpátaljai magyar oktatási intézményekben. A kiadvány rávilágít arra, hogy az ukrán nyelv-oktatás helyzetének kérdésköre összetett, szerteágazó, s így megoldása sem várható egyik napról a másikra

Szerkesztő: *Beregszászi Eleonóra*

Tördelő: *Híres-László Kornélia*

Korrektúra: a szerző

A kötet
az MTA Határon Túli Magyar Tudományosságért Ösztöndíj Program
támogatásával készült.

© Csernicskó István, 2012

ISBN 978-966-2595-28-4

TARTALOM

Előszó	7
I. Bevezetés	9
1. Miért: nem tudunk ukránul? Tények, adatok a kárpátaljai magyarok nyelvtudásáról	9
2. Kétnyelvűség kialakítása az oktatás révén	35
II. A történelmi örökség	41
1. A mai Kárpátalja státusa az elmúlt közel 150 évben	41
2. Nyelvpolitika és nyelvoktatás	45
3. Nyelvoktatás a régióban a 20. század elejétől 1991-ig	49
III. Az államnyelv oktatásának problémái a mai Ukrajnában	97
1. A megfelelően képzett tanárok hiánya	97
2. A megfelelő tankönyvek, tanári kézikönyvek, módszertani segédletek, iskolai szótárak hiánya	99
3. A megfelelő szemlélet és az erre alapozott módszer hiánya	103
4. A konkrétan megfogalmazott célok hiánya	105
5. A homogenizálás: univerzális tantervek, tankönyvek és módszerek	107
6. Az óvodai nyelvi nevelés hiányosságai	108
7. A népességföldrajzi jellemzők hatása	109
8. A jogszabályok figyelmen kívül hagyása	111
IV. Az ukránnyelv-oktatás körülményeinek javítására tett kísérletek	115
1. A tágabb nyelv- és oktatáspolitikai kontextus	115
2. Tétova lépések a nyelvoktatás színvonalának javítása érdekében	121
V. Mi áll az ilyen nyelv- és oktatáspolitikai háttérben?	135
Irodalom	141

Előszó

A fene se akart az ukránnyelv-oktatás kérdéskörével foglalkozni! Nyelvészként a legszívesebben én is legtöbb kollégámhoz hasonlóan valami tudományos téma részleteiben szerettem volna elmélyedni, a témakör legnagyobb szakértőjévé válni. Ám már másfél évtizeddel ezelőtt látszott (előttem egészen pontosan 1996-ban vált világossá), hogy az ukrán nyelv oktatásának kérdése előbb vagy utóbb fájó problémává női ki magát.

Rám talált tehát ez a téma, nem én választottam. Annak oka, hogy bár eredeti érdeklődési körömön kívül esett, mégis foglalkozni kezdtem vele, csupán annyi, hogy hiszek azokban az alapelvekben, melyeket a szociolingvisztika (társasnyelvészet) talán legismertebb alakja, az amerikai William Labov fogalmazott meg a nyelvészek társadalmi felelősségéről (Labov 1982: 165–201).

Ez a két elv a tévedések korrigálásának és az adósságnak az elve. Az első szerint, ha a kutató olyan széles körben elterjedt elképzeléssel, nézettel találkozik, amelynek helytelenségét kutatásokkal igazolni tudja, kötelessége ezt nyilvánosságra hozni. A második szerint pedig annak, aki nyelvi adatokat gyűjtött egy beszélőközösségben, az így szerzett tudást kamatoztatnia kell a közösség javára.

Nos, annak a kérdésnek a kapcsán, melyről ez a kötet szól (az ukrán nyelv oktatásának helyzete a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban), számos tévedés, sztereotípiát él a közvélemény, a politikusok és a pedagógusok körében, és amióta 1996-ban először foglalkoztam ezzel a témával, úgy hiszem, kutatásaim során több olyan ismeretet, tényt, adatot gyűjtöttem össze e kérdésről, melyek összefoglalása talán közelebb vihet a probléma lényegének megragadásához, megértéséhez. S ezzel talán a megoldás felé is teszünk egy tétova lépést.

Az utóbbi néhány évben az ukrán nyelv oktatásának témaköre az egyik leggyakrabban előkerülő problémaköre a kárpátaljai magyar közbeszédnek. Az írott és elektronikus sajtóban, a politikai nyilatkozatokban, óvodák és iskolák szülői értekezletein, pedagógusok szakmai találkozóin, internetes közösségi oldalak fórumain van napirenden ez a téma, tudományos kutatások is folynak e tárgyban. Nyilatkoznak róla nyelvtanárok, oktatási szakértők, nyelvészek, természetesen politikusok is, de megszólalt már ennek kapcsán az utca embere és

– csak nagyon-nagyon kis túlzással – „pap, katona, kondás” is. Ennek a kötetnek nem célja a laikus vélekedések összefoglalása és bemutatása. Célja az, hogy rávilágítson a tényre: az ukránnyelv-oktatás helyzetének kérdésköre összetett, bonyolult, szerteágazó, s így megoldása sem várható egy csapásra, egyik napról a másikra.

A kötet azt próbálja meg bemutatni, milyen tényezők következménye az az áldatlan állapot, mely az államnyelv oktatását és annak alacsony hatékonyságát jellemzi a kárpátaljai magyar oktatási intézményekben.

Rövid kötetünk célja tehát az, hogy elemezzük, hogyan alakult ki az a – látszólag – paradox helyzet, hogy az etnikailag, kulturálisan és nyelvileg oly színes régióban ennyire magas a (relatív) egynyelvűek aránya, többek között a kárpátaljai magyarok körében is (lásd Csernicskó 2009b, Csernicskó szerk. 2010a, 2010b). Azért is aktuális ez a kutatási irány, mert – főként az úgynevezett „narancsos forradalom” (2004) után hatalomra került ukrain politikai elit regnálása idején volt ez hangsúlyos – Ukrajna oktatáspolitikája az államnyelv magas szintű ismeretét a társadalmi érvényesülés, a felsőoktatásba kerülés egyik legfontosabb feltételének tekinteti, az ukrán nyelvet pedig az államiság kiemelt szimbólumaként kezeli. A kijevi oktatási kormányzat egyes gyakorlati intézkedései (például a kötelező ukrán nyelv és ukrán nyelvű érettségi bevezetése, a kéttannyelvű oktatás bevezetésének felvetése stb.) és az államnyelv társadalmi pozícióinak erősítésére vonatkozó erőteljes lépései következtében az államnyelv ismeretének fontossága különösen élesen vetődik fel Kárpátalján az utóbbi években (erről lásd pl. Csernicskó 2008, 2009a, 2009c, 2011a, 2011b stb.).

I. Bevezetés

1. Miért: nem tudunk ukránul? Tények, adatok a kárpátaljai magyarok nyelvtudásáról

A kötet főcíme ugyan egy kiegészítendő kérdés, azonban egy állítást is tartalmaz. Mégpedig azt, hogy mi, kárpátaljai magyarok nem tudunk (jól) ukránul. De vajon valóban így van ez? Tényleg alacsony a kárpátaljai magyarok államnyelvi ismeretének szintje? Az alábbiakban erre a kérdésre próbálunk meg választ adni, tényekre és adatokra alapozva.

A 21. századi Európában alapkövetelménynek tekinthető egynél több nyelv ismerete. Az Európai Unió ajánlásaiban az szerepel, hogy a felnőtt lakosoknak az anyanyelve mellett két idegen nyelven kell(ene) tudnia kommunikálni.¹ 2002 márciusában az Európai Unió Barcelonában ülésező állam- és kormányfői² legalább két idegen nyelv egészen korai életkorban kezdődő tanulását tűzték ki célul. A Bizottság hosszú távú célkitűzése az egyéni többnyelvűség mértékének fokozása, hogy valamennyi polgár anyanyelvén kívül legalább két nyelven gyakorlati készségekkel rendelkezzen.³

Az EU ajánlásának egyes tagállamok jobban, mások kevésbé felelnek meg. Egy 2005-ben végzett felmérés adatai szerint az Európai Unió állampolgárainak több mint fele (56%-a) tudott anyanyelvén kívül még legalább egy nyelven megszólalni (1. ábra). Luxemburgban, Máltán, Lettországbban és Hollandiában ez az arány 90% fölötti volt, míg például Portugáliában, Olaszországban, Spanyolországban, az Egyesült Királyságban és Magyarországon nem érte el a 40%-ot (2. ábra). A 243. Eurobarométer felmérése szerint az európaiak legnagyobb része az iskolában, és jelentős hányada kizárólag a szervezett iskolai nyelvoktatás keretében tanul nyelveket.

¹ *Új keretstratégia a többnyelvűség ösztönzésére*. Brüsszel: Európai Közösségek Bizottsága, 2005.

² Barcelonai Európai Tanács, 2002. március 15. és 16., elnökségi következtetések, I. rész, 43.1.

³ COM (2003)449: A nyelvtanulás és a nyelvi sokféleség ösztönzése: cselekvési terv 2004–2006; COM (1995)590: *Tanítás és tanulás* című fehér könyv.

Amint azt az alábbiakban láthatjuk, Kárpátalja azonban nagyon messze van az Európai Unió irányelvektől, többek között a nyelvismeret/nyelvtudás tekintetében is.

Pontos és megkérdőjelezhetetlen adataink sajnos nincsenek a kárpátaljaiak nyelvtudásáról, ám elsősorban a népszámlálások, továbbá egyes szociológiai és szociolingvisztikai kutatások, illetve bizonyos állami felmérések, elemzések révén alkothatunk némi képet a régió lakosságának nyelvtudásáról.

Elemzésünkben a legfőbb forrásnak a censusokat tekintjük. Annak ellenére is így van ez, hogy tudjuk: a népszámlálások eredményei nem minden szempontból tekinthetők pontos és megbízható forrásnak. Ennek több oka van:

a) Kárpátalja mint önálló földrajzi és politikai fogalom csak 1918-ban jött létre, korábban tehát nem készülhettek konkrétan erre a területre vonatkozó statisztikai, demográfiai felmérések.

b) 1918 és 1991 között a mai Kárpátalja területén élő lakosság több államfordulatot ért meg, s az egyes államok népszámlálási adatai – az eltérő szemlélet és módszerek következtében – csak bizonyos fenntartásokkal hasonlíthatók össze.

c) Az államfordulatokkal a ma Kárpátaljaként ismert közigazgatási egység területe is többször változott.

d) Az egyes államok saját érdekeiknek megfelelően manipulálták a demográfiai adatokat, ezért azok nem mindenben tükrözhetik a valós helyzetet.

e) A fentiekkel magyarázható, hogy a különböző forrásokból származó adatok gyakran ellentmondásosak.

f) A volt Szovjetunióban a nemzetiségekre vonatkozó statisztikai adatokat titkosan kezelték. Ezt a bürokratikus szemléletet sajnos Ukrajna is örökölte (vö. Dupka 1994: 168).

A mai Kárpátalja területére vonatkozó legkorábbi nyelvi adatokra az 1495-ös adóösszeírás alapján következtethetünk. Kocsis Károly számításai szerint a 15. század végén a mai Kárpátalja területére átszámítva a lakosság nagy többsége (63,2%-a) volt magyar ajkú, körülbelül egy ötöde (22,0%-a) ruszin nyelvű, a román (8,6%) és a szlovák (6,2%) anyanyelvűek aránya ennél jóval kisebb lehetett (Kocsis–Kocsis–Hodosi 1998, Kocsis 2001, Molnár D. 2009: 164–165).

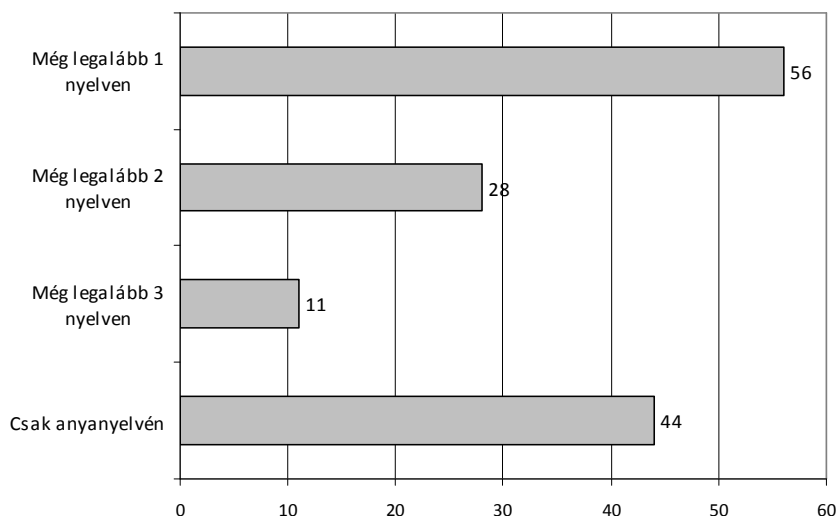
A 18. század végi ugocsa megyei urbáriumok tanúsága szerint a helyi szláv lakosság nagy része értette a magyar nyelvet (Szabó 1937/1994: 106–109, 117). Lehoczky Tivadar (1881–1882/1996: 327) Bereg vármegye vegyes lakosságú települései kapcsán arról tudósít, hogy „oly helyeken, hol a magyar az oroszsal⁴ vegyesen lakik, a két különböző népfajbeliek tartózkodólag érintkez-

⁴ Értsd: a helyi szláv lakossággal (ruszinokkal/ukránokkal).

nek egymással; elsajátítják ugyan egymás nyelvét, azonban valamint a magyar az orosz, úgy viszont ez amazzal ritkán lép szorosabb rokoni kötelékbe. (...) Ellenben azon tájakon, hol a magyarság túlnyomóbb számban lakik, a tisztán magyar helységek közé ékelt orosz és tót telepítvényesek hamar megmagyarosodnak”. Hasonló megállapítást tesz Lehoczky Munkács és Beregszász vonatkozásában is, amikor megjegyzi, hogy Bereg vármegye e két meghatározó városában „a római katolikusok és protestánsok a magyar, az oroszok a szláv s a zsidók a német elemet képviselik, aminthogy egyházi és családi köreikben is nyelveiket így használják, jóllehet a zsidók kivételével nagyobb részt a magyar nyelvnek mindnyájan birtokában vannak”.⁵

A 19–20. század fordulójáról már népszámlálási adatokkal rendelkezünk a nyelvtudásról. Az 1890., 1900. és 1910. évi magyar népszámlálások során használt kérdőívben szerepelt a következő kérdés: „Mi az anyanyelve? Azon kívül mely hazai nyelveket beszéli még?”⁶

1. ábra. Az anyanyelvén kívül más nyelven is kommunikációképes EU-s állampolgárok százalékos aránya az Eurobarometer 2006 alapján⁷

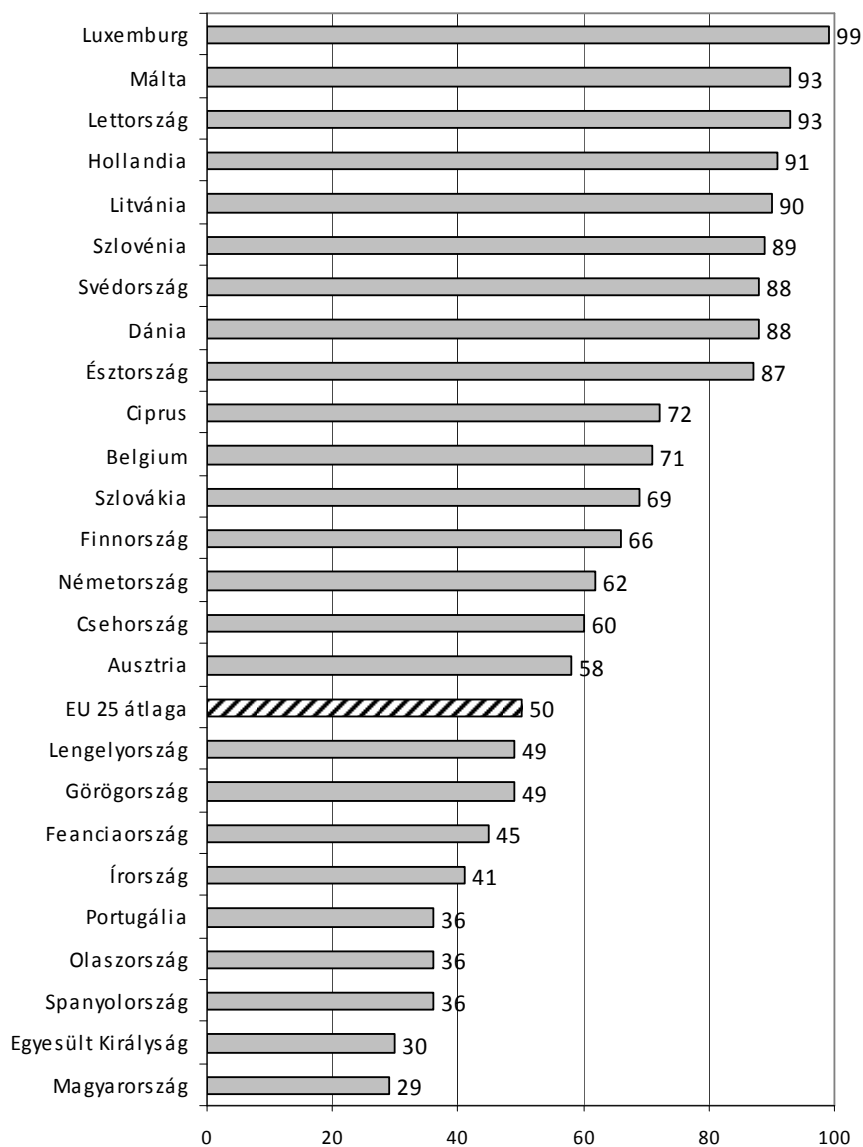

⁵ Ehhez lásd még pl. Udvari (1994).

⁶ *Magyar Statisztikai Közlemények*. Új folyam I. kötet. Budapest: Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, 1893., 7. old.

⁷ Forrás: a 243. Eurobarometer külön felmérése: „Az európaiak és nyelveik”.

2. ábra. Az anyanyelvükön kívül más nyelven is társalogni tudó válaszadók %-os aránya az EU tagállamaiban (2005)⁸

⁸ Forrás: *Új keretstratégia a többnyelvűség ösztönzésére*. Brüsszel: Európai Közösségek Bizottsága, 2005.

Az említett censusok adataiból megtudhatjuk, hogy Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyék nem magyar anyanyelvű lakosainak mekkora hányada vallotta azt, hogy anyanyelvén kívül beszéli a magyar nyelvet (1. táblázat).

1. táblázat. Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megye nem magyar anyanyelvű lakosságának magyarnyelv-tudása, százalékban

Cenzus éve	Megye	Nem magyar anyanyelvűek aránya	A nem magyar anyanyelvűek közül beszél magyarul	Magyarul beszél összesen
1890	Bereg	57,6	14,6	50,8
1900		55,4	7,3	49,2
1910		52,2	30,1	63,5
1890	Ung	72,5	10,1	34,8
1900		70,0	12,9	39,0
1910		67,0	23,1	48,6
1890	Máramaros	87,5	7,1	18,8
1900		86,3	6,9	19,5
1910		85,2	10,9	24,1
1890	Ugocsa	61,8	18,1	49,4
1900		57,1	20,1	54,2
1910		53,5	23,5	59,1

S bár a négy említett vármegye összterülete nagyobb, mint a később Kárpátaljaként ismert régió, a táblázatban szereplő adatokból a mai területre is következtethetünk. A táblázat alapján, összevetve az 1880-as és 1910-es népszámlálás eredményeit, megállapítható, hogy:

1. A nem magyar anyanyelvűek a 19–20. század fordulóján abszolút többséget alkotnak mind a négy vármegyében, a magyar anyanyelvűek kisebbségben vannak.

2. Ennek ellenére fokozatosan növekszik a magyar anyanyelvűek aránya, ill. csökken a nem magyar anyanyelvűeké. A nyelvi asszimiláció fő iránya tehát ebben a korszakban a magyar nyelv.

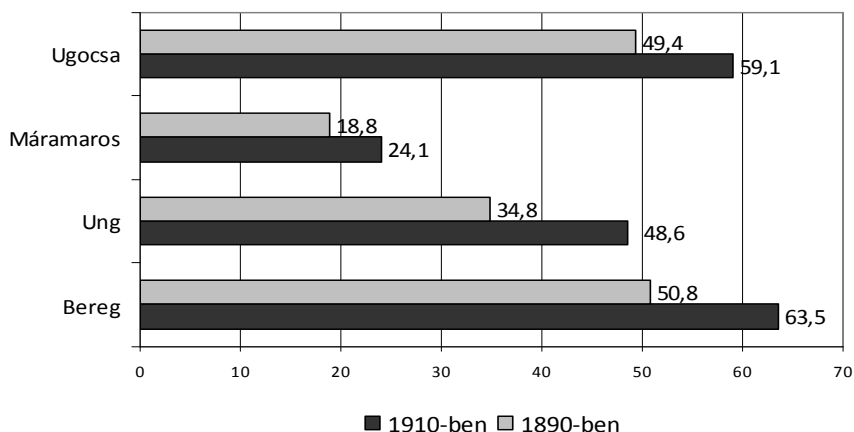
3. A nem magyar anyanyelvűek körében, s ezzel az összlakosság sorai-ban is fokozatosan nő a magyar nyelvet (tehát az ország államnyelvét) beszélők aránya (3. ábra).

4. A nem magyar anyanyelvűek körében sehol sem éri el az 50%-os határt a magyarul beszélők aránya. A nem magyarok többsége tehát a korszakban nem beszél magyarul.

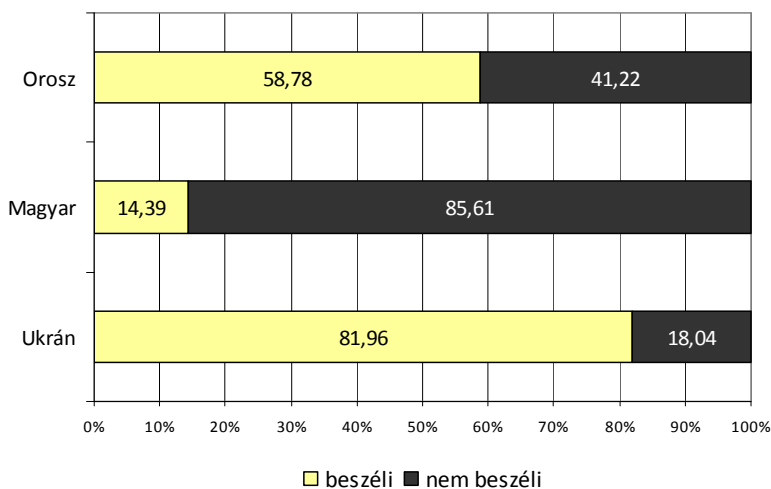
5. 1910-re csak Bereg és Ugocsa vármegyében (ahol a magyar ajkúak aránya a legmagasabb) beszélte a magyar nyelvet a lakosság abszolút többsége.

Máramarosban és Ungban még 1910-ben is magasabb volt azok aránya, akik nem beszélték az államnyelvet.

3. ábra. A magyar nyelven beszélők százalékos arányának változása Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyék összlakossága körében 1890 és 1910 között a népszámlálások adatainak tükrében

4. ábra. Az ukrán, magyar és orosz nyelvet beszélők/nem beszélők aránya Kárpátalján az 1989-es census adatai alapján

A kárpátaljaiak nyelvtudására vonatkozó népszámlálási adataink ezt követően csak a 20–21. század fordulójáról származnak: az 1989. évi utolsó szovjet, illetve a 2001. évi első ukrán census eredményeiből.

Az 1989-es népszámlálás adatai szerint (2. és 3. táblázat) Kárpátalja 1.245.618 lakosa közül 514.516 (41,3%) csak egy nyelven kommunikációképes. A legelterjedtebb nyelv az ukrán a régióban (a lakosság 81,96%-a ismeri), aztán az oroszul beszélők következnek (58,78%), a magyart 14,39% ismeri (4. ábra).

2. táblázat. Kárpátalja lakossága 1989-ben (abszolút számokban)

Forrás: Склад населення по окремих національностях і рідній мові за даними перепису населення 1989 року. Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики, 1990; Статистичний збірник. Населення Закарпатської області за даними всесоюзного перепису населення 1989 року. Ужгород, 1990, 1–16.; Botlik–Dupka (1993: 284).

Nemzetiség	Fő	Anyanyelve és nemzetisége azonos	Anyanyelve és nemzetisége nem azonos, ebből anyanyelve:			Anyanyelve mellett beszél:		Csak anyanyelvén beszél
			Ukrán	Orosz	Magyar	Oroszul	Ukránul	
Ukrán	976749	961489	—	9333	4.605	575627	—	392031
Magyar	155711	151384	3200	991	—	65718	17723	72178
Orosz	49458	47378	1871	—	172	—	21813	26125
Cigány	12131	2491	1487	119	7973	3440	1265	7412
Román	29485	28964	198	153	73	15056	994	11809
Szlovák	7329	2555	2433	388	1890	3781	2081	1457
Német	3478	2576	641	212	36	1333	1580	560
Zsidó	2639	663	365	1307	298	853	1079	669
Egyéb	8638	4531	1143	2629	269	4239	1571	1275
Összesen	1245618	1202031	11338	15132	15316	670046	48106	514516

3. táblázat. Kárpátalja lakossága 1989-ben (százalékban)

Nemzetiség	Aránya	Anyanyelve és nemzetisége azonos	Anyanyelvén kívül beszél		Csak anyanyelvén beszél
			Oroszul	Ukránul	
Ukrán	78,41	98,4	58,9	—	40,1
Magyar	12,50	97,2	42,2	11,3	46,3
Orosz	3,97	95,7	—	44,1	52,8
Cigány	0,98	20,5	28,3	10,2	61,0
Román	2,36	98,2	51,0	3,3	40,0
Szlovák	0,58	34,8	51,5	28,3	19,8
Német	0,27	74,0	38,3	45,4	16,1
Zsidó	0,21	25,1	32,3	40,8	25,3
Egyéb	0,69	52,4	49,0	18,1	14,7
Összesen	100	96,5	53,7	3,0	41,3

A 2001-es census adatai szerint (4. és 5. táblázat) Kárpátalján anyanyelvük mellett a legtöbben a magyar (36 ezren) és az orosz (31 ezren) nyelvet beszélik második nyelvként. Magyarul az ukrán nemzetiségűek, oroszul pedig az ukrán és magyar nemzetiségűek közül beszélnek a legtöbben. A kárpátaljaiak csaknem kétharmada (63%-a) csak anyanyelvén beszél.

4. táblázat. Az anyanyelven kívül egyéb nyelvet is beszélők száma Kárpátalján nemzetiségenként és nyelvenként a 2001-es népszámlálás eredményei alapján (fő)

Forrás: Molnár–Molnár (2005: 50).

Nemzetiség	Az anyanyelvén kívül az adott nyelven beszélők aránya, fő								Nem beszél egyéb nyelvet
	saját nemzete nyelve	ukrán	magyar	orosz	angol	német	francia	egyéb	
ukránok	6647	–	31352	66330	6363	3306	864	11342	695425
magyarok	2518	68896	–	46098	973	537	132	1342	62555
románok	91	7770	218	12063	2	3	27	48	15791
oroszok	1613	23088	1198	–	1078	410	50	688	5871
cigányok	83	4606	1157	1634	0	1	0	83	7927
szlovákok	1260	3114	1252	1724	90	41	4	123	694
németek	558	2019	675	1151	30	–	6	98	621
beloruszok	140	1004	31	489	22	14	0	30	255
egyebek	385	2555	293	1775	132	56	8	199	1206
összesen	13295	13052	36176	31264	8690	4368	1091	13953	790345

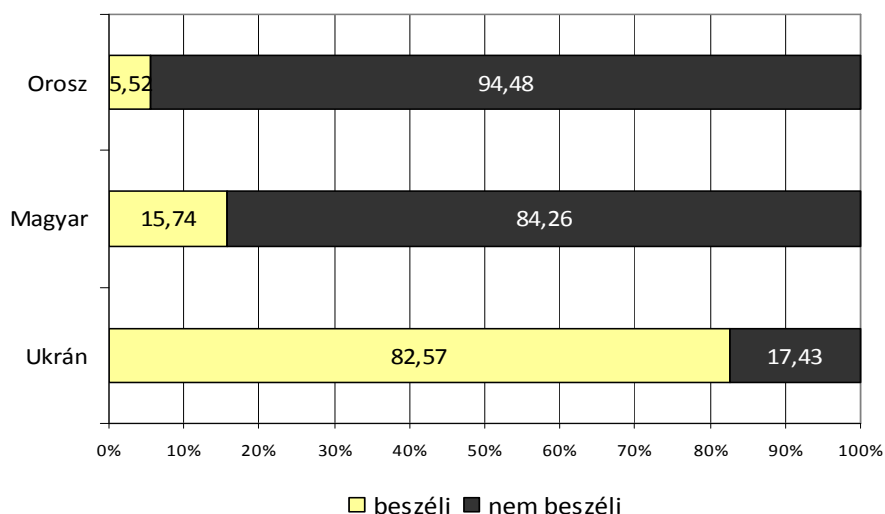
5. táblázat. Az anyanyelven kívül egyéb nyelvet is beszélők százalékaránya Kárpátalján nemzetiségenként és nyelvenként a 2001-es népszámlálás eredményei alapján (%)

Forrás: Molnár–Molnár (2005: 51).

Nemzetiség	Az anyanyelvén kívül az adott nyelven beszélők aránya, %								Nem beszél egyéb nyelvet
	saját nemzete nyelve	ukrán	magyar	orosz	angol	német	francia	egyéb	
ukránok	81,7	–	3,1	26,5	0,63	0,33	0,09	1,1	68,8
magyarok	56,5	46,7	–	30,5	0,64	0,35	0,09	0,9	41,3
románok	29,7	24,3	0,7	37,6	0,01	0,01	0,08	0,1	49,1
oroszok	63,1	80,9	3,9	–	3,48	1,32	0,16	2,2	18,9
cigányok	0,7	39,5	22,0	11,7	0,00	0,01	0,00	0,6	56,6
szlovákok	39,2	93,5	24,8	31,1	1,58	0,72	0,07	2,2	12,2
németek	31,5	93,3	19,7	33,8	0,84	–	0,17	2,7	17,3
beloruszok	14,5	79,9	2,0	55,9	1,43	0,91	0,00	1,9	16,6
egyebek	12,0	69,8	6,1	47,2	2,64	1,12	0,16	4,0	24,1
összesen	37,2	47,4	3,3	27,2	0,69	0,35	0,09	1,1	63,0

A régióban az ukrán a leginkább elterjedt nyelv, a lakosság 82,57%-a beszéli; magyarul a kárpátaljaiak 15,74%-a beszél, oroszul pedig 5,52% (5. ábra).

5. ábra. Az ukrán, magyar és orosz nyelvet beszélők/nem beszélők aránya Kárpátalján a 2001-es census adatai alapján

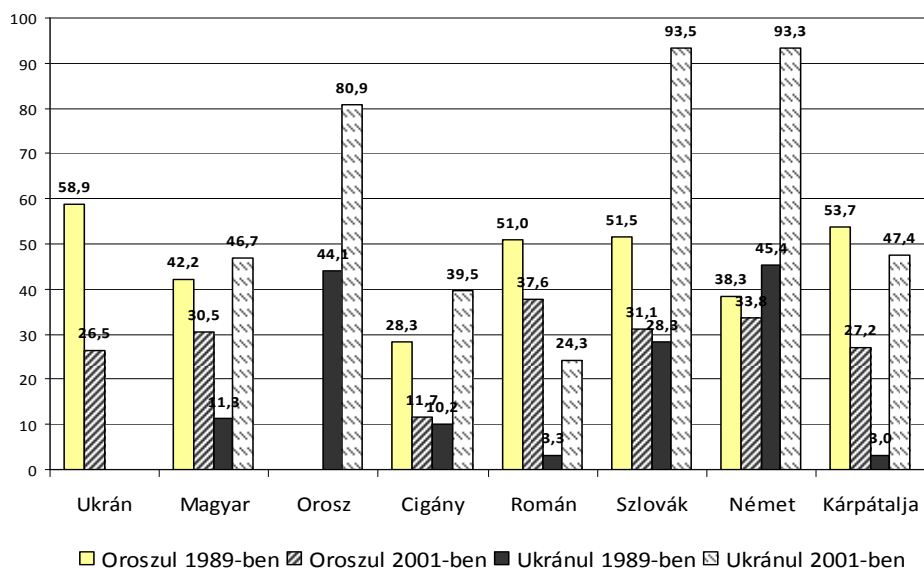
Tanulságos az 1989-es és 2001-es census adatainak összevetése. 1989-hez képest 2001-re minden kárpátaljai nemzetiség körében visszaesett az oroszul beszélők aránya, és jelentősen nőtt az ukránul tudóké (6. ábra). A két népszámlálás közötti időszakban az orosz második nyelvként ismerők aránya a felére (53,7%-ról 27,2%-ra) csökkent, az ukránt második nyelvként beszélőké ellenben megsokszorozódott (3%-ról 47%-ra nőtt).

Ez a változás nagy valószínűséggel csak részben magyarázható azzal, hogy a Szovjetunió 1991-es széthullása, illetve a független Ukrajna megalakulása után az orosz nyelv kikerült az iskolák tanrendjéből, az ukrán nyelv oktatása viszont kötelezővé vált. Ennél valószínűbb, hogy az országváltás, az ukrán állami nyelvi státusba emelése átrendezte a két nyelv presztízviszonyait.

Érdekesen alakult a csak egy nyelven beszélők aránya is a két census közötti időszakban. 1989-ben a kárpátaljaiak 41%-a beszélt csupán egyetlen nyelven (csak anyanyelvén), 2001-re azonban ez az arány 63%-osra nőtt. Ennek oka nyilvánvalóan az, hogy az 1991 után a többségi nemzet státusába került és Kárpátalján is abszolút többséget alkotó ukránok körében 40%-ról 69%-ra ugrott a csak egy nyelven beszélők aránya. A csupán anyanyelvükön beszélők szá-

zalékaránya az ukránok mellett a románok és kis mértékben a németek körében emelkedett, a többi nemzetiség körében azonban csökkent. 1989-ben a cigányok (romák) és a Szovjetunióban kiemelt helyzetet élvező oroszok körében volt a legmagasabb az egy nyelvűek aránya, 2001-ben viszont már egyértelműen az ukránok között volt a legtöbb egy nyelvű (7. ábra).

6. ábra. Az anyanyelvük mellett ukránul, illetve oroszul tudók százalékos aránya Kárpátalján nemzetiségenként az 1989-es és 2001-es népszámlálások adatai alapján

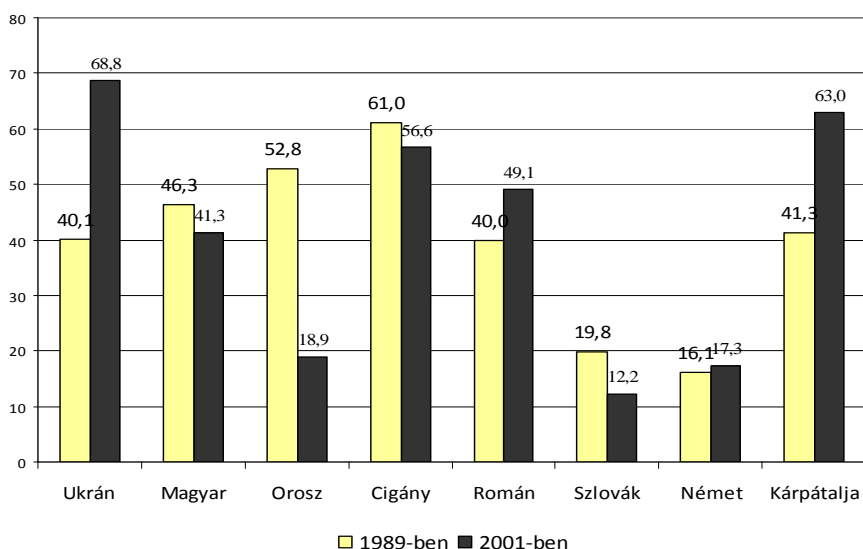
1989-ben anyanyelvüként beszélte az ukránt a kárpátaljaiak 78,10%-a, a magyart 13,38%-a, az orosz 4,99%-a. Második nyelvüként az ukránt 3,86%, a magyart 1,00%, az orosz 53,79% beszélte a kárpátaljaiak közül. Ukránul összesen a lakosság 81,96%-a, magyarul 15,74%-a, oroszul pedig 58,78%-a beszélt Kárpátalján. 2001-re ezek az arányok némileg megváltoztak. A legfőbb változás az orosz nyelv ismerete terén mutatkozik. 2001-re az orosz beszélők aránya drasztikusan visszaesett az előző cenzushoz képest: 731 ezer főről 69 ezerre, illetve csaknem 59 százalékról 5,5 százalékra. Alig észlelhetően nőtt ugyan-ezen időszak alatt az ukrán nyelvet ismerők száma és aránya, s nem sokkal emelkedett azoké sem, akik beszélik a magyar nyelvet (6. és 7. táblázat, 7. és 8. ábra).

6. táblázat. Kárpátalja lakosságának nyelvtudása az 1989-es és 2001-es népszámlálások adatai alapján (fő)

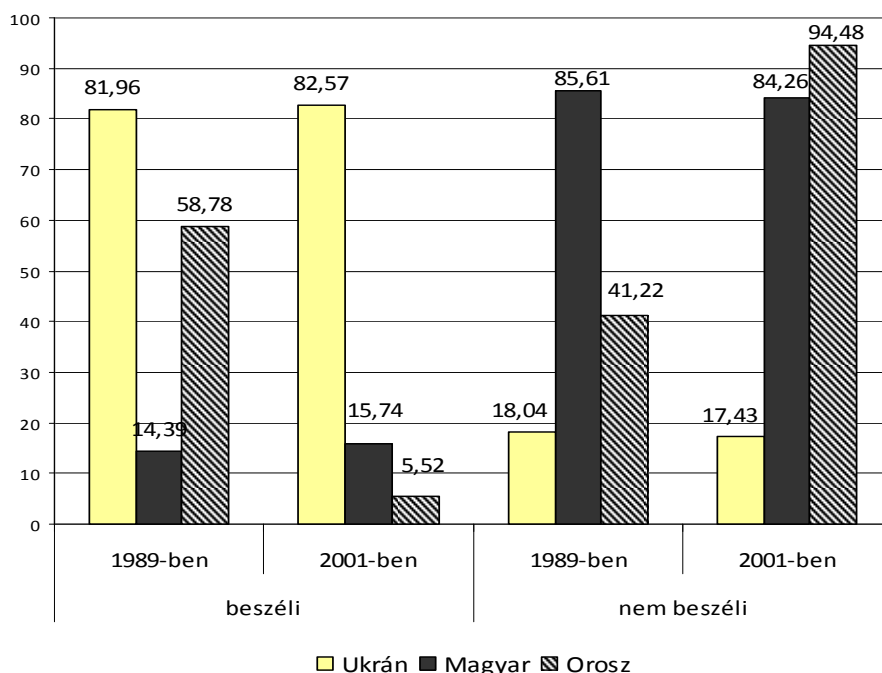
Nyelvek	Anyanyelvként beszélők		Másodnyelvként beszélők		Összesen beszélők		Nem beszélők	
	1989-ben	2001-ben	1989-ben	2001-ben	1989-ben	2001-ben	1989-ben	2001-ben
Ukrán	972827	1016268	48106	19699	1020933	1035967	224685	218647
Magyar	166700	158729	12500	38694	179200	197423	1066418	1057191
Orosz	62150	36412	670046	32877	732196	69289	513422	1185325

7. táblázat. Kárpátalja lakosságának nyelvtudása az 1989-es és 2001-es népszámlálások adatai alapján (az összlakosság százalékában)

Nyelvek	Anyanyelvként beszélők		Másodnyelvként beszélők		Összesen beszélők		Nem beszélők	
	1989-ben	2001-ben	1989-ben	2001-ben	1989-ben	2001-ben	1989-ben	2001-ben
Ukrán	78,10	81,00	3,86	1,57	81,96	82,57	18,04	17,43
Magyar	13,38	12,65	1,00	3,08	14,39	15,74	85,61	84,26
Orosz	4,99	2,90	53,79	2,62	58,78	5,52	41,22	94,48

7. ábra. A csak anyanyelvükön beszélők százalékos aránya Kárpátalján nemzetiségenként az 1989-es és 2001-es népszámlálások adatai alapján

8. ábra. Az ukrán, magyar és orosz nyelvet beszélők/nem beszélők aránya Kárpátalján az 1989-es és a 2001-es census adatai alapján

Mindegyik történelmi korszakra érvényes megállapítás, hogy a hatalmon lévő etnikum képviselői körében a legmagasabb az egynyelvűek aránya. Ugyanakkor az adott időszak államnyelvét sokan beszélik. Ez az állítás a 20. század elejére éppen úgy érvényes, mint a 20. század végére, 21. század elejére (8. táblázat).

8. táblázat. Az államnyelvet beszélők aránya a régió összlakossága körében a népszámlálási adatok alapján (%-ban)

1910-ben			1989-ben		2001-ben	
államnyelv	beszéli (%)		államnyelv	beszéli (%)	államnyelv	beszéli (%)
magyar	Ung	48,6	orosz	58,8	ukrán	82,6
	Bereg	63,5				
	Ugocsa	59,1				
	Máramaros	24,1				

A népszámlálási adatok elemzése alapján megállapíthatjuk, hogy Kárpátalján nincs igazi közös nyelv: egyetlen olyan nyelv sincs, melyet – kortól, lakóhelytől, iskolázottságtól és nemzetiségtől függetlenül – mindenki ismerne a régióban.

A legutóbbi, 2001-es census adatai szerint Kárpátalján egyértelműen az ukrán a legelterjedtebb nyelv: a lakosság 82,57%-a (több, mint egymillió ember) beszéli. A kárpátaljaiak 17,43%-a (kétszázezernél is több ember) azonban nem beszél ukránul.

A népszámlálások nyelvtudásra vonatkozó adatai kapcsán azonban szólnunk kell a censzusok lebonyolítási módjáról, az adatlapokon a nyelvismeretre vonatkozó kérdésekről, mert valószínű, hogy ezek hatással vannak az eredményekre.

Az 1989-ben Ukrajna területén végzett legutóbbi (még szovjet) népszámlálásnál használt kérdőív 9. kérdése az anyanyelv mellett arra a szovjetunióbeli nyelvre is rákérdezett, amelyet az adatközlő saját bevallása szerint szabadon bírt (folyékonyan beszélt). A népszámlálás során használt kérdőívben az eredeti kérdés szövege a következő volt: „9 Родной язык. Указать так же другой язык народов СССР, которым свободно владеет”.⁹ A szovjet népszámlálások tehát elvileg nem vették figyelembe azok nyelvtudását, akik nem bírták szabadon a másik nyelvet, azaz saját bevallásuk szerint nem tudtak „szabadon beszélgetni ezen a nyelven” (свободно разговаривать на этом языке), de olvasnak és értenek ezen a nyelven (vö. Hanazarov 1982: 155). A népszámlálási biztosok számára készült instrukcióban az az utasítás állt, hogy azon adatközlők esetében, akik anyanyelvükön kívül több szovjetunióbeli nyelvet bírnak szabadon, csak azt az egy nyelvet kell feljegyezni, amelyet a megkérdezett a legjobban bír (vö. Hanazarov 1982: 155).¹⁰ Persze arról nincsenek adataink, hogyan értelmezték pontosan a megkérdezettek és a számlálóbiztosok a „szabadon beszél” kritériumot.

A 2001. évi ukrainai népszámlálás során használt adatlap 7. kérdése vonatkozott a nyelvi hovatartozásra és nyelvtudásra. A kérdés szövege a következő volt: „7 Ваші мовні ознаки: а) рідна мова (вказіть); б) якщо Ваша рідна мова не українська, то вказіть, чи володієте вільно українською мовою (так/ні); в) інша мова, якою Ви вільно володієте (вказіть)”.¹¹

⁹ Saját fordításomban: „Anyanyelv. Feltüntetni továbbá annak a Szovjetunióbeli népnek a nyelvét is, melyet szabadon bír.” Vö. *Переписный лист. Всесоюзная перепись населения 1989 г.* Государственный комитет СССР по статистике.

¹⁰ Lásd még: *Всесоюзная перепись населения – всенародное дело.* Moskva, 1969., 46. old.

¹¹ Lásd Ukrajna Állami Statisztikai Hivatalának honlapján: <http://www.ukrstat.gov.ua/> Magyar fordításban: „7. Az Ön nyelvi ismérvei: a) anyanyelve (nevezze meg); b) ha az Ön anyanyelve nem az

Az ukrán census tehát már nem csupán az anyanyelvre és az anyanyelv mellett beszélt egyetlen nyelvre kérdezett rá, hanem egy harmadik nyelv megjelölésére is lehetőség nyílt, ám mind az államnyelv, mind pedig a harmadik ismert nyelv esetében ott szerepel az adatlapon a „szabadon bírja” kitétel.

A csak anyanyelvükön beszélők magas száma kapcsán a fentieket mindenképpen figyelembe kell tehát vennünk.

A népszámlálások mutatta képhez viszonyítva minden bizonnyal árnyaltabb a kárpátaljaiak nyelvtudása. A nyelvtudás szintje eleve nehezen körülírható.

Az ma már nyilvánvaló, hogy a laikus értelmezés szerint „klasszikus” kétnyelvűség¹², azaz két nyelv azonosan vagy megközelítően magas fokú ismerete a kétnyelvűek túlnyomó többségére nem jellemző, az egyes beszélők másodnyelvi (sőt elsőnyelvi) ismerete egyazon közösségen belül is változó lehet (vö. Gal 1979: 12, Crystal 1998: 451).¹³ A „klasszikus” értelemben felfogott kétnyelvűség (két nyelv azonosan magas fokú ismerete) és egynyelvűség (egyetlen nyelv ismerete) között éppen ezért egy közösségen belül számtalan átmeneti kategóriai figyelhető meg. Kiss Jenő (1995: 217) sorai nyilvánvalóan a kárpátaljai magyarokra is érvényesek: „A határainkon kívül élő magyarok (...) – nem sok, de nem pontosítható kivételt nem tekintve – immár mindenhol a kétnyelvűségnek alacsonyabb vagy magasabb fokú állapotában élnek. Vannak tehát, akik értik az államnyelvet, de nem beszélik, vannak, akik az államnyelvet kezdő, haladó vagy közepes fokon beszélik, s vannak, akik az anyanyelvüket és az államnyelvet is egyformán jól beszélik”.

A kétnyelvűséget ebből adódóan olyan kontinuumként értelmezik, amelynek két végpontja: egynyelvűség az egyik nyelven, ill. a másikon, a középpontban pedig a „klasszikus” kétnyelvűség áll, s az egyes beszélők a kontinuum különböző pontjain találhatók, sőt: helyzetük – nyelvtudásuk változásának függvényében – elmozdulhat az egyik vagy a másik irányba. „A kétnyelvű interakciók vizsgálata számos különbségre derített fényt a kétnyelvű beszélők nyelvtudásszintjével kapcsolatban. Sok kétnyelvű beszélő például képtelen anyanyelvi szinten elsajátítani akár az egyik nyelvet is. Mások csak az egyik, a ’preferált’ vagy ’domináns’ nyelvet beszélik ilyen szinten. A kutatók ezért napjainkban

ukrán, jelölje be, szabadon beszéli-e az ukrán nyelvet (igen/nem); c) más nyelv, melyet Ön szabadon beszél (nevezze meg).” A népszámlálási ív magyar fordítását közli Molnár–Molnár (2005: 117–119).

¹² A „klasszikus” kétnyelvűségre lásd pl. ÉKsz.: „Két nyelvet egyformán jól használó”. Vö. még Bloomfield (1933: 56), Avrorin (1960: 15). Lásd azonban az ÉKsz.² *kétnyelvű* címszavát, ill. vö. még a *kétnyelvűség* címszóval.

¹³ A kárpátaljai Rot Sándor a szakirodalomra hivatkozva ismerteti ezt a megközelítést (Rot 1968: 161).

a két nyelven beszélés képességére inkább mint egy kontinuumra gondolnak: a kétnyelvű beszélők ennek a kontinuumnak különböző pontjain helyezkednének el. Csupán egy kisebbség rendelkezik mindkét nyelv ideálisan tökéletes, kiegyensúlyozott tudásával, a többség azonban ettől némileg távol van, néhányan pedig csak igen korlátozott képességekkel rendelkeznek” – írja például Crystal (1998: 452; lásd még pl. Kontra 1981: 8, Göncz 1985: 14; Haugen 1953, Bartha 1999: 90 stb.).

Elképzelhető például, hogy valaki, aki családi, baráti körben csak magyarul beszél, a munkahelyén kizárólag a többségi nyelvet használja. Az általa használt nyelvek közötti „munkamegosztás” rendszerint a nyelvtudásban is megmutatkozik: vannak témák, amelyekről könnyebben és szívesebben beszél magyarul, illetve más helyzetek, amelyekben inkább a többségi nyelvet használja.

Zelei Miklós (2000: 16–17) *A kettézárt falu* című riportkötetében az egyik interjúalany így nyilatkozott erről: „Nem tudok oroszul. (...) Beszélni tudok, értek is, de nem beszélek helyesen, nem tudok ragozni. (...) A traktoralkatrészek nevét meg magyarul nem tudom”. Vagyis könnyen elképzelhető, hogy az a beszélő, aki nagyon jónak tartja ukrán vagy orosz nyelvi kompetenciáját, olyan helyzetekben, amelyekben általában magyarul szokott beszélni, nehezen boldogul a többségi nyelven, és fordítva: magyar domináns kétnyelvűek sokasága számára nehéz az államnyelven elsajátított szakterminusokat magyarul használni. Ezt példázza az alábbi interjúrészlet is, melyet 1996-ban rögzítettünk egy a zenei szaknyelvet ukrán nyelven elsajátított városi értelmiségivel:

„Egy nyelv inkább szokás, mint tudás. És a szakmai szinten ez megjelentkezik. Mondjuk hit terén, vallásos, vallás terén, vallási szférába jobb a magyar. Ööö... ilyen hétköznapi szférába, mondjuk filológiai szférába, de mondjuk zenei, a zenei szakmát ukránul sajátítottam el, így mondjuk ott, mondjuk a szakterminusokat... Mer magyarul nem kicsinyített szeptakkord, hanem szűkített szeptakkord, oroszul viszont kicsinyített, tehát gondolkodnom kell, hogy ne-hogy tükörfordítást alkalmazzunk, és ilyen téren néha az ember megáll, hogy elgondolkozzon, hogy mit használjon. Ez, ez előáll.”

Amint az alábbi, szintén 1996-ban egy falusi értelmiségivel készített interjú részletéből is látszik, a nyelvtudás hiányossága természetesen a többségi nyelvben is jelentkezhet:

„KUTATÓ: Tehát ott tartottunk, hogy orvosnál, bár sose kelljen, de milyen nyelvet használnál? (...) És mondjuk, ha oroszul, oroszul el tudod mondani, hogy mi a bajod, ez nem okoz nehézséget?

ADATKÖZLŐ: Hát látod, ha ilyen területekre kerül a társalgás, akkor már nagyon nehéz megfogalmazni, hogy, hogy mit akarsz, vagy hogy mi fáj, vagy... Elmutogatja az ember, hát ezér van a keze. Vagy ha végigtapogat, akkor jajgatsz nagyokat, és akkor úgys észreveszi.”

A kétnyelvűség tehát nem a nyelvtudásra, nem a nyelvismeret fokára vonatkozó fogalom, hanem a társadalmi körülményekre.

A kárpátaljai magyarok nyelvtudásának változatosságát igazolják azok a szociológiai, szociolingvisztikai kutatások is, melyek érintik ezt a kérdést. Ám érdekes módon szinte csak a Kárpátalján élő magyar közösség vonatkozásában vannak ide vonatkozó adataink, más etnikumok nyelvismeretéről nem rendelkezünk kutatásokból származó adatokkal.

1996 nyarán *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a 20. század végén* című kérdőíves szociolingvisztikai vizsgálat során (vö. Kontra 1996, Csernicskó 1998a) a kárpátaljai lakosság nyelvtudására is rákérdeztünk. Négy településtípusban összesen 144 felnőtt, magát magyarnak valló adatközlő válaszolt arra a kérdésre, hogy *saját bevallása szerint* milyen fokon beszél magyarul, oroszul és ukránul. Magyartudását az adatközlők 95%-a *nagyon jó*-nak vagy *anyanyelvi szintű*-nek ítélte. Orosztudását a megkérdezettek túlnyomó többsége (91%) a *nem nagyon jó*-tól a *nagyon jó*-ig terjedő jelzőkkel minősítette, de ukrántudását csak a válaszadók kétharmada (67%) ítélte ilyennek. A magyarok orosztudásánál jóval gyengébb ukrántudását mutatja az is, hogy az *alig néhány szót* vagy annyit sem tudók aránya az orosz esetében a minta 6,3%-a, míg az ukrán esetében ugyanez 32,7% (lásd 9. táblázat és 9. ábra).

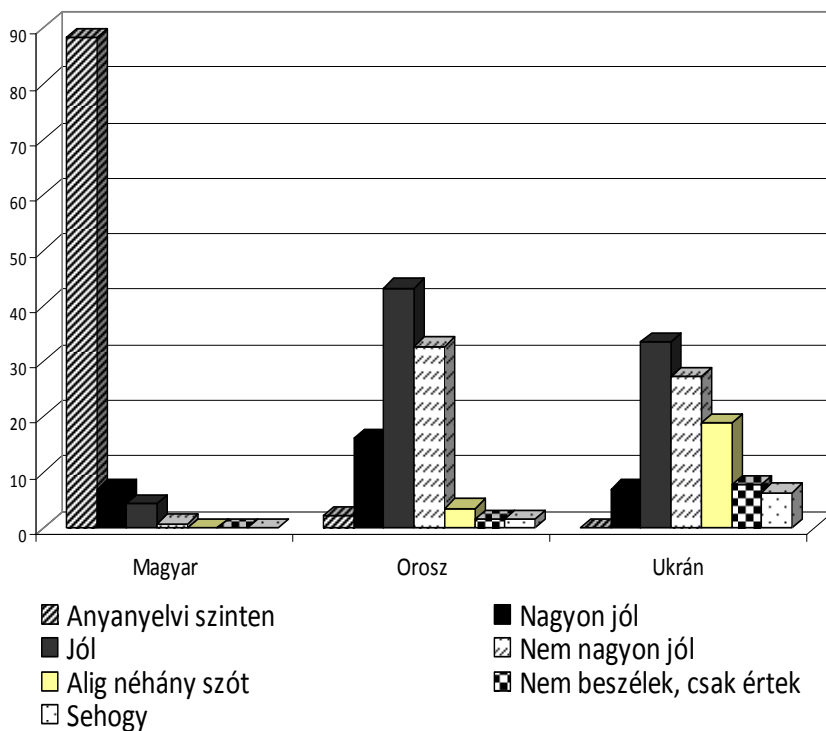
**9. táblázat. A kárpátaljai magyarság nyelvtudása
(Terepadatok 1996; N=144; önértékelés alapján)**

	Magyar		Orosz		Ukrán		Egyéb	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Anyanyelvi szinten	127	88,2	3	2,1	–	–	–	–
Nagyon jól	10	6,9	23	16,0	10	6,9	–	–
Jól	6	4,2	62	43,1	48	33,3	4	2,8
Nem nagyon jól	1	0,7	47	32,6	39	27,1	5	3,5
Alig néhány szót	–	–	5	3,5	27	18,8	4	2,8
Nem beszélek, csak értek	–	–	2	1,4	11	7,6	1	0,7
Sehogy	–	–	2	1,4	9	6,3	130	90,3

Arra a kérdésre, hogy tudnak-e írni és olvasni az adatközlők magyarul, oroszul és ukránul, a minta 97%-a úgy válaszolt, hogy magyarul írni és olvasni, 3%-a csak olvasni tud. Az oroszul írók és olvasók aránya közeli az anyanyelvihez

(95,8%), ám ukránul sokkal ritkább: csak az adatközlők 56%-a ítélte úgy, hogy tud ukránul írni és olvasni, 30% csak olvasni tud, 14% sem írni, sem olvasni nem tud (vö. 10. ábra).

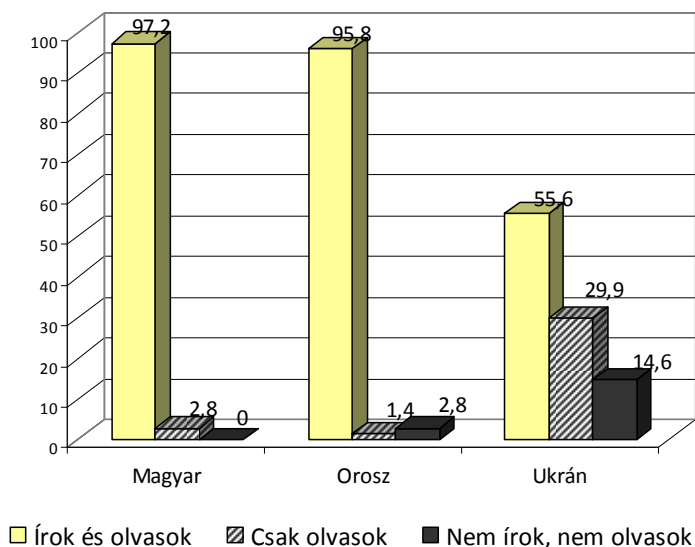
**9. ábra. A kárpátaljai magyarság nyelvtudása
(Terepadatok 1996; N=144, %-ban; önértékelés alapján)**

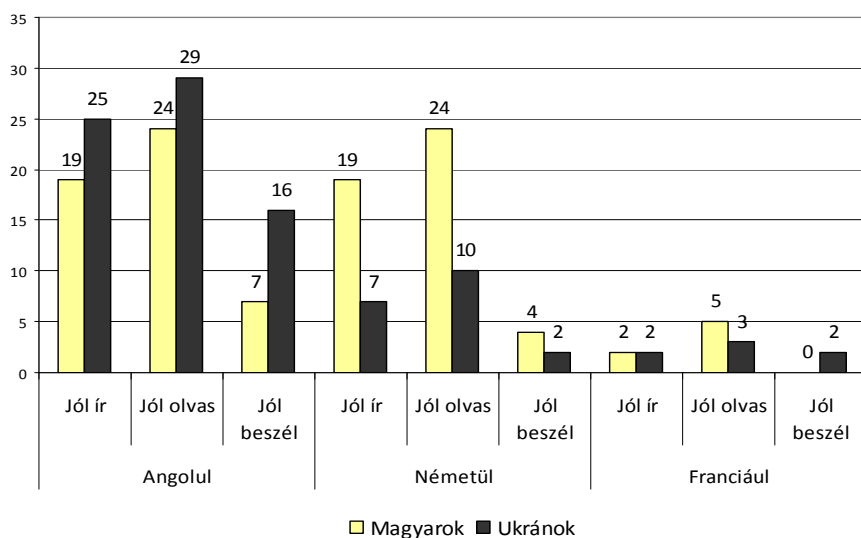
A Mozaik 2011 című Kárpát-medencei kutatás keretében 500 magyar, illetve 300 ukrán 15 és 29 év közötti kárpátaljai fiatal töltött ki egy kérdőívet (a kutatásról lásd Szabó és mtsai szerk. 2002). A vizsgálat többek között a kárpátaljai magyar és ukrán fiatalok nyelvtudására is rákérdezett (Hires–Márku 2003: 131–132). Az adatok szerint a többségi fiatalok körében valamivel többen ismerik az angol, a magyarok körében pedig a német nyelvet (11. ábra).¹⁴

¹⁴ A kárpátaljai magyar fiatalok nyelvtudásáról lásd még Márku (2008: 43–50).

**10. ábra. Írni és olvasni tudás magyar, orosz és ukrán nyelven Kárpátalján
(Terepadatok 1996; N=144; %-ban; önértékelés alapján)**

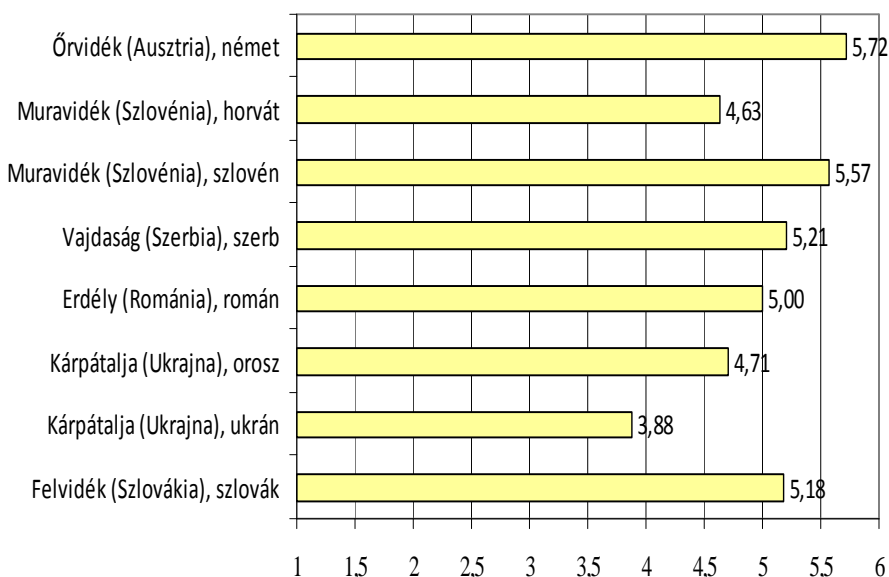
11. ábra. 15 és 29 év közötti kárpátaljai magyar (N=500) és ukrán (N=300) fiatalok idegennyelv-tudása

Ha „nemzetközi” összehasonlításban vizsgáljuk a kárpátaljai magyarok nyelvtudását ugyanezen 1996-os, illetve egy 2007-es (lásd Papp–Veres szerk. 2007, Ferenc 2012) kérdőíves kutatás adataira alapozva, valamint egy összehasonlító vizsgálat eredményeit tekintve (Dobos 2011), akkor kiderül, hogy más államok kisebbségi magyar közösségeihez mérten a Kárpátalján élő magyarok alacsonyabb szinten beszélik az államnyelvet, mint más régiók magyar kisebbségei (12., 13. és 14. ábra).¹⁵

**12. ábra. Kisebbségi magyarok nyelvismeretének foka 1996-ban
(átlagok, önbevallás)**

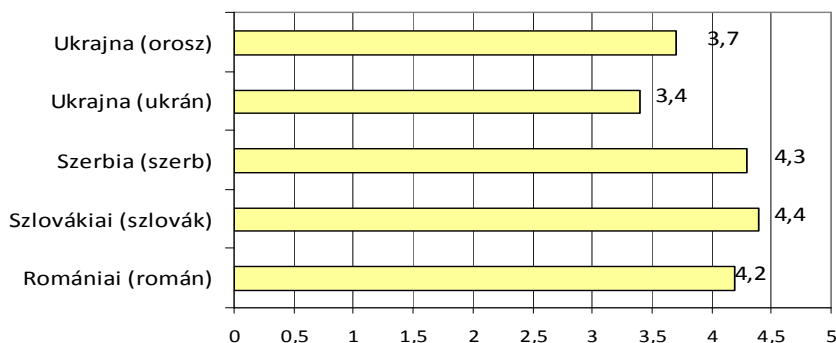
7: anyanyelvi szinten, 6: nagyon jól, 5: jól, 4: nem nagyon jól, 3: alig néhány szót, 2: nem beszélek, csak értek, 1: sehogy

¹⁵ A vajdasági és muravidéki magyarok államnyelvi ismeretéről lásd továbbá Gleb Pilipenko (2011) elemzését.

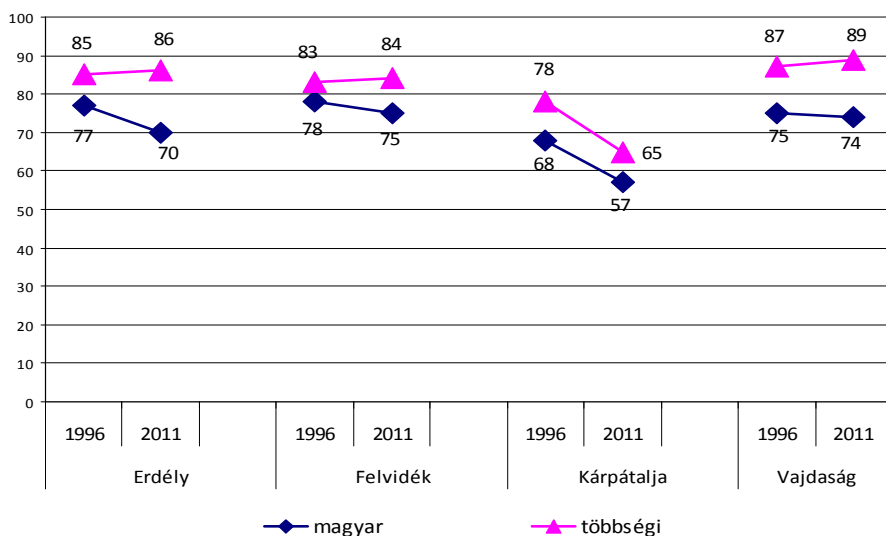
**13. ábra. Kisebbségi magyarok nyelvismeretének foka 2007-ben
(átlagok, önbevallás)**

5: anyanyelvi szinten, 4: nagyon jól, ... 1: sehogy

**14. ábra. A gyermekeiket magyar, illetve többségi tannyelvű iskolába járató
szülők államnyelvismeretének szintje négy ország magyar lakossága körében
1996-ban és 2011-ben (önbevallás)**

1: egyáltalán nem beszél; 100: nagyon jól beszél
Dobos (2011: 42) alapján

Budapesti kutatók 1996-ban és 2011-ben négy ország magyar közössége (Erdély, Felvidék, Vajdaság és Kárpátalja) körében végeztek kérdőíves szociológiai kutatást, melynek keretében – többek között – a többségi nyelv ismeretének fokát vizsgálták. A 14. ábra régióként mutatja be azoknak az adatközlőknek az államnyelvtudását (önbevallás alapján), akiknek gyermekei a) magyar, illetve b) többségi nyelvű iskolába jártak/járnak (1-es érték: egyáltalán nem beszél, 100-as: nagyon jól beszél az adott nyelvet). Az eredmények azt mutatják, hogy – miként az előzőekben bemutatott vizsgálatok esetében is – mindkét csoporton belül a kárpátaljai közösségben a legalacsonyabb az államnyelv ismeretének foka. Azt is érdekes megfigyelnünk, hogy ebben a régióban mindkét csoportban alacsonyabb szintűnek ítélték nyelvtudásukat az adatközlők, mint másfél évtizeddel korábban: 1996 és 2011 között a gyermekeiket magyar tannyelvű oktatási intézménybe járató szülők esetében 68-asról 57-esre, az utódaikat többségi nyelven iskolázoók pedig 78-asról 65-ösre esett vissza az államnyelv ismeretének szintje (lásd Dobos 2011: 42).

A 15. ábrán azt foglaltuk össze, hogyan értékeli az imént említett kutatás kárpátaljai adatközlői: a) szüleik, b) saját maguk, c) házastársuk és d) gyermekeik államnyelvtudásának szintjét (az 1-es továbbra is: egyáltalán nem beszél, a 100-as: nagyon jól).¹⁶ A három különböző generáció (1.: az adatközlők szülei, 2.: az adatközlő és házastársa, 3.: az adatközlő gyermekei) nyelvismeretének fokát ábrázoló adatokból látható, hogy:

- a 2011-es adatközlők magasabbra értékelték saját szüleik államnyelvismeretének fokát, mint az 1996-ban megkérdezettek;
- 1996-hoz képest 2011-ben alacsonyabb szintűnek ítélték meg saját, illetve házastársuk nyelvtudását;
- 15 évvel korábban az adatközlők úgy vélték, gyermekeik magasabb szinten beszélnek a többségi nyelvet, mint 2011-ben;
- mind 1996-ban, mind pedig 2011-ben saját generációjuk (azaz önmaguk és házastársuk) nyelvtudását magasabb szintűként értékelték az adatközlők, mint szüleik, illetve gyermekeik nyelvismeretét.

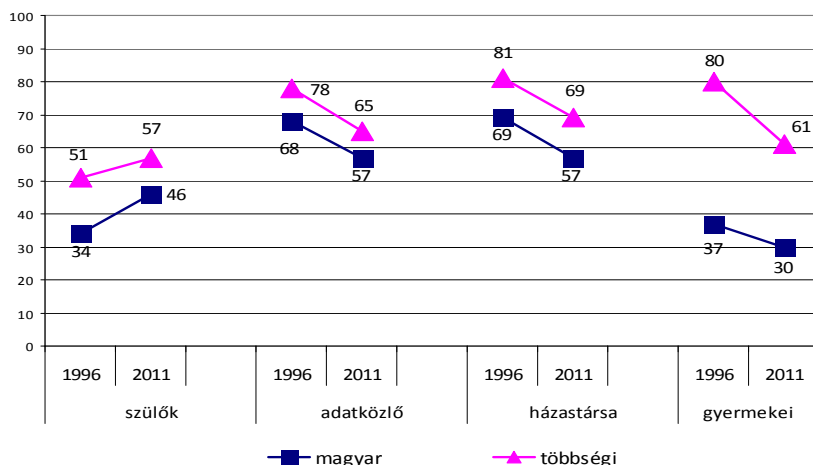
Az eddig bemutatott, önbevallásra alapuló vizsgálatok az orosz nyelvnek az ukránál magasabb tudásszintjét rögzítették (lásd pl. Beregszászi 2004, Cserniczkó 1998a, 2009b, 2010, Cserniczkó szerk. 2003: 39–41, Cserniczkó–Soós 2002, Papp–Veres szerk. 2007, Ferenc 2012). Egy 2003-ban a kárpátaljai magyarok 593 fős, reprezentatív mintáján végzett kérdőíves vizsgálat adatai azonban már azt mutatják, hogy az orosz és ukrán nyelv ismeretének átlagos foka

¹⁶ A kutatási beszámoló külön adja meg a gyermekeiket magyar, illetve többségi nyelvű iskolába járató adatközlők eredményeit, ezért mi is külön kezeljük a két csoportot.

kiegyenlítődött, sőt – egyelőre (?) csupán elenyésző mértékben – az ukrán nyelvtudás szintje enyhén meghaladja az orosz nyelv ismeretének fokát (10. és 11. táblázat, illetve 16. ábra; lásd még Cserniczkó szerk. 2010b: 90). A 11. táblázat arra is rámutat, hogy ukrán és orosz nyelven a kárpátaljai magyar felnőttek jelentős része (15, illetve 20 százaléka) gyakorlatilag funkcionális analfabéta, hiszen sem írni, sem olvasni nem tud ukránul és/vagy oroszul.

15. ábra. Három nemzedék államnyelvismeretének szintje az adatközlők vélekedése szerint Kárpátalján 1996-ban és 2011-ben

*1: egyáltalán nem beszéli; 100: nagyon jól beszéli
Dobos (2011: 42–43) alapján*

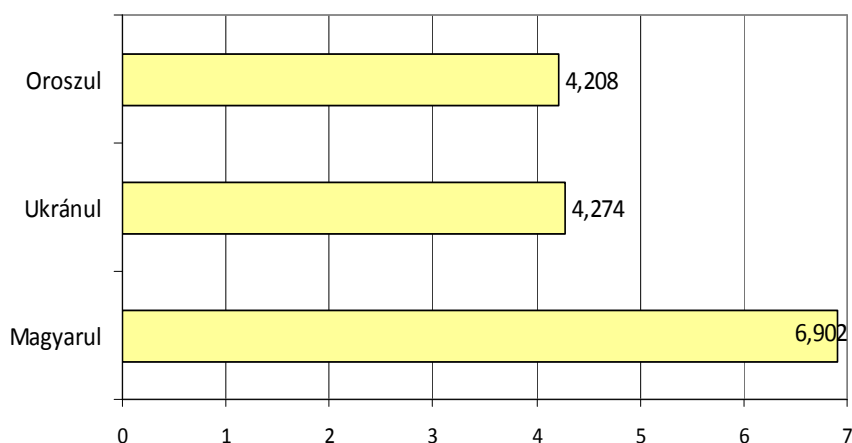

10. táblázat. Kárpátaljai magyarok válaszai a *Milyen szinten beszél Ön az alábbi nyelveken?* kérdésre (N=593)

	Magyarul		Ukránul		Oroszul	
	fő	%-ban	fő	%-ban	fő	%-ban
Anyanyelvi szinten	553	93,3	59	9,9	40	6,7
Nagyon jól	23	3,9	77	13,0	92	15,5
Jól	11	1,9	116	19,6	164	27,7
Nem nagyon jól	3	0,5	154	26,0	95	16,0
Alig néhány szót	1	0,2	87	14,7	74	12,5
Nem beszélek, csak értek	-	-	27	4,6	30	5,1
Sehogy	-	-	50	8,4	72	12,1
Nem válaszolt	2	0,3	23	3,9	26	4,4

16. ábra. Kárpátaljai magyarok válaszai a *Milyen szinten beszél Ön az alábbi nyelveken?* kérdésre (N=593, átlagok)

7: anyanyelvi szinten, 6: nagyon jól, 5: jól, 4: nem nagyon jól, 3: alig néhány szót, 2: nem beszélek, csak értek, 1: sehogy

11. táblázat. Írni és olvasni tudás magyar, orosz és ukrán nyelven Kárpátalján (Terepadatok 2003; N=593; %-ban; önértékelés alapján)

	magyarul	ukránul	oroszul
írok és olvasok	98,30	67,94	65,19
csak olvasok	1,36	16,76	14,55
nem írok, nem olvasok	0,34	15,30	20,26

Az önbevallásra alapozó népszámlálási és szociolingvisztikai adatsorok mellett a kárpátaljai magyarok nyelvtudásának alacsony szintjét támasztja alá Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumának értékelése is. Viktor Juscsenko elnök kabinetjének oktatási minisztere, Ivan Vakarczuk például így fogalmazott 2008. március 4-én megtartott beszédében az államnyelv oktatásának eredményességéről a nemzetiségek nyelvén oktató iskolákban: „Kiderült, hogy az ukrán nyelv oktatása helyett nem ritkán ezt csak imitálják, a bizonyítványokba pedig a legmagasabb osztályzatok kerülnek.”¹⁷ A tárcsa által a 2008–2011.

¹⁷ A tárcavezető nyilatkozatát lásd a minisztérium honlapján: http://www.mon.gov.ua/new-stmp/2008/05_03/doc.doc.

évekre elfogadott, az ukrán nyelv oktatásának javítását célzó cselekvési programja¹⁸ szerint a nemzetiségi tannyelvű iskolák végzőseinek államnyelvi tudásszintje alacsony, nem teszi konkurenciaképesé őket a felsőoktatási intézményekbe való bejutás során, akadályozza az ukrán társadalomba történő sikeres integrációjukat.¹⁹

A kárpátaljai magyarok ukránnyelv-ismeretének fokára következtetni engednek a 2008-tól a felsőoktatásba jelentkezők számára kötelezővé tett ukrán nyelv és irodalom tesztvizsgák eredményei is. A független tesztközpontokban letett vizsga 2008-as eredményeit elemezve Orosz Ildikó arra a következtetésre jutott, hogy a legtöbb választható tantárgyból a magyar tannyelvű iskolákban érettségizettek elérik vagy némileg meghaladják a kárpátaljai ukrán tannyelvű iskolákban érettségizettek átlagát. Például matematikából, biológiából, fizikából jobb teljesítményt nyújtottak ukrán iskolákban érettségizett kortársaikhoz képest (Orosz és mtsai 2008). Kirívóan rosszak ugyanakkor a magyar tannyelvű iskolák végzőseinek mutatói a valamennyi felsőoktatási szakra jelentkező számára kötelező ukrán nyelv és irodalom központi érettségén. Miközben 2008-ban országos átlagban a maturálók 8,38%-a bukott meg az ukrán érettségén²⁰, a magyar tannyelvű iskolák végzősei között ez az arány 29,58% volt.²¹ 2009-ben országos átlagban a felsőoktatásba igyekvő vizsgázók 9%-a bukott meg az ukrán nyelv és irodalom vizsgán, Kárpátalján viszont az összes vizsgázó 15%-a. A magyar tannyelvű iskolák 2009. évi végzőseinek 28%-a (535 fő) szeretne volna a felsőoktatásban folytatni a tanulmányait és futott neki a minden szakra, szakirányra kötelező ukrán nyelv és irodalom tesztnek. 44%-uk azonban elbukott ezen a vizsgán, és nem tanulhatott tovább (17. ábra).²²

¹⁸ A dokumentum eredeti címe: *Галузева Програма поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008–2011 роки*. Затверджена наказом міністра освіти і науки № 461 від 26.05.2008 р.

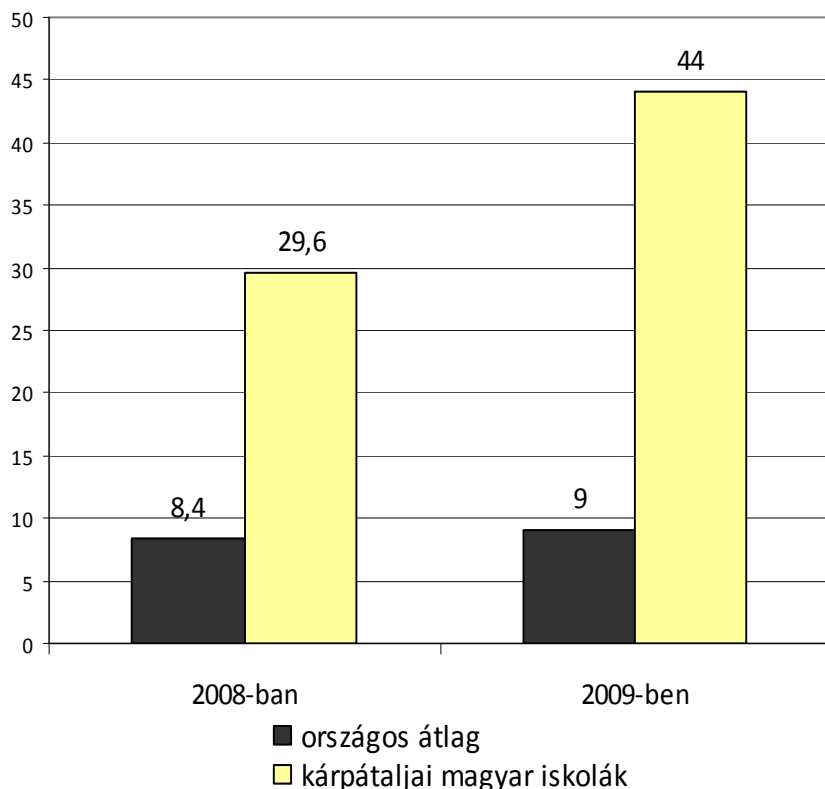
¹⁹ Érdekes adalék lehet a kárpátaljai magyar nyelvközösség nyelvtudásának kérdéséhez Kovács Miklós véleménye. A kárpátaljai magyar politikus 2012 júliusában egy országos hírportálnak (<http://korrespondent.net/ukraine/politics/1371567-korrespondent-sprosil-predstavitelej-nac-menshinstv-cto-daet-im-zakon-o-yazykah>) és a *Корреспондент* című orosz nyelvű hetilapnak (2012. július 13., 27. szám) adott nyilatkozatában kifejtette: a helyi magyarok a nyelvtudás hiányosságai miatt még az ukrán maffiában sem tudnak előkelő pozíciókat kivívni.

²⁰ Lásd: <http://www.testportal.gov.ua>

²¹ Lásd: Kárpátalja c. hetilap 2008. június 6., 5. lap.

²² Lásd: Kárpátalja c. hetilap 2009. július 24., 13. lap. Tegyük azonban hozzá, hogy ezek a mutatók nem (feltétlenül csak) a magyar tannyelvű iskolákban folyó ukránnyelv-oktatás alacsony színvonalára, hanem a bevezetett vizsga diszkriminatív jellegére szolgálnak bizonyítéknak (erről részletesen lásd Cserniczkó 2008b, 2009a, 2009c, 2010, Ferenc 2009, Orosz 2009, Tóth 2008).

17. ábra. Az ukrán nyelv és irodalom központi érettségi/felvételi teszten megbukott diákok százalékos aránya Ukrajnában, illetve a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák végzősei körében (2008 és 2009)

Akárhogyan is szemléljük a népszámlálási és szociolingvisztikai adatso-
rokat, az nyilvánvaló, hogy:

(a) a kárpátaljaiak nyelvtudása nagy változatosságot mutat (vannak, akik viszonylag magas szinten beszélnek anyanyelvükön kívül más nyelvet, nyel-
veket is, ugyanakkor sokan csupán anyanyelvükön kommunikációképesek, és a
két szélső pont között számtalan átmeneti kategória figyelhető meg);

(b) a régió – lakosságának etnikai és nyelvi sokszínűsége ellenére – nem
a magas szintű két- vagy többnyelvűséghez, hanem az egynyelvűséghez áll vala-
mivel közelebb (hiszen a lakosság jelentős része csupán anyanyelvén kommuni-
kációképes);

(c) bár a nyelvtudás foka nehezen körülírható, az adatok arra mutatnak, hogy a kárpátaljai magyarok többsége valóban nem tud jól ukránul.

A következő részben annak próbálunk utánajárni, milyen nyelvpolitikai, illetve oktatáspolitikai vonatkozások áll(hat)nak mindennek a háttérében.

2. Kétnyelvűség kialakítása az oktatás révén

A 21. században a nyelvelsajátítás leggyakoribb módja az iskolai nyelvoktatás. Az iskolai nyelvtanulás relatív sikerességének vagy sikertelenségének elemzésekor az egyik leggyakrabban vizsgált tényező az oktatás nyelve. Az UNESCO 1953-ban kiadott, *A mindennapok nyelve az oktatásban* című jelentésében azt az alaptételt állította fel, hogy a legmegfelelőbb tannyelv az anyanyelv (vö. Skutnabb-Kangas 1997: 35). Ám az oktatási programok egy része, amelyeket arra dolgoztak ki, hogy a tanulókat kétnyelvűvé neveljék, illetve elősegítsék a megfelelő iskolai teljesítményt, annak ellenére, hogy az anyanyelvi oktatáson alapulnak, alacsony eredményszinten működnek, más programok ugyanakkor, amelyek nem az anyanyelvet használják tannyelvként, magas eredményszintet érnek el. Vagyis az anyanyelven oktató programok magas és alacsony eredményszintet egyaránt elérhetnek, s ugyanez áll a nem anyanyelven oktató programokra is. A kutatók az UNESCO említett jelentésének elkészülte óta rájöttek: az oktatási programnál a tannyelv mellett figyelembe kell venni számos más tényezőt is, így például az oktatás nyelvi és társadalmi célját, körülményeit stb.

Az alábbiakban azokat az oktatási típusokat tekintjük át röviden a magyar és a nemzetközi szakirodalomra alapozva, amelyek célja az egy- vagy a kétnyelvűség kialakítása. Mindegyik típusnál kitérünk az oktatási cél mögött rejtő társadalmi célokra is. Az alkalmazott tannyelv vagy tannyelvek segítségével ugyanis mind a többségi, mind a kisebbségi tanulóknál serkenthető az egy-, illetve kétnyelvűség különböző típusainak kialakulása, vagyis az oktatás révén a kitűzött társadalmi és nyelvi céloknak megfelelően kontrollálható a közösségekben használatos nyelvek megőrzése, elvesztése vagy elsajátítása (lásd Crystal 1998: 456–457).

Az áttekintést Bartha Csilla (1999), Göncz Lajos (1985, 1999, 2004, 2005a), és Tove Skutnabb-Kangas (1990, 1997) munkái alapján állítottuk össze.

2.1. Egynyelvű oktatás, amely az egynyelvűség kialakulásához teremti meg a feltételeket

Egy tannyelv használatával az oktatásban három program segítségével érhetjük el a kívánt egynyelvűséget: az ún. hagyományos, a befullasztási és a szegregációs modell révén.

A hagyományos programban többségi tanulók vesznek részt, s a tannyelv megegyezik a résztvevők anyanyelvével. Egy másik nyelvet (rendszerint nem a kisebbség nyelvét, hanem valamely magas presztízsű világnyelvet) is tanulnak idegen nyelvként. A társadalmi cél a többségi egynyelvűség fenntartása,

egy világnyelv alapjainak az elsajátíttatása mellett. Ez a leggyakrabban alkalmazott modellek egyike. Az ukrainai többségi oktatás is ezen a programon nyugszik. Hátránya, hogy a többségi tanulók nem ismerkednek intézményes formában a velük együtt élő kisebbségek nyelvével, kultúrájával, s így az iskola nem is alakít ki toleranciát a kisebbségek irányában, nem közvetít ismereteket a kisebbségekről, pedig egy közösség megismerése jelentősen csökkentheti a vele szemben táplált negatív előítéleteket (Smith–Mackie 2001: 301–309). A kárpátaljai ukrán iskolák nagyrészt ezt a modellt követik a magyarok által lakott területeken is.

A befulladászi programban a kisebbségi tanulók a többségiekkel azonos osztályba járnak, ahol az oktatás nyelve a többségi nyelv. A kisebbség nyelvét rendszerint tantárgyként sem oktatják. A társadalmi cél egynyelvűség kialakítása a többség nyelvén, s rendszerint ezt is eredményezi a program. A modell azt sugallja a kisebbségek számára, hogy a többségi nyelv és kultúra magasabb rendű, értékesebb, ezen a nyelven érhető el a tudás, s ezáltal ez az érvénysülés nyelve is. A többségi nyelv az iskolában és az iskolán kívül is erős támogatottságot élvez, a kisebbségi nyelv használata viszont a szűk családi körre korlátozódik, presztízse csökken, fokozatosan leértékelődik. Tulajdonképpen ennek az oktatási modellnek vannak kitéve azok a kisebbségi tanulók, akiknek nincs lehetőségük az anyanyelvi oktatásra vagy többségi oktatási nyelvű iskolába íratják őket.

A szegregációs program lényege, hogy a kisebbségi tanulók homogén osztályba járnak, ahol a tannyelv a kisebbség anyanyelve. A többségi nyelvet egyáltalán nem, vagy csak alig, alacsony határfokon oktatják. Az eredmény: egynyelvűség a kisebbség nyelvén. A társadalmi cél: a kisebbség szegregációja, elszigetelése, egyfajta etnikai és nyelvi gettóba zárása a többségi közösség gazdasági, kulturális és nyelvi pozícióinak megtartása, megerősítése és újratermelése érdekében. A kisebbségi közösség a többségi nyelv ismeretének hiányában elesik a nagyrészt csak a többségi nyelven hozzáférhető továbbtanulástól, társadalmi javaktól, a teljes értékű integrációtól, s ezzel alulképzetté, a munkaerőpiacon hátrányos helyzetűvé, szociálisan kiszolgáltatottá válik, s így nem jelent sem társadalmi, sem politikai konkurenciát. Ezt a módszert alkalmazták például az apartheid rendszer idején a Dél-Afrikai Köztársaság fekete lakossággal szemben. Az ukrán oktatás- és nemzetiségi politika a szuverén Ukrajna megalakulása után évekig gyakorlatilag szintén ezt a modellt alkalmazta a kárpátaljai magyar iskolákban (erről részletesen lásd Beregszászi–Csernicskó–Orosz 2001, Csernicskó 1998a, 1998b, Orosz–Csernicskó 1999: 70–74 stb.).

2.2. Kétnyelvű oktatás, amely egynyelvűséget eredményez

Két tannyelv használatával is elérhető az egynyelvűség. Ez az ún. átirányítási (tranzitív) program segítségével lehetséges, amelyet általában a kisebbségi tanulóknál alkalmaznak. Az oktatás az alsó tagozatban kezdetben anyanyelven folyik, majd fokozatosan kétnyelvűvé válik (egyes tantárgyakat anyanyelven, másokat a többségi nyelven oktatnak), egészen addig, amíg a kisebbségi tanulók többé-kevésbé elsajátítják a többségi nyelvet. Ezután a tanulókat átirányítják a többségi egynyelvű oktatásra. A program célja egynyelvűség kialakítása a többségi társadalom nyelvén, társadalmi célja pedig a kisebbség asszimilálása. A program ugyanis hosszú távon a többségi nyelv fejlődését serkenti, a kisebbségi anyanyelv pedig fokozatosan leépül. Lényege, hogy az iskola első két vagy négy évében a kisebbségi gyerekek anyanyelvükön kezdenek el tanulni, és anyanyelvük mellett a többségi nyelvet is oktatják számukra. Két vagy négy év elteltével, amikor a kisebbségi tanulók másodnyelvi készségeit megfelelőnek tartják arra, hogy a többség nyelvét tanulásra, ismeretszerzésre használják, a tanulókat átirányítják a többségi nyelven való tanulásra. Ennek az oktatási modellnek a célja hosszú távon többségi egynyelvűség kialakítása az oktatás révén. A kisebbségi nyelv szerepe tulajdonképpen csak arra korlátozódik, hogy segítse a második nyelv elsajátítását, s ezáltal a többségi nyelven való oktatásra való átirányítást, azaz az asszimilációt (vö. Skutnabb-Kangas 1997: 25).

Miután a kárpátaljai magyarság hazai és nemzetközi fórumokon tiltakozott a szegregációs oktatási modell ellen, amellyel az ukrán állam gyakorlatilag lehetetlenné teszi a magyar gyerekek számára az államnyelv elsajátítását, az ukrainai tanügyi vezetés egy, a szegregációs modell társadalmi céljaihoz hasonló oktatási koncepciót vázolt fel a kisebbségi oktatás számára, amelyben központi szerep jut az átirányítási modellnek.

2.3. Egynyelvű oktatás, amely kétnyelvűséget eredményez

Egynyelvű oktatás keretein belül is kialakítható a kétnyelvűség az úgynevezett alámerítéses és az anyanyelv-megőrzési program által.

Az alámerítéses programot többségi tanulóknál alkalmazták sikeresen. Tulajdonképpen azonos a befűllasztási programmal, annyi eltéréssel, hogy ebben az esetben a többségi tanulók tanulnak kisebbségi nyelven, anyanyelvüket pedig tantárgyként oktatják nekik. A többségi tanulók így a kezdeti nehézségek után elsajátítják a kisebbség nyelvét, anyanyelvük viszont nem épűl le, hiszen az iskolán kívül, ahol az domináns nyelv, megfelelő támogatottságot és magas presztűzt élvez. A program célja kétnyelvűség kialakítása a többségi tanulóknál, társadalmi célja pedig a kisebbség és a többség közötti kapcsolatok és a tolerancia erősítése. Ezt a modellt sikeresen alkalmazták a kanadai angolajkűak kö-

rében, akik a francia kisebbség nyelvén tanultak. A kutatók azonban megjegyzik, hogy a pozitív eredményekből nem szabad általánosításokat megfogalmazni, mert egyrészt ezt a modellt csak többségi tanulóknál alkalmazták sikeresen, másrészt a vizsgálatban az oktatott két nyelv (az angol és a francia) magas presztízssű világnyelv volt.

A másik program, amely során kétnyelvűség alakítható ki egyetlen tan nyelv alkalmazásával, az anyanyelv-megőrzési. Ez a kisebbségi tanulóknál alakít ki kétnyelvűséget az anyanyelv megőrzése mellett, arra építve. Az oktatás nyelve a kisebbségi nyelv, a többségi nyelvet tantárgyként oktatják, az anyanyelvi ismeretekre alapozva kétnyelvű, a kisebbségi nyelvet ismerő tanárok segítségével. Az anyanyelv-megőrzési programot alkalmazzák a Kárpát-medence magyar kisebbségi közösségeinek többségében, ám jórészt figyelmen kívül hagyva a modern pszichológiai, szocio- és pszicholingvisztikai, valamint nyelvpedagógiai kutatások eredményeit. Az iskolai idegen- és másodnyelvoktatás ugyanis (legalábbis Kárpátalján) jórészt egyenlő a grammatika oktatásával, és esetleg némi fordítási jártasságot biztosít a diákok számára. Ugyanakkor a legfontosabbra, a célnyelven való szóbeli és írásbeli kommunikációra nem készíti fel érdemben a tanulókat. Az újabb kutatások egyértelműen igazolták viszont, hogy „a tanuló akkor tudja a legsikeresebben elsajátítani a második nyelvet, amikor az elsődleges cél nem maga a nyelvtanulás, hanem a számára érdekes témákról való kommunikáció gyakorlása. Fontos módszertani elv, amely az első nyelv elsajátításának megfigyeléséből is következik, hogy az osztályban az aktivitásnak a kommunikációra kell támaszkodnia, és a tanulók közléseinek értékelése inkább a tartalom, és kevésbé a grammatikai formák helyességének elbírálásában történjék”(Göncz 1985: 84).

2.4. Két tannyelv használata, ahol az eredmény kétnyelvűség

Ebben a típusban az oktatás általában vegyes (kisebbségi és többségi tanulókból álló) osztályokban folyik. A tanítás egyazon órán belül párhuzamosan két nyelven zajlik. A modell célja kétnyelvűség kialakítása a többségi és kisebbségi tanulóknál egyaránt. A többek között a szlovéniai Muravidéken is – már öt évtizede – alkalmazott módszert azonban újabban utópisztikusnak tartják, s rámutattak arra is, hogy valójában a többségi tanulóknak kedvez, eredményei a kisebbség szempontjából nem egyértelműen kedvezőek (vö. pl. Vörös 1996, Kolláth 2005).

A fent bemutatott oktatási modelleket elemezve Göncz Lajos (1995) újvidéki magyar pszichológus a nemzetközi szakirodalom és saját kutatásai alapján arra a következtetésre jut, hogy a kisebbségi tanulók esetében magas fokú kétnyelvűség akkor várható, ha megfelelő feltételeket biztosítunk az elsőnyelv

(anyanyelv) fejlődéséhez oly módon, hogy az iskolában tannyelvként használjuk, mert ez a másodnyelv magasabb fejlettségi szintjét is eredményezi, amennyiben azt intenzíven tanulják. Ha ugyanis a nyelvi kompetencia az első nyelvben megfelelően fejlett, amikor a másodnyelv iskolai oktatása elkezdődik, és a további feltételek is adóttak a fejlődéséhez, akkor a másodnyelv intenzív tanulása a funkcionális kétnyelvűség kialakulását eredményezi.

Az ismertetett programokat tekintve ma már egyértelmű, hogy az UNESCO „az anyanyelvi oktatás mindig a legjobb” elve tévedés. Az elemzésből kiderül, hogy az „Anyanyelven vagy az idegen nyelven/másodnyelven oktassuk a gyermeket, hogy kétnyelvűvé váljék?” kérdésfelvetés erősen leegyszerűsített és félrevezető, s inkább a következőképpen fogalmazandó meg: „Milyen feltételek mellett vezet az anyanyelven vagy az idegen nyelven/másodnyelven folyó oktatás magas szintű kétnyelvűséghez?” (Vö. Skunabb-Kangas 1997: 38.)

S ehhez még hozzáfűzhetjük: az sem mindegy, a kétnyelvűségnek mely típusát kívánjuk elérni az oktatás révén, mint ahogyan egyáltalán nem mellékes az sem, milyen társadalmi és politikai céljai vannak egy-egy államnak az egyes oktatási modellek bevezetésével és alkalmazásával.

II. A történelmi örökség

1. A mai Kárpátalja státusa az elmúlt közel 150 évben

Annak okait, hogy miért ilyen egyenetlen és alacsony szintű a kárpátaljai magyarok körében az államnyelv ismeretének foka, számos helyen kereshetjük. Többek között a történelmi múlt, a vidék nyelvpolitikai öröksége is (egyik) okozója mindennek.

A mai Kárpátalja területe évszázadok óta etnikailag és nyelvileg heterogén régió (vö. Györffy 1987, Kocsis–Kocsis-Hodosi 1998, Kocsis 2001). Igaz ez a megállapítás a 19–20. század fordulójára, illetve az egész 20. századra. Erre utalnak a vidék etnikai-nyelvi viszonyaira vonatkozó demográfiai adatok (12. táblázat).

Az olyan etnikailag és nyelvileg vegyes lakosságú területeken, mint a ma Kárpátaljaként ismert közigazgatási egység, törvényszerű a különböző etnikumú és nyelvű lakosság közötti érintkezés, s rendszerint létrejön a két- vagy többnyelvűség valamilyen változata.²³ Az ilyen két- vagy többnyelvűség az adott társadalmi, politikai, kulturális, gazdasági, vallási és természetesen nyelvi helyzet függvényében alakul. Az említett tényezők együttesen alakítják a létrejövő két- vagy többnyelvűség kiterjedését, intenzitását, típusát. A kétnyelvűséggel foglalkozó szociolingvisztikai szakirodalomban ugyanis konszenzus van a tekintetben, hogy nincs általában vett kétnyelvűség, csak konkrét kétnyelvűségi helyzetek vannak, melyek minden esetben az adott nyelvi helyzet függvényében alakulnak, változnak (Lanstyák 1998: 68, Bartha 1999, Borbély 2006).

A fennálló két- vagy többnyelvűség²⁴ típusa, az egymással érintkező nyelvek közötti kölcsönhatás alapvetően a következő tényezőktől függ:

a) a nyelvi kapcsolatok történetiségétől (a hosszú ideje fennálló kontaktus hatása rendszerint erősebb nyomot hagy, mint az új keletű érintkezés);

²³ A kétnyelvűségről, annak típusairól lásd pl. Bartha (1999), Borbély (2006), Grosjean (1982), Hoffmann (1991). A kárpátaljai kétnyelvűségről és típusairól lásd pl. Csernicskó (1998a), Csernicskó szerk. (2003, 2010a).

²⁴ A „kétnyelvűség” fogalmába a többnyelvűséget, azaz nemcsak két, hanem két vagy több nyelv váltakozó használatát is beleértjük (erre lásd pl. Mackey 1970: 555, 1987, Bartha 1999: 38, Borbély 2006: 595).

12. táblázat. Az etnikai-nemzetiségi viszonyok változása a mai Kárpátalja területén 1880 és 2001 között, a népszámlálások adatai alapján (%-ban)²⁵

Összeállítva az alábbi munkák alapján: Kocsis–Kocsis-Hodosi 1998; Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1996.; Iltyo szerk. (2003).

	1880	1900	1910	1921	1930	1941	1959	1970	1979	1989	2001
Ruszinok	59,80	58,91	55,54	60,79	60,80	58,81					
Ukránok							74,6	76,42	77,75	78,41	80,51
Magyarok	25,47	28,18	30,66	18,13	15,93	27,41	15,89	14,37	13,71	12,50	12,08
Oroszok							3,22	3,33	3,61	3,97	2,47
Németek	7,59	9,43	10,54	1,57	1,74	1,55	0,38	0,4	0,32	0,28	0,29
Románok	1,86	1,88	1,90			1,83	1,99	2,22	2,35	2,37	2,56
Szlovákok	1,96	1,3	1,05	3,21	4,73	0,80	1,34	0,97	0,77	0,59	0,45
Zsidók				13,08	12,51	9,25	1,32	1,03	0,33	0,21	0,04
Cigányok						0,14	0,54	0,56	0,48	0,97	1,12
Egyéb	3,32	0,28	0,31	3,23	4,29	0,19	0,72	0,71	0,67	0,69	0,48

b) a nyelvi kapcsolatok intenzitásától, kiterjedésétől (széles körű, tömeges kétnyelvűség vagy csak szűk körű, elit kétnyelvűség);

c) az érintkező nyelvek típusától (a rokon nyelvek, ill. a tipológiailag közeli nyelvek közötti strukturális, szerkezeti kölcsönhatás könnyebben jön létre);

d) a demográfiai tényezőktől (a kompakt tömbben élő, nagy lélekszámú közösségek körében kevésbé szükséges a kétnyelvűség széles körű kialakulása és elterjedése, mint a kis demográfiai súlyú, szétszórtan élő közösségek esetében);

e) az érintkező nyelvek és a nyelvet használó közösségek szociológiai és politikai státusától (a szociológiai értelemben vett többség nyelve általában nagyobb hatást gyakorol a hatalmi szempontból kisebbségi közösség nyelvére, mint fordítva, illetve az államszervező nemzetnek rendszerint szélesebb nyelvi jogai vannak, mint a kisebbségi közösségek tagjainak);

f) az érintkező közösségek kulturális és felekezeti orientációjától;

²⁵ A táblázat címében nem véletlenül szerepel az „etnikai-nyelvi” megjelölés: a különböző népszámlálások ugyanis más-más időben, szemlélet és módszertan szerint, illetve különböző kérdések alapján készültek. Egyes censzusok során például a nemzetiséget, máskor az anyanyelvet vették figyelembe, de arra is van példa, hogy mindkettőre rákérdeztek.

g) a modern korban az adott régiót irányító állam nyelv- és oktatás-politikai törekvéseitől (a két- és többnyelvűséget, a nyelvi sokszínűséget, vagy inkább a nyelvi homogenizációt támogatja-e az állami politika) stb.

Ha a mai Kárpátalján élő etnikai és nyelvi közösségek szempontjából szemléljük a helyzetet, akkor a felsorolt faktorok más-más hatással voltak vagy vannak az egymástól eltérő helyzetben lévő csoportokra. Az említettek közül bizonyos tényezők az egyes csoportok kétnyelvűségének, mások inkább az egy-nyelvűségnek kedveztek/kedveznek. A különböző nyelvű etnikai csoportok érintkezésének hosszú időre visszanyúló történetisége például a többnyelvűségnek kedvez. A magyar és a vele a régióban érintkező indoeurópai nyelvek genetikai és tipológia távolsága²⁶ azonban valamelyest nehezíti a magyar nyelv kontaktusba kerülését ezen nyelvekkel.

A többségében keleti keresztény ukránok, ruszinok, oroszok és románok, illetve a jellemzően nyugati keresztény magyarok, németek és szlovákok közötti vallási különbségek vagy hasonlóságok is különbözőképpen hatnak az egyes etnikumok és nyelvek közötti kapcsolatokra.

A 20. század során a régióban élő egyes nemzetiségek közül néhánynak a szociológiai státusa számos alkalommal változott: államszervező többségi nemzetből kisebbséggé, majd ismét többségi nemzetté válhattak, hogy aztán esetleg újra kisebbségi sorba kerüljenek.

Annak a közigazgatási egységnek a területe, melyet ma Kárpátaljaként ismerünk, száz évvel ezelőtt még sem földrajzi, sem geopolitikai alakulatként nem létezett. A 20. század folyamán több különböző államhoz tartozott (13. táblázat).

A régió az elmúlt évszázadban osztozó különböző államalakulatok nyelv- és nemzetiségpolitikai céljai és szándékai és ezek elérése érdekében kifejtett politikai törekvései is más-más irányúak voltak az utóbbi közel 150 évben. Mindezek a tényezők együttesen gyakoroltak hatást a mai Kárpátalján élő nemzetiségek közötti kétnyelvűség kiterjedésére, az egyes közösségek nyelvtudására, így természetesen a kárpátaljai magyarok kétnyelvűségére is. Amint azt a következő alfejezetekben látni fogjuk, a különböző államokhoz tartozás időszakában közel sem voltak azonosak a nyelvtanítás céljai és körülményei; az egyes országok központi kormányzatai saját érdekeiknek megfelelően szervezték meg a régióban folyó nyelvtanítást.

²⁶ A magyar az uráli nyelvcsalád finnugor ágához tartozó agglutináló nyelv, ezzel szemben a magyar mellett a mai Kárpátalján beszélt ukrán/ruszin, orosz, román, német, cigány, szlovák indoeurópai nyelvek.

13. táblázat. A régió politikai-közigazgatási státusa 1867–2012 között

Összeállítva Fedinec (2002), Fedinec–Vehes szerk. (2010), Vehes–Fedinec szerk. (2010), Levenec és mtsai szerk. (2008), Vehes és mtsai szerk. (2011: 258–265) alapján.

Állami hovatartozás	Időszak	A régió megnevezése	A régió státusa
Osztrák–Magyar Monarchia	1867–1918	Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros vármegye	Földrajzi és közigazgatási értelemben nem egységes régió; a Monarchián belül társország Magyar Királyság négy önálló vármegyéje.
Magyar Népköztársaság és Magyar Tanácsköztársaság	1918–1919	Ruszka Krajna (1918.XII.25.); Hucul Köztársaság (1919.I.8.); Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros vármegye	A Ruszka Krajna elnevezésű ruszin autonómia a gyakorlatban nem valósult meg. A Kőrösmezőn kikiáltott Hucul Köztársaság a vidék keleti részét érintette, de a román hadsereg gyorsan felszámolta. Ekkor a régió még nem egységes és nem önálló közigazgatási egység.
(első) Csehszlovák Köztársaság	1919–1938	Podkarpatszka Rusz (Podkarpatská Rus, Подкарпатська Русь), Ruszinszkó	Korlátozott jogkörű, csak elméletben létező autonómia.
(második) Cseh-Szlovák Köztársaság	1938–1939	Podkarpatszka Rusz (Podkarpatská Rus, Подкарпатська Русь), Ruszinszkó	Autonóm terület a föderatív Cseh-Szlovákián belül (az első bécsi döntéssel Magyarországhoz 1938-ban visszacsatolt déli területekre nem terjedt ki).
Kárpáti Ukrajna	1939.III.14–15.	Kárpáti Ukrajna (Карпатська Україна)	Magát függetlennek kikiáltó, ám a nemzetközi közvélemény által el nem ismert miniállam.
Magyar Királyság	1939–1944	Kárpátaljai Kormányzóság	„Ideiglenes” központi igazgatás az autonóm státus megadásáig (a Kárpátaljai Vajdaságnak nevezett ruszin autonómia nem jött létre).
Kárpátontúli Ukrajna	1944.XI.26.–1946.I.22.	Kárpátontúli Ukrajna (Закарпатська Україна)	Átmeneti államalakulat, nemzetközi elismertség nélkül.
Szovjetunió	1946–1991	Kárpátontúli terület (Закарпатська область)	Semmilyen önállóságot nem élvező egyszerű közigazgatási egység (megye) az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaságon belül.
Ukrajna	1991-től	Kárpátontúli terület (Закарпатська область)	Semmilyen önállóságot nem élvező egyszerű közigazgatási egység (megye) a független Ukrajnán belül.

2. Nyelvpolitika és nyelvoktatás

Az iskolai nyelvoktatás helyzetét, körülményeit, eredményességét, a képzés során érvényesített szemléletet és az alkalmazott módszereket nagyban meghatározzák azok a (nyelv)politikai célok, melyek elérése érdekében az oktatás és képzés folyik.

A politika valamely állam, párt vagy szervezet bizonyos társadalmi, gazdasági, kulturális stb. célok elérése érdekében kifejtett tudatos, tervezett tevékenysége. Az állami politika a mai társadalmak szinte minden területét érinti: befolyásolja a gazdasági életet, a kultúrát, a népesség mozgását, foglalkoztatását, az oktatást stb. Ennek megfelelően a politikának számos válfaját különböztethetjük meg: társadalmpolitika, gazdaságpolitika, kultúrpolitika, oktatáspolitikai, népességgpolitika stb. Az államok rendszerint a területükön használt nyelvek vonatkozásában is kifejtenek bizonyos politikát. Ez a nyelvpolitika. Vagyis: a nyelvpolitika az állam vagy más, politikai tevékenységet (is) kifejtő szervezet, intézmény által a nyelvi helyzet²⁷ befolyásolása céljából kifejtett tudatos tevékenység.

A nyelvpolitika tehát az államnak az a tevékenysége, amelyet annak érdekében fejt ki, hogy a nyelvi helyzet fenntartása vagy éppen megváltoztatása céljából befolyásolja a fent említett tényezők némelyikét (vagy akár mindegyikét).²⁸

A nyelvpolitika azt is befolyásolja, hogy mely nyelvek és hogyan jelennek meg az oktatási folyamatban (Christ 1999, Nádor 2011). Ezáltal pedig a nyelvpolitika közvetett hatással van az állampolgárok nyelvtudására.

A nyelvpolitika (és a vele szoros kapcsolatban álló nyelvi tervezés²⁹) határozza meg például, hogy mely nyelvek szerepeljenek kötelezően vagy választhatóan az alap-, közép vagy felsőfokú oktatásban, a társadalmi élet mely területein lehet vagy éppen kötelező, esetleg tilos bizonyos nyelvek használata.

²⁷ A nyelvi helyzet azoknak a demográfiai (hány beszélője van az egyes nyelveknek), társadalmi (milyen szociális helyzet jellemzi az egyes nyelvek beszélőit), jogi (vannak-e a nyelvhasználatra jogai a beszélőknek), gazdasági (gazdaságilag előnyös-e egy nyelv használata), oktatási (szerepel-e a nyelv az oktatás különböző szintjein) és kulturális (milyen kulturális értékek kapcsolódnak az adott nyelvhez) tényezőknek az összessége, melyek együttesen meghatározzák az adott társadalomban használatos nyelvek jelenét és jövőjét. Ezeket összefoglalóan nyelvökölógiai vagy nyelvkörnyezettani tényezőknek nevezik (lásd Haugen 1972: 325).

²⁸ A nyelvpolitika fogalmának számos definícióját, értelmezését lásd pl. Szépe–Derényi szerk. (1999), Spolsky (2004).

²⁹ A nyelvi tervezés „szándékos beavatkozási kísérlet egy nyelvbe vagy egy nyelvi változatba” (Wardhaugh 1995: 312). Bővebben lásd Haugen (1972), Garvin (1998), Tolcsvai Nagy szerk. (1998), Szépe–Derényi szerk. (1999) stb.

„A nyelvpolitika egyik eszköze az iskolai nyelvpolitika, amin a nyelveknek az oktatáson keresztüli elterjesztésére és támogatására irányuló mindenfajta politikát értjük, függetlenül attól, hogy gyermekek, fiatalok vagy felnőttek oktatásáról van-e szó” – írja Herbert Christ (1999: 197), majd így folytatja: „Az iskolai nyelvpolitika része a tanítás nyelvének (nyelveinek) megválasztása, és hozzá tartozik az oktatással közvetítendő második-, illetve idegen nyelvek kijelölése is”. Vámos (2011: 38–39) szerint „A tannyelvpolitika a nyelvek tannyelvként való oktatásával kapcsolatos döntés és kompetenciák kihelyezésének szabályozásával foglalkozik azért, hogy közvetlenül hasson bizonyos csoportok nyelvi, kulturális jellemzőire”.

Mások azt a területet, melyet Christ (1999) a nyelvpolitika felségterületének tart, a nyelvi tervezés hatáskörébe utalják. A nyelvi tervezés két ágát, a státustervezés és a korpusztervezés kettőseit – melyek számos ponton összefüggenek egymással – kiegészítik egy harmadik nyelvi tervezési tevékenységformával, az oktatástervezéssel vagy elsajátítás-tervezéssel (vö. Cooper 1989). Ezt azért is célszerű a nyelvi tervezés harmadik ágaként értelmezni, mert az oktatástervezés folyamata státustervezési és korpusztervezési döntéseket egyaránt megkíván. Elsajátítás-tervezés esetén „annak szabályozásáról van szó, hogy az oktatás terén milyen nyelvet/nyelveket milyen nyelvhasználói csoportoknak tanítsanak és hogyan” (Bartha 1999: 198). Az oktatástervezésnek, a különböző oktatási stratégiáknak különösen hangsúlyos szerepe van a kisebbségi közösségek életében, ugyanis „A kisebbségi oktatás olyan társadalmilag időszzerű és politikailag ellentmondásos téma, amely a világ legtöbb államában sürgető fontossággal bír” (Skutnabb-Kangas 1997: 5).

Az oktatástervezés az egyik legcélravezetőbb „járható útja” annak, hogy a státustervezés és a korpusztervezés során megfogalmazott (leginkább politikai, hatalmi) célok belátható időn belül a közösség minél szélesebb rétegére kiterjesztve, az oktatási folyamat úgynevezett rejtett tantervébe beépítve, tervszerűen megvalósuljanak (vö. Skutnabb-Kangas 1997). „A nyelv, az oktatás és az emberi jogok szorosan összefüggenek egymással” – írja Kontra Miklós (2001: 125), majd megfogalmazza, hogy a többnyelvű országokban az egyes (többségi, illetve kisebbségi) közösségek oktatáspolitikusainak sokféle, és igen eltérő, az adott közösségek és nyelveik jövőjét meghatározó céljaik lehetnek. Így válhat az oktatás például egyes közösségek asszimilációjának vagy megtartásának, elnyomásának vagy támogatásának eszközévé (lásd pl. Skutnabb-Kangas 1990, 1997, 1998, 2008, Kontra 2001, 2006, 2010a, 2010b).

Will Kymlicka kanadai filozófus, akinek kutatásai középpontjában a kisebbségi jogok állnak, egyik interjújában meggyőzően érvel amellett, hogy a modern államok nem tudják elkerülni, hogy nyelvpolitikai döntéseket hozzanak,

melyek szoros összefüggésben vannak oktatáspolitikai lépésekkel is. „Egész sor olyan állami döntés létezik – mondja Kymlicka –, amelyet szerintem az államnak meg kell hoznia, és amely meghatározó lehet arra nézve, hogy melyik etnokulturális csoport marad fenn, prosperál és növekszik, és melyik fog az állami támogatás hiányában elhalni” (Kymlicka–Krizsán 1997: 43). Az állam etnokulturális és nyelvi „semlegességének” lehetetlenségét, azaz az etnopolitika és nyelvpolitika szükségszerűségét a következő példával igazolja: „Vegyünk a legegyszerűbbet, az iskoláztatás nyelvét. A mai modern, industrializált világban nagyon nehéz fennmaradni egy olyan nyelvnek, amely nem használatos a közéletben. A standardizált oktatási rendszer terjedése, az írástudásra való munkahelyi igény erősödése és a közintézményekkel való kommunikáció egyre nagyobb gyakorisága miatt minden ’közhasználaton kívüli’ nyelv marginalizálódik, egy szűk elit használatában marad fenn csupán, esetleg ritualizált formában, nem pedig mint egy prosperáló kultúra élő és fejlődő nyelve. Ez azonban azt jelenti, hogy egy nyelvi csoport képessége a túlélésre és a prosperálásra nemcsak az egyéni választásokon múlik, hanem az állam támogatásán is. Például ha egy csoport nem rendelkezik államilag támogatott, anyanyelvű oktatási intézményekkel – és ez nemcsak az alapszintű oktatásra vonatkozik, hanem a felsőfokúra is –, nagyon nehezen tud fennmaradni az idők során. Más esetben a csoport nyelve megszűnik modern környezetben használatos élő nyelv lenni, és elavulttá válik” (Kymlicka–Krizsán 1997: 43).

Adódik tehát a következtetés: „az etnokulturális csoportok hosszú távú fennmaradása nagymértékben függ a kormánynak az oktatás nyelvével, a közszolgálatok és a közalkalmazotti állások nyelvével, valamint a bevándorlók integrációjával kapcsolatos döntéseitől. [...] Az állam nem teheti meg azt, hogy etnokulturális semlegessége nevében egyik nyelvet sem alkalmazza” (Kymlicka–Krizsán 1997: 44).

A mai Kárpátaljaként ismert régió osztozó különböző államalakulatok nyelv- és nemzetiségpolitikai céljai és szándékai és ezek elérése érdekében kifejtett politikai törekvései is más-más irányúak voltak az utóbbi közel 150 évben. Mindezek a tényezők együttesen gyakoroltak hatást a mai Kárpátalján élő nemzetiségek közötti kétnyelvűség kiterjedésére, az egyes közösségek nyelvtudására, így természetesen a kárpátaljai magyarok kétnyelvűségére, nyelvtudására is.

A mai Kárpátalja területén élők közül például mindazoknak, akiknek az épp aktuális államnyelv nem az anyanyelve volt, a különböző korszakokban más-más nyelvet kellett elsajátítaniuk a mindennapi érvényesüléshez, boldoguláshoz. Az aktuális állami nyelvpolitika függvénye (volt és máig) az is, hogy milyen nyelveket oktatnak kötelezően az iskolában mint államnyelvet, azaz hogy

milyen nyelv(ek) elsajátítását várja el az adott állam saját polgáraitól. A nyelvpolitika következménye az, hogy Kárpátalja legidősebb ukrán/ruszin lakosai iskolás éveikben valamilyen szinten megtanultak magyarul, aztán néhány generáció belekóstolhatott a „csehszlovák” nyelv tanulásába. A mai felnőttek legnagyobb részének pedig oroszul kellett megtanulnia az oktatási intézményekben. Ma az ukránt oktatják kötelezően valamennyi kárpátaljai iskolában.

3. Nyelvoktatás a régióban a 20. század elejétől 1991-ig

Amint azt az előzőekben láttuk, a mai Kárpátalja területének állami hovatartozása számos alkalommal változott az elmúlt évtizedekben. Minden államváltás egyben nyelv- és oktatáspolitikai fordulatot is hozott. A nyelvpolitikai változások pedig a nyelvoktatásra is jelentős következménnyel jártak.

A 20. század folyamán a régióban összesen hat alkalommal változott meg az államnyelv, s ennek megfelelően módosult az is, hogy mely nyelvet oktatták kötelezően a vidék összes iskolájában ebben a funkcióban (14. táblázat). A kötelezőként oktatott államnyelv szerepében viszonylag rövid történelmi időszak alatt a magyar, a „csehszlovák”, az orosz és az ukrán nyelv is előfordult. Ám mindössze a Kárpát-Ukrán állam rövid fennállása idején, illetve a független Ukrajna 1991-es létrejötte után esik egybe ez a nyelv a régió többségi lakosságának nyelvével. Ha azonban a ruszin nyelvet önálló nyelvnek tekintjük (és nem az ukrán nyelvjárásának), illetve a ruszinokat önálló népként kezeljük (s nem az ukránok néprajzi csoportjaként), akkor egyetlen olyan időszakot sem találunk Kárpátalja történetében a vizsgált időszakban, amikor az államnyelv egybeesett volna a régió többségét alkotó lakosság anyanyelvével.

Az államnyelv és a kötelezően oktatott nyelv gyakori váltakozása következtében fellépő hosszabb-rövidebb átmeneti időszakok együtt jártak a hatékony és eredményes nyelvoktatáshoz szükséges személyi, módszertani és tárgyi feltételek hiányával is. A nyelvoktatás tárgyi és szellemi feltételeinek hiányosságai mellett azt is figyelembe kell vennünk, hogy az államfordulatok és államnyelv-váltások során megváltozó kötelező nyelvoktatásból mindig kimaradtak generációk. Hiába vezették be például a „csehszlovák” nyelv kötelező oktatását mindegyik kárpátaljai iskolában 1918 után, az iskolarendszerből korábban kikerültek nem találkoztak intézményes formában e nyelv oktatásával, mint ahogyan ruszinul is csupán az iskolaköteles korosztályok tanultak kötelezően. Az 1938/39-es fordulat után azok maradtak ki az előírt magyarnyelv-oktatásból, akik korábban már kikerültek az iskolapadból. S bár a második világháború után az orosz nyelv oktatására nagy hangsúlyt fektettek a szovjet hatóságok, a közoktatásban már nem érintett generációk nem tanulhattak szervezett keretek között oroszul. S amikor 1991-ben hirtelen a kötelező orosz-oktatást felváltotta az ukrán nyelv tanítása, a korábban érettségizettek egyáltalán nem tanultak ukránul. Arról nem is szólva, milyen nyelvoktatásban részesültek azok, akik éppen az átmeneti időszakban voltak iskoláskorúak. Aki pél-

dául az 1990/1991. tanévben 5. osztályos volt egy kárpátaljai magyar tannyelvű iskolában, az első öt évben oroszul tanult, majd 1991. szeptember 1-től áttért az ukrán nyelv tanulására, s gyakorlatilag a sutba vághatta mindazt, amit eddig elsajátított.³⁰

**14. táblázat. Az államnyelv és a regionális hivatalos(ek)
a mai Kárpátalja területén (1867–2012)**

Állami hovatartozás	Időszak	Államnyelv	Regionális hivatalos nyelv
Osztárak–Magyar Monarchia (Magyar Királyság)	1867–1918	magyar	–
Magyar Népköztársaság és Magyar Tanácsköztársaság	1918–1919	magyar	–
(első) Csehszlovák Köztársaság (második) Cseh-Szlovák Köztársaság	1919–1938	csehszlovák	ruszin, magyar (ahol az adott nyelv beszélői elérték a 20%-ot)
	1938–1939	csehszlovák	ruszin, magyar (ahol az adott nyelv beszélői elérték a 20%-ot)
Kárpáti Ukrajna	1939.III.14–15.	ukrán	–
Magyar Királyság	1939–1944	magyar	magyarorosz (ruszin/ukrán)
Kárpátontúli Ukrajna	1944.XI.26.–1946.I.22.	orosz, ukrán (de jure nem rögzített státus)	–
Szovjetunió	1946–1991	orosz (de jure nem rögzített státus)	ukrán (de jure nem rögzített státus)
Ukrajna	1991-től	ukrán (az 1989-es nyelvtörvény már rögzíti ezt a státust)	–

³⁰ Az ukránnyelv-oktatás bevezetésének időszakát jellemző átmeneti korszakról lásd például az alábbiakat: „Az 1991/1992-es tanévben Kárpátalján összesen 87 olyan iskola volt, ahol működtek magyar osztályok (Orosz 1992: 62). Ebből 35-ben külön tantárgyként oktatták az ukrán nyelvet, a többiben viszont még az orosz nyelvet tanították (Lizanec 1994: 126). Az 1992/1993-as tanévben az ukrán nyelvet oktató kárpátaljai magyar iskolák száma 82-re emelkedett. 1993. szeptember 1-től pedig már a közben 89-re emelkedett kárpátaljai magyar iskolák mindegyikében kötelező tantárgy volt az ukrán (Lizanec 1994: 126). A kezdeti időszakban a magyar tannyelvű iskolák többségében a 2.-tól az általános iskola végéig, a 9. osztályig tanították az ukránt heti 2 órában, s általában heti 1 fakultatív óra is szerepelt a tanmenetben. Egy ideig a 2.-tól a 9. osztályig heti 2, a középiskolai 10–11. osztályban heti 1 órában tanították az ukrán nyelvet (vö. Felhívás 1997). Az 1997/1998-as tanévben más órászámban oktatják az ukrán nyelvet a magyar tannyelvű iskolákban. Az új változat szerint az 1. osztályban heti 2, a 2.-ban 2 vagy 3, a 3.-ban 3 vagy 4, a 4.-ben 2, az 5.-ben és 6.-ban 2 vagy 3, a 7–9.-ben 4, a 10.-ben 3 vagy 4, a 11.-ben 3 órában oktatják az államnyelvet (Közügyoktatás 1997/3., 9.). Némileg módosultak a követelmények is az ukránul tanuló magyar gyerekekkel szemben (uo.)” (Csernicskó 1998a: 166–167).

Ha megvizsgáljuk a 15. táblázatot, láthatjuk, hogyan módosult az egyes nyelvek kötelező oktatása egy képzeletbeli kárpátaljai család öt generációjának viszonylatában. (A táblázatban „bemutatott” család természetesen csak a képzelet szüleménye, ám az általánosítás jellemzi a nyelvoktatás átmenetiségét.)

15. táblázat. Az államnyelv és a kötelező iskolai tannyelv változásai egy kárpátaljai család 5 generációjának példája alapján

Generáció	Születési év	Születési hely (város, állam)	Az 1-6. oszt. évei	Államnyelvként tanult nyelv
1.	1896	Huszt, Magyar Királyság (Osztrák-Magyar Monarchia)	1902–1907	magyar
2.	1925	Chust, Československo (Huszt, Csehszlovák Köztársaság)	1931–1936	„csehszlovák” (cseh)
2.	1930	Chust, Československo (Huszt, Csehszlovák Köztársaság)	1936–1941	„csehszlovák” (cseh), majd ukrán, végül magyar
2.	1940	Huszt, Magyar Királyság	1946–1951	orosz
3.	1955	Хуст, СССР (Huszt, Szovjetunió)	1961–1966	orosz
3.	1960	Хуст, СССР (Huszt, Szovjetunió)	1966–1971	orosz
4.	1982	Хуст, СССР (Huszt, Szovjetunió)	1988–1993	orosz, majd ukrán
4.	1986	Хуст, СССР (Huszt, Szovjetunió)	1992–1997	ukrán
5.	1995	Хуст, Україна (Huszt, Ukrajna)	2005–2010	ukrán
5.	2000	Хуст, Україна (Huszt, Ukrajna)	2006–2011	ukrán

A legidősebb nemzedék még a Monarchiában született, s a magyart tanulta kötelező (állam)nyelvként.

A következő generáció már Csehszlovákia polgáraként látta meg a napvilágot. Az idősebb testvér a cseh(szlovák) nyelvet tanulta, öt évvel fiatalabb testvére azonban a csehvel kezdte, az ukránnal folytatta 1938–39-ben, majd 1940-től magyarul tanult. A korosztály legfiatalabb tagja 1940-ben született a koronás uralkodó nélküli Magyar Királyságban, de amikor iskolába ment, már a Szovjetunióban élt és az oroszot tanulta kötelezően.

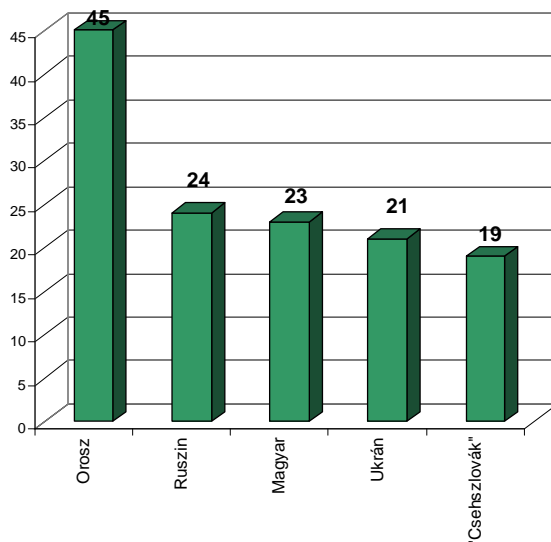
A harmadik emberöltő tagjai mind a Szovjetunióban születtek, és az orosz nyelvvel ismerkedtek szülővárosuk iskolájában.

A negyedik generáció első képviselője még a Szovjetunióban született, oroszul kezdett el tanulni, de az 1991-ben függetlenné vált Ukrajnában 1991-ben, menet közben, áttért az ukrán nyelv elsajátítására. Négy évvel fiatalabb testvére azonban már végig az ukránt tanulta kötelező államnyelvként.

A legfiatalabb nemzedék képviselői már a független Ukrajnában születtek, s az ukrán nyelvvel ismerkedtek iskolai éveik alatt.

A 18. ábra azt mutatja be – az átmeneti éveket is beleszámolva –, hogy az egyes nyelvek az 1900 és 2012 közötti időszakban hány éven át voltak jelen kötelezően oktatott nyelvként Kárpátalja mai területén.

18. ábra. Az egyes nyelvek megjelenése kötelezően oktatott nyelvként a mai Kárpátalja területén (években kifejezve) 1900 és 2012 között

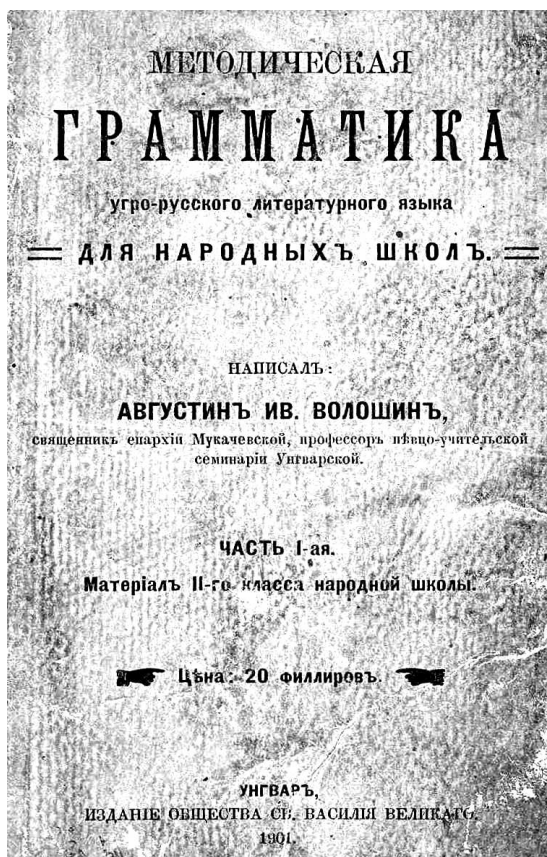
A gyakori államfordulatok és nyelvpolitikai irányváltások következtében az államnyelv elsajátítására a régióban élő legtöbb kisebbségi számára szinte csak intézményes keretek között, az oktatás révén volt lehetőség.

A kiegyezés utáni Magyarországon a magyar nyelv kötelező oktatását kis lépésenként, egy-egy területet szabályozó oktatási törvényekkel vezették be 1790-től, és minden újabb lépést a nemzetiségek gyengébb vagy erősebb tiltakozása kísért. A magyar nyelv államnyelvként való tanításának bevezetését azonban jelentős mértékben lassította, hogy nem volt elég tanító, s a megfelelő módszertan is hiányzott a magyar nyelv második vagy idegen nyelvként való oktatásához (Brenzovics 2010: 135).

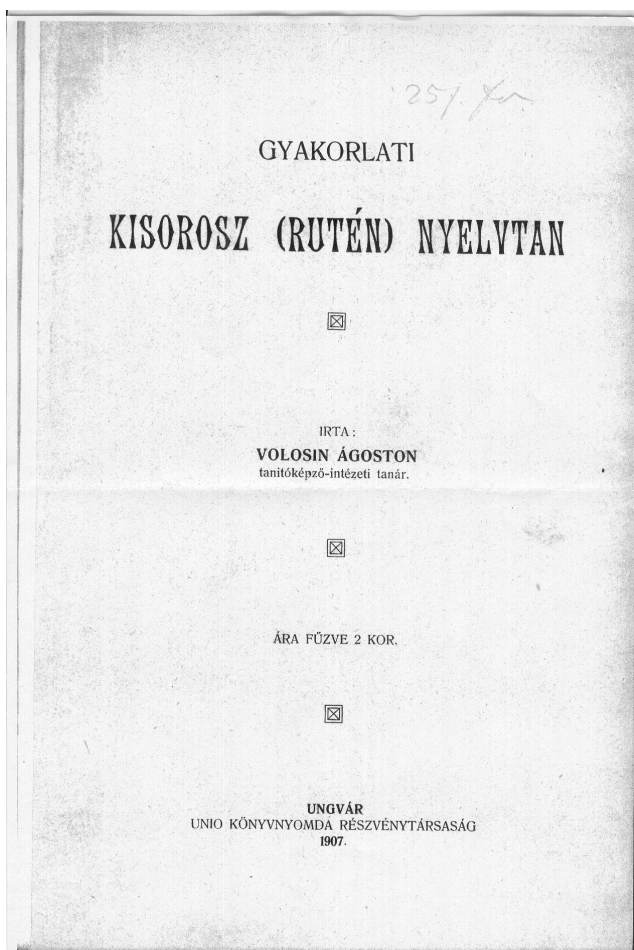
A magyar tannyelvű iskolák száma folyamatosan nőtt a korszakban, 1881-ben pedig az oktatási kormányzat eltörölte a végzős osztályokban a ruszin nyelvre vonatkozó vizgaskötelezettséget, s 1889-ben megszüntette a felekezeti iskolákban a ruszin nyelv kötelező oktatását.

Az 1907-es Lex Apponyi konkrét célokat fogalmazott meg a magyar nyelv tanításával kapcsolatban. A törvény 19. paragrafusa szerint az iskolai oktatás során el kell érni, hogy a „nem magyar anyanyelvű gyermek a negyedik évfolyam bevégeztével gondolatait magyarul élőszóval és írásban érthetően ki tudja fejezni” (Nádor 2002, 2011).

A mai Kárpátalja területén élő ruténeknek/ruszinoknak a 19. század közepére még nem volt egységes irodalmi nyelvük (kodifikált sztenderd nyelvváltozatuk), a különböző nyelvi irányzatok hívei nem szűnő vitákat folytattak egymással. A magyar kormányzat inkább a helyi nyelvváltozatok kodifikálását tartotta kívánatosnak, ezért támogatta például Volosinnak a 20. század elején született nyelvtanait is.

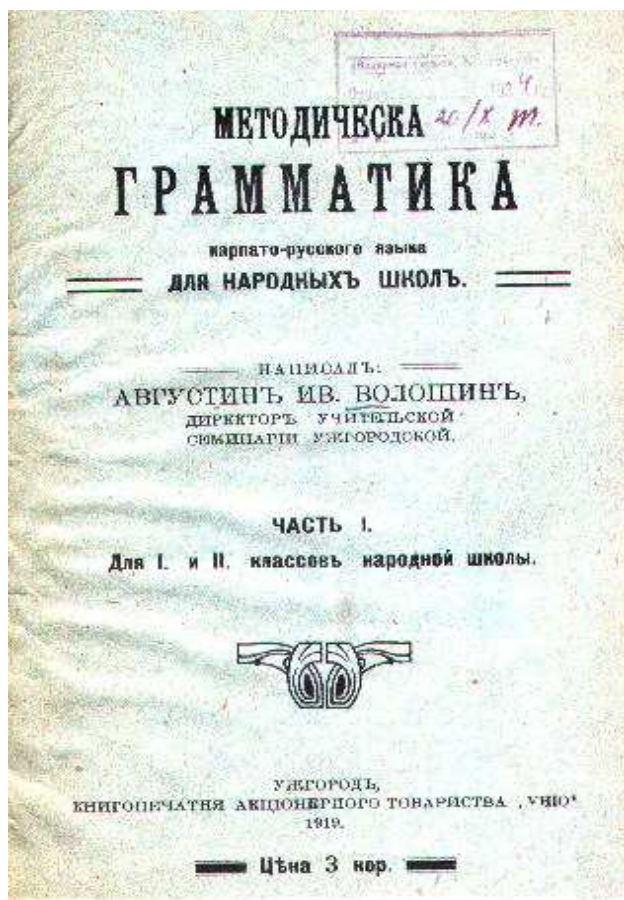

Volosin 1901-es nyelvtanának címlapja

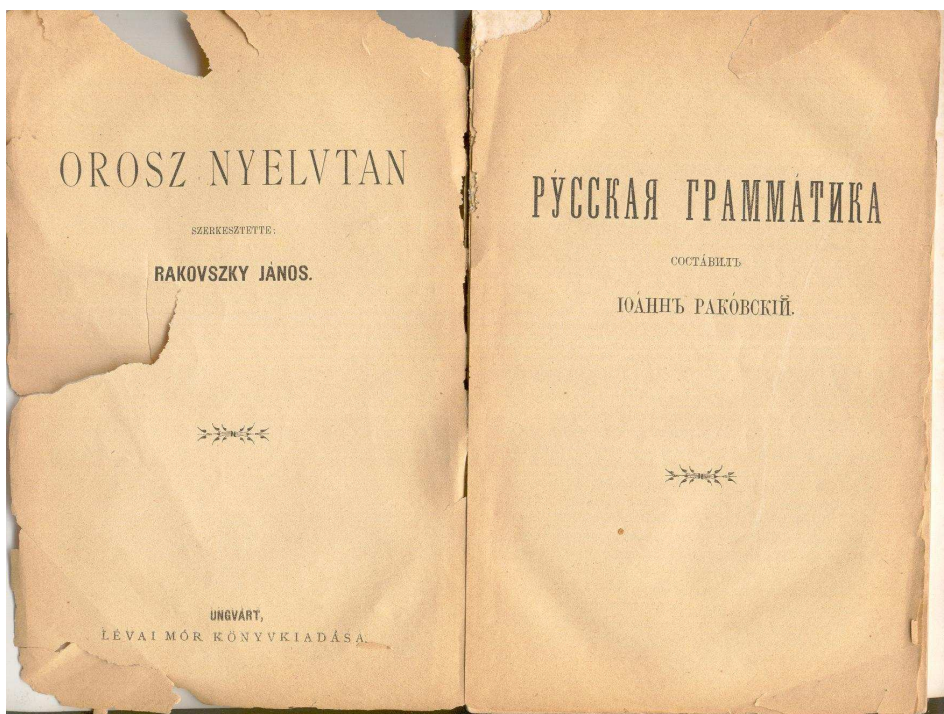
Volosin 1907-es grammatikájának borítója

Ám e korszakban is erősen hatottak a ruszofil eszmék is, így például Rakovszky nyelvtanait is számos ruszin iskolában használták. Az is előfordult, hogy az ungvári gimnáziumban a ruszin nyelv órákon a ruszofil irányultságú oktató valójában orosz nyelvet oktatott (lásd Bonkáló 1935: 57). Egy szovjet népdalkutató, Gosovszkij (1968: 63) azonban később így jellemzi azt a nyelvváltozatot, amelyet az ungvári gimnáziumban „orosz nyelv” („русский язык”, „rutenische Sprache”) címen oktatott a 19. század végén: „az egyházi szláv sajátos keveréke a helyi ukrán nyelvjárásokkal, megtűzdelve szlovakizmusokkal és magyarizmusokkal”.

Az 1919-es Volosin féle grammatika fedőlapja

A 19–20. század fordulóján a régió ruszin nyelvű iskoláiban uralkodó nyelvi káoszt jól jellemzi egy a *Листокъ* című lapban 1894-ben megjelent összefoglaló. Szerzője, Jurij Sztavrovskij-Popradov felidézi, hogy volt időszak, amikor a ruszin iskolák számára Bécsben adták ki a tankönyveket, egy „se nem lengyel, se nem szlovák-rutén zsargonban”. Később Budapesten jelentek meg az iskolai kötetek, egy „mindenféle rendszer nélküli”, egyházi szláv és szlovák-rutén keverék nyelvváltozatban. Egy rövid periódusban helyi szerzők állították össze a tankönyveket, ám ezeket gyorsan felváltották egy errefelé ismeretlen ukrán-magyar nyelvjárásban írott kiadványok. Végül pedig a szlovák-ruszin nyelvjárásban, de latin betűkkel nyomtatott imádságos könyveket adtak a vidék ruszinjainak kezébe (idézi Nedzelszkij 1932: 242).

Rakovszky 1867-es magyar nyelven írott orosz nyelvtanának címlapja

A következő korszakban, a Csehszlovákiához került korabeli Kárpátalján három nyelvi irányzat vetélkedett egymással.

A kárpátaljai szlávok körében már a 19–20. század fordulójától kezdve több nyelvi orientáció törekvései keresztezték egymást. A tárgyalt időszakban sem volt egységes a nyelvszemlélet. A csehszlovák korszakban is három nyelvi irányzat különíthető el Kárpátalján: a ruszofil (nagyorosz), az ukranofil és a ruszinofil.³¹ A három irányzat egymással ellentétes módon kívánta rendezni a régió többségi lakosságának nyelvi helyzetét (Káprály 2003, 2008, Plišková 2008: 37). Vagyis a tárgyalt korszakban sem volt egyetértés a helyi szláv értelmiség körében abban, melyik nyelv vagy nyelvváltozat tölthetné be az irodalmi nyelv (sztenderd változat) funkcióit és melyiknek kellene megjelenie az oktatásban.

³¹ Bonkáló (1935: 62) így jellemzi a korabeli Kárpátalja nyelvi helyzetét: „három irányzat alakult ki: az orosz, az ukrán és a kárpáti ruszin s ennek megfelelően ma három nyelven írnak: oroszul, ukránul és kárpáti ruténül. Igen éles és kíméletlen a harc az orosz és az ukrán irányzat között. A harmadik irányzat, mely a hazai népnyelvet és irodalmat akarja tovább fejleszteni, törpe kisebbséget alkot”.

1918 előtt a magyar hatóságok a ruszin irányzatot támogatták. Az irányzat hívei a ruszinokat önálló népek, a ruszint (a helyi szláv nyelvjárásokat) a szomszédos szláv nyelvektől (ukrán, szlovák, lengyel) különálló nyelvnek tekintették. A ruszinofilok elsősorban a munkácsi görög katolikus püspökség papjai köréből kerültek ki. Céljuk a helyi nyelvjárásokra és az egyházi szláv nyelvváltozatra alapozott saját irodalmi nyelv kialakítása, kodifikálása volt. Az irányzat legismertebb képviselői között találjuk Hodinka Antalt és Sztripszky Hiadort, akik azonban a csehszlovák korszakban nem éltek Podkarpatszka Ruszban.³²

Az önálló ruszin nép elméletének hátterében az állt, hogy a Kárpátok hegygerince természetes határként választja el a magyarországi szlávokat a hegyvonulat túlsó oldalán élő szlávoktól. A régió Csehszlovákiához kerülése után is tovább élő ruszinofil irányzat híveinek elképzelése szerint az irodalmi nyelvet „a nép nyelvéhez”, azaz a hétköznapi beszélt nyelvhez kell közelíteni. Ez irányú törekvéseiket azonban nagyban megnehezítette, hogy a helyi szláv nyelvjárások között viszonylag jelentős különbségek vannak, s így egyetlen nyelvjárás kiválasztása révén nem lehetett megoldani az irodalmi nyelv kialakításának problémáját. A helyi nyelvjárások ötvözésére, a normák kiegyenlítésére azonban sem idejük, sem lehetőségük, sem megfelelő anyagi hátterük és legitimációjuk nem volt. Az irányzat az 1920-as években erősen a háttérbe szorult. Ennek egyik oka az volt, hogy a csehszlovák hatóságok magyarpártinak, a magyar érdekek képviselőinek, „magyarón”-nak tartották az önálló ruszin nép és nyelv elméletének hirdetőit. És bár az 1935. október 6-án induló *Недѣля* [Vasárnap] című folyóirat első számában – elismerve az orosz és az ukrán nép kulturális nagyságát – az önálló ruszin irodalmi nyelv hívei arra szólítják fel a másik két irányzat képviselőit, hogy egyesüljenek a helyi nép nyelvére alapozott irodalmi nyelv kimunkálása érdekében, erre a kodifikációra mindmáig nem került sor. A ruszin irányzat az 1930-as évek második felében, illetve főként Kárpátalja Magyarországhoz való visszakerülését követően erősödött meg ismét.

A terület Csehszlovákiához csatolása után a ruszofil és az ukranofil irányzat élesen vetélkedett egymással. A helyi szláv értelmiséget megosztó két ellentétes orientációjú irányzatot kezdetben egyaránt támogatta a prágai kormány. Az első a (nagy)orosz irodalmi nyelv kárpátaljai alkalmazását tartotta célszerűnek, utóbbi azonban az ukrán sztenderd bevezetését és használatát tekintette céljának.

³² Ez időszakban Magyarországon éltek, s csak a terület Magyarországhoz történt visszacsatolása után tértek vissza – rövid időre – a régióba.

Az orosz irányzat nyelvi programjának összefoglalásának tekinthető Alekszej Gerovszkij³³ (1938) rövidke írása. A ruszofil elmélet szerint az egységes orosz nyelvnek három nagy változata van: az észak-keleti (nagyorosz), a déli (kisorosz) és a nyugati (belarusz).³⁴ A kárpátaljai szlávok nyelvjárásai a déli, azaz kisorosz változathoz tartoznak. S mivel az egységes orosz nyelvhez sorolhatók a helyiek által beszélt nyelvváltozatok is, törvényszerű az orosz irodalmi nyelv írásban való használata. Az ukrán irányzatot megosztónak, mesterségesen importálnak tekintette Gerovszkij.

Az orosz irány hívei ahhoz hasonlatos nyelvi helyzetet képzeltek el, ami Svájc német ajkú régióra jellemző. A nyelvészeti szakirodalomban (Ferguson-i) diglossziának nevezett helyzetet (lásd Ferguson 1975, Trudgill 2003: 38–39, Wardhaugh 1995: 79–84) az jellemzi, hogy a svájci németek hétköznapi beszédhelyzetekben (otthon, baráti társaságban, magánlevelezésben stb.) a helyi nyelvváltozatot (Schweizerdeutsch) használják, a formális, nyilvános szituációkban (templomban, munkahelyen, oktatásban, szépirodalomban, sajtóban stb.) pedig a német irodalmi nyelvet (Hochdeutsch vagy Schriftsprache). A ruszofilek a hétköznapi szóbeli érintkezés eszközeként a helyi nyelvjárásokat javasolták, ám az oktatásban és a kulturális életben ragaszkodtak az orosz (nagyorosz) nyelv bevezetéséhez. Az orosz sztenderd lett volna tehát az E(melkedett), a helyi nyelvváltozatok pedig a K(özönséges) változatok szerepét töltötték volna be. Példaként a német, a francia és az olasz nyelvi helyzetet állították a helyi lakosság elé. Hangsúlyozták, hogy például a bajorok, a szászok, a tiroliak stb. saját dialektusukat használják családi körben, ám a kulturális életben, az oktatásban, a tudományban, az irodalomban a közös német irodalmi nyelvre váltanak.³⁵ „Elismerve a közös orosz irodalmi nyelvet és igényelve annak bevezetését az iskolákban, a hivatalokban, mi nem akarjuk elvetni a népi nyelvet. Ám mi ezt a nyelvjárást fokozatosan meg akarjuk tisztítani a magyarizmusoktól, gazdagítani és gyarapítani, de nem kitalációkkal és más provincializmusokkal, melyeknek nálunk semmi értelme. A nyelvi kérdést a nyugat-európai kultúrnépek példája alapján akarjuk rendezni, nem másként. Nem árt a francia irodalmi nyelv a provanszálnak, nem fog megártani az orosz irodalmi nyelv nekünk sem” – fogalmaz például Igor Husznai (1921: 27).

³³ Alekszej Gerovszkij nagyapja a nagyorosz politikai és nyelvi irányzat legfőbb 19. századi ideológusa, Adolf Dobrjanszky volt, testvére pedig a szintén ruszofil Georgij Gerovszkij nyelvész.

³⁴ Alekszej Gerovszkij (1938) *A cseh kormányzat harca az orosz nyelvvel* című orosz nyelvű munkájában négy nyelvváltozatot különít el: a) északi nagyorosz (северно-великорусское наречие); b) déli nagyorosz (южно- великорусское наречие); c) fehérorosz (белорусское наречие); d) dél-orosz vagy kisorosz (южно-русское или малорусское наречие).

³⁵ Erről lásd pl. Husznai (1921: 19).

Az ukranofilek elméleti háttéréül az szolgált, hogy a kárpátaljai szláv lakosság nyelvjárásai azonosak a Kárpátok keleti oldalán beszélt ukrán nyelvjárásokkal, így ezek az ukrán nyelv változatai, vagyis nem alkotnak önálló nyelvet. A Kárpátok keleti és nyugati oldalán használt nyelvváltozatok közötti azonosságot főként a 18. század előtti írott nyelvi szövegekkel igazolták.

A ruszofil irányzat előnnyel indult, hiszen az orosz kodifikált, nagy tekintélyű, magas kulturális értéket hordozó nyelv volt. Ezzel szemben az ukrán nyelvnek a huszadik század első harmadában több, egymástól többé-kevésbé eltérő irodalmi normája és helyesírása volt. Ezért a ruszin irányzathoz hasonlóan az ukranofileknek is szembe kellett nézniük bizonyos kodifikációs problémákkal (Káprály 2003: 176). „Nem feledkezhetünk meg arról, hogy az ’ukrán–kisorosz’ nyelv és helyesírás mindmáig nem szilárdult meg és nem egységes. (...) A szeparatistáknak most legalább háromféle helyesírásuk van, mégpedig: a ruszin-ukrán Podkarpatszka Ruszban, a galíciai-ukrán Galíciában és a kisorosz-ukrán Dél-Oroszországban. Hogy közülük melyik a legjobb, maguk a szeparatisták sem tudják. Mi tudjuk, hogy másként írt Kotljarevskij, máshogy Kulis, Franko, Vinnyicsenko” – írja például Husznai (1921: 30).

Az egységes ukrán sztenderd kialakulását nagyban megnehezítette, hogy az ukrán nyelvterület a második világháború végéig megosztott volt, politikailag több állam területéhez tartozott (Font–Varga 2006, Kocsis–Rudenko–Schweitzer szerk. 2008: 19–24). Más lehetőségek voltak a sztenderdizációra, a kodifikációra, a helyesírás egységesítésére az 1918-ig a Habsburg Birodalomhoz, majd Lengyelországhoz tartozó Galíciában és Bukovinában, az első világháború végéig Magyarország, aztán Csehszlovákia részét képező mai Kárpátalján, vagy a korábban a cári Oroszország, végül a Szovjetunió fennhatósága alatt álló közép- és kelet-ukrajnai régiókban (Zoltán–Bárányiné 2008: 370, 2009: 253).

Az ukrán orientáció ilyen jellegű problémáira utal, hogy a régióban az adott korszakban többféle ukrán helyesírást használtak: a legelterjedtebb az etimologikus és a fonetikus ortográfia volt. A kárpátaljai és hágókon túli ukránok helyesírásban is megnyilvánuló nyelvi egységének azonban az ukrán irányzat hívei kiemelt jelentőséget tulajdonítottak. Az *Учитель* [Tanító] című ukranofil lap 1931. évi XII. száma 138–139. oldalán egy K. Csehovics szignóval ellátott *Мова і правопис* [Nyelv és helyesírás] című írásban a következőket olvashatjuk: „Amikor egy nemzet tagjai nem azonos jeleket használnak irodalmi nyelvük azonos hangjainak jelölésére, akkor elhalványul közöttük a nemzeti egység

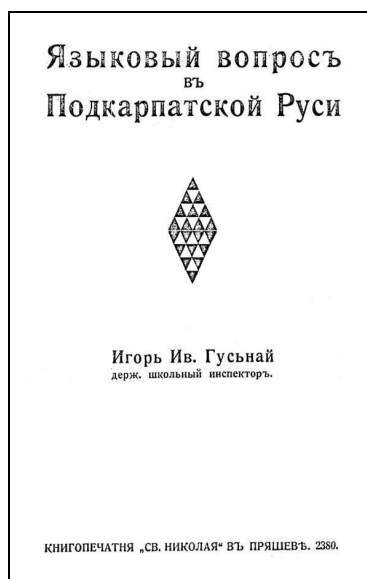
érzete, és ugyanakkor megnehezedik a gondolatok és a nyelvvel kapcsolatos kulturális értékek kölcsönös átadása”.³⁶

[illegible]

Egy korabeli kétnyelvű iskolai bizonyítvány Podkarpatszka Ruszból

³⁶ Az ukrán orientáció által támogatott új, fonetikus helyesírás csupán az 1930-as évek közepétől válik egyre szélesebb körben elterjedtté a régióban. A helyesírás kapcsán kibontakozott vitában elsősorban a *Наша школа* [Mi iskolánk] c. lap állt ki a fonetikus helyesírás mellett. Lásd pl. Francz Agij *Перехід з етимології на фонетику* [Átállás az etimológiáról a fonetikára] című írását a folyóirat 1936. 3. számából (II. évfolyam, 7. szám) számnak 15. oldalán.

Az orosz és az ukrán orientáció egyik első nyilvános összecsapására 1921-ben került sor a kárpátaljai régióban. Igor Husznai (1921) eperjesi tanfelügyelő *Языковый вопросъ въ Подкарпатской Руси* [A nyelvi kérdés Podkarpatszka Ruszban] címmel megjelent 32 oldalas írásában a Generalny Statutum Podkarpatszka Rusz nyelvére vonatkozó részét értelmezve úgy véli, a cseh hatóságok nem tudják, mit is értsenek a Statutumban szereplő „népnyelv” alatt, ezért az orosz nyelv bevezetését javasolta Kárpátalján. Az ukrán irodalmi nyelv használatát elutasította, magát az ukrán nyelvet osztrák-lengyel kitalációnak nevezte, s az ukrán irányzatot szeparatistának értékelte. A ruszinofil irányzatot a szűk területi érdekek, illetve a provincializmus és szellemi elmaradottság megnyilvánulásaként értékelte, oroszellenesnek tekintette (Plišková 2008: 39–40). „Kisorosz nyelvjárásból három is van, s ezen kívül egész sor kisebb nyelvjárás. Csak Podkarpatszka Ruszban három vagy akár négy nyelvjárás különíthető el. Hová jutnánk, ha mindegyik nyelvjárás az 'anyanyelv' jelszó alatt arra törekedne, hogy hivatalosnak ismerjék el?” – teszi fel a költői kérdést Igor Husznai (1921: 30), mind az ukrán, mind a ruszin irányzatot elvetve.

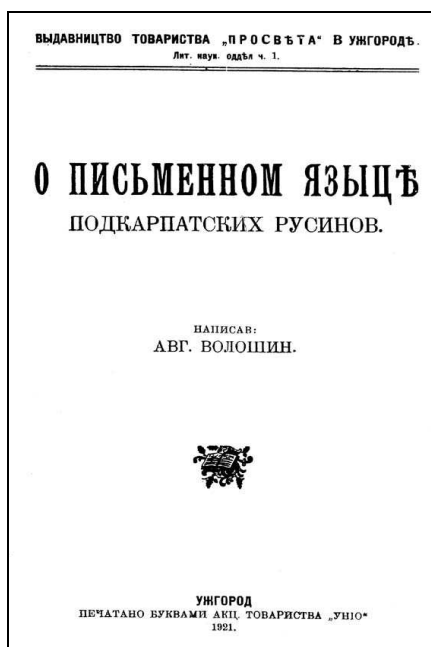

Husznai Языковый вопросъ въ Подкарпатской Руси c. kötetének címlapja

Volosin (1921) *О письменном язицѣ Подкарпатських русинов* [A kárpátaljai ruszinok irodalmi nyelvéről] címmel Ungváron 42 oldalnyi terjedelemben megjelent válaszában reagált Husznai felvetésére. Egyértelműen állást fog-

lalt az ukrán nyelvnek a helyi szláv lakosság irodalmi nyelveként való használata mellett, és elutasította azt az elméletet, mely szerint az ukrán (azaz kisorosz, *малоруський*) csupán a (nagy)orosz (*великорусский*) nyelv egyik dialektusa. Volosin a 19. század második felétől erőteljesen ható orosz orientációt anakronisztikus hibának tartotta, mely a nemzeti konszolidáció ellen hat (Plišková 2008: 40).

Az orosz irányzat mögött megosztó politikai célokat feltételez Volosin. „Beoldalgott közénk a cárhű és bolsevik Oroszországból néhány fanatikus janicsár, és elkezdte veszélyes, testvérgyilkos munkáját. Az egyszerű embereket a legaljasabb demagógiával verték szét, a felületes hívőket itt-ott átterelték a ’kri-vo-szláviára’³⁷, az értelmiséget pedig a nyelvi kérdéssel osztották meg” – fogalmaz vitairatában. A szeparatizmus vádját elutasítja, s az ukrán (kisorosz) nyelv önállósága mellett a Pétervári Tudományos Akadémia 1905-ben kiadott állásfoglalására hivatkozva érvel.

Volosin O письменном языке Подкарпатських русинов. kötetének borítója

³⁷ A görög katolikus pap Volosin ezzel a szójátékkal párhuzamot von a *православіє* (pravoszlávia) és a *кривославіє* (krivoszlávia) között, utalva a skizmatikus mozgalomra, melynek következtében sok görög katolikus hívő ment át a görög keleti (pravoszláv) egyházhoz. A *pravoszláv* szó szerint igazhitűt (is) jelent, a *krivo-* előtag pedig *ferde*, *kitekert*, *hamis* jelentésben használatos itt.

Az orosz nyelv egysége és a vitapartnere német analógiája kapcsán Avgusztin Volosin Vatroslav Jagić (1908) munkáját idézve arra hívja fel a figyelmet, hogy a német mellett több germán nyelv is létezik, például a flamand, a holland, a dán, a norvég vagy a svéd. „Ha megvizsgáljuk ezen nyelvek elkülönülésének okait az összgermántól, akkor szembe ötlík történelmi szétfejlődésük. Így kell szemlélünk a kisorosz és nagyorosz nyelv szétválásának történelmi okait is” – mondja a szerző. „Ahogyan a négyzetből nem lehet kört csinálni, úgy azokat a népeket, melyeket kettéosztott a történelem, a legnehezebb a nyelv alapján összekovácsolni” – fogalmaz az orosz és az ukrán nép és nyelv kapcsán Volosin, megjegyezve, hogy „minden szláv nép külön nyelvet és irodalmat teremtett magának.”

Volosin kiemeli, hogy az irodalmi nyelvnek a nép nyelvéhez kell közelednie. A magyar reformkor írói, költői, Csokonai, Petőfi és Arany is úgy újította meg a magyar irodalmat, vallja a szerző, hogy az egyszerű emberek nyelvét emelte irodalmi rangra. A helyi, regionális irodalmi hagyományokat Volosin egyértelműen szembeállítja a nagyorosz nyelvi irányzattal, ám a regionális nyelvi tradíciókra úgy tekint, mint amelyek a népi nyelvet tekintik alapnak, de nem különülnek el a Kárpátok túloldalán használt nyelvváltozatoktól.

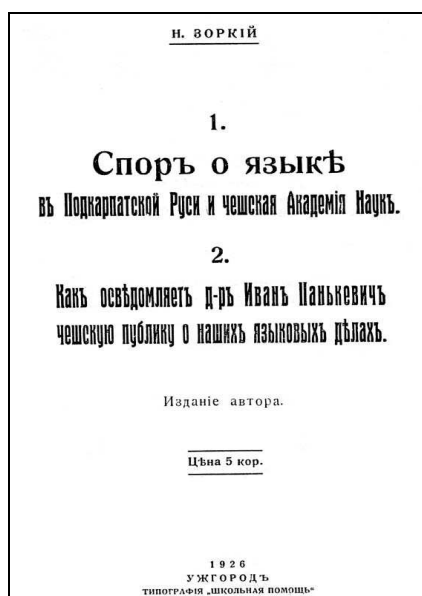
Vitairatának befejezéseként Volosin összefoglalja munkája tanulságait. Megállapítja, hogy a kisorosz (azaz ukrán) nyelv önállósága tény. Az ellene folytatott küzdelmet vallási, politikai és gazdasági okokra vezeti vissza. Leszögezi, hogy a kisorosz nyelv nem kapcsolható össze a szeparatizmussal, mert nem akadály a szláv szolidaritásnak. Kinyilvánítja, hogy a nagyorosz helyesírás nem alkalmazható a kisorosyra. Kijelenti, hogy a galíciai nyelvváltozatok polonizmusai, az ukrán moszkovita és lengyel elemei, illetve a kárpátaljai nyelvváltozatok magyarból átvett jelenségei nem változtatták meg a kisorosz nyelv népi jellegét. A nagyorosz irány szerint anakronisztikus, akadály a kulturális fejlődésnek, megnehezíti az egyházi munkát és a lelki életet, gazdasági szempontból kedvezőtlen, gátja a politikai konszolidációnak.

A Volosin által támogatott ukrán irányzatot egyértelműen politikai indíttatású szeparatizmusnak tekintette nemcsak Husznai, hanem például a Kárpátok túloldalán Scsegolev (1912) és Szvisztun (1912) is. Az ukrán nyelvi mozgalom mögött mindkét szerző³⁸ lengyel és osztrák-német megosztó politikai célokat feltételezett, s az ukrán nyelvi mozgalom megjelenését a romantika korszellemére vezették vissza (lásd pl. Szvisztun 1912: 129–131).³⁹

³⁸ Mint ahogyan pl. Zagornij (1873) is.

³⁹ „Az a kisorosz (ruszin, rutén), aki ukránnak nevezi magát, önálló ukrán állam felállításáról álmodozik. Az ukrán szónak tehát irreredenta jelentése van” – írta Bonkáló 1940-ben (1940/1996: 58).

Az ukrán és orosz irányzat között zajló küzdelem négy fontos szintéren folyt: a politikában, az oktatásban, a kulturális életet meghatározó lapok és folyóiratok hasábjain, valamint az egyházi életben. Husznai és Volosin említett vitaanyaga mellett mások is külön könyvecskében fejtették ki álláspontjukat a nyelvi kérdés kapcsán, mint például a ruszofil irányultságú Nyikolaj Zorkij.⁴⁰

Zorkij 1926-ban kiadott vitairatának címlapja

Az ukranofilek legfőbb intézményi hététerét az 1920-ban alapított Товариство Просвіта [Proszvita Társaság] jelentette⁴¹, valamint a *Науковий збірник* [Tudományos gyűjtemény] címmel kiadott folyóirat. „Az egész művelt világ tudomására hozzuk, hogy mi kárpátaljai ruszinok a nagy ukrán nemzet része vagyunk s hogy nyelvünk és irodalmunk azonos volt, azonos és azonos lesz a Kárpátok túlsó oldalán lakó testvéreink nyelvével és irodalmával és hogy minden olyan kísérlet ellen, hogy eloroszítsanak bennünket, vagy külön néptörzset csináljanak belőlünk s ezzel nemzetileg elszakítsanak anyai törzsünktől, minden

⁴⁰ Зоркій, Ніколай: 1. *Споръ о языкѣ въ Подкарпатской Руси и чешская Академія Наукъ.* 2. *Какъ освѣдомляетъ д-ръ Иванъ Панькевичъ чешскую публику о нашихъ языковыхъ дѣлахъ.* Ужгородъ: Типографія „Школьная Помощь“, 1926.

⁴¹ A Proszvita galíciai mintára jött létre a régióban.

erőnkkel harcolni fogunk” – olvashatjuk a Proszvita Társaság programjában (idézi Bonkáló 1935: 63–64).

Maga az ukrán irányzat a 19–20. század fordulóján jelentkezett hangsúlyosan a régióban. Ellenpólusa az 1923-ban létrehozott ruszofil Duchnovics Társaság [Русское культурно-просвѣтительное общество имени А. В. Духновича, röviden: Общество имени А. Духновича] volt, illetve a *Карпатський край* [Kárpáti vidék] (1923–1924) és *Карпатський світ* [Kárpáti világ] (1928–1933) címmel megjelenő folyóiratok. Mindkét társaság megpróbált hatást gyakorolni a helyi kulturális életre, és folyóirata révén igyekezett meghonosítani a régióban az ukrán, illetve az orosz irodalmi nyelvet. A Proszvita tagjainak jelentős része ukránként határozta meg önmagát, szemben a Duchnovics Társaság tagjaival, akik főként ruszinnak vallották magukat. Az ukrán irányzat követői között számos galíciai volt, a ruszin társaság tagjai között pedig (nagy)orosz emigráns értelmiségiek is képviseltették magukat.

Mindkét orientációnak jelentős befolyása volt az oktatásra is. Az 1929-ben alakult és 1939-ig működő *Учительська Громада* [Tanítói Egyesület] az ukranofil, az 1921 és 1938 között fennálló *Учительское Товарищество* [Tanítói Társaság] a ruszofil pedagógusokat tömörítette elsősorban. Előbbi folyóirata az *Учительський Голос* [Tanítói Hang] (1930–1939), utóbbié a *Народна Школа* [Népi Iskola] (1921–1938) volt. Az Ucsityelszka Hromada céljai között szerepelt az ukrán tannyelvként való bevezetése, az Ucsityelszkoje Tovariscsesztvo ellenben az orosz tannyelvként való használata mellett érvelt.

A prágai kormányzat támogatta ugyan a cseh(szlovák) nyelvű iskolák hálózatának bővítését és az államnyelven való oktatást, de lehetővé tette az anyanyelvi oktatást is. Klima (1936: 103) írásából tudjuk, hogy a cseh, illetve szlovák nyelven tanulók aránya jelentősen meghaladta a cseh és szlovák nemzetiségűek arányát Podkarpatszka Ruszban. De az kiderül az általa közölt adatokból, hogy számos nemzetiség képviselői tanulhattak anyanyelvükön ebben az időszakban Kárpátalján (lásd még Fedinec 1999, Magocsi 2007: 518).

Az egymással vetélkedő ruszin, nagyorosz és ukrán irányzatnak az oktatás terén folyó küzdelmét az tette lehetővé, hogy a csehszlovák hatóságok biztosították az anyanyelvi oktatást a köztársaság területén élő nemzeti kisebbségek képviselői, köztük a ruszinok számára. Az azonban nem szerepel az oktatási statisztikákban, hogy a ruszin tannyelvűként számon tartott iskolákban milyen nyelven folyt a képzés.⁴² Ezen a téren ugyanis meglehetősen nagy változatosság jellemezte az iskolákat. A ruszinok egyes iskoláiban (nagy)orosz, másokban uk-

⁴² A nyelvtörvény szerint az oktatás nyelve a „lidový jazyk”, azaz a „népi nyelv” (lásd Shevelov 1987a: 199, 1987b: 249).

rán nyelven oktattak, s voltak olyan intézmények is, ahol a helyi ruszin nyelv-járást használták tananyvként (Magocsi 2007: 518, Brenzovics 2010: 31).

Az oktatásban alkalmazott nyelvváltozat nagyrészt a helyi tanerő nyelvtudásától, nyelvi orientációjától függött (Magocsi 2007: 518, Levenec és mtsai szerk. 2008: 270).

ЧЕХОСЛОВАЦКА РЕПУБЛИКА — CSEHSZLOVAK KÖZTÁRSASÁG.

Край: Подкарпатська Русь. Шк. инспекторат: *Григор*
 Országgrész: Podkarpatszka Rusz. Tanfelügyelőség: *Григор*

Кл. класова osztályú *all.* народна школа в elemi népiskola *Григор* n.
 Школьный рік 1937/38 Число 44.
 Tanév Szám

**Свѣдоцтво пропущення з народноѣ школы.
 Népiskolai elbocsátó bizonyítvány.**

народжений(а) дня *19* в *Григор*, округ *Григор* пол.járás,
 született 19*14* *14* napján, *Григор* ban, *Григор* pol.járás,
 віроповідання *ref.* ходив(ла) до школи загалом од *19* тól utóljára
 vallása *ref.* iskolába járt általában
 напосѣда до *VI* одѣлаа *~* класы (пост. рѣчник: *8*), сеѣ школы и получив(ла)
 a helybeli iskola *VI* osztálya ~ csoportjába (isk. évfolyam) *8*), és a következő osztályzatot
 такѣ ноты — nyerte: *jeladás*

Поведеня — Magaviselet:

Обовязковѣ предметы — Kötelező tantárgyak:		Поступ — Előmenetel:
Наука религія — Hittan		<i>magyon jó</i>
Городяньска наука и выхованя Polgári ismeretek és állampolgári nevelés		<i>magyon jó</i>
Учебный язык — Tannyelv		<i>magyon jó</i>
Русский язык — Ruszin nyelv		<i>magyon jó</i>
Краєзнавство — Honismeret		
Предметовѣ науки (реаліа) Tárgyi ismeretek	Географія — Földrajz	<i>magyon jó</i>
	Історія — Történelem	<i>magyon jó</i>
	Природопіс — Természettudomány	<i>magyon jó</i>
	Фізика — Fizika	<i>magyon jó</i>
Численія и наука о геометричних тѣлах Számítás és mértani alakkattan		<i>magyon jó</i>
Рисованя — Rajzolás		<i>magyon jó</i>
Писаня — Írás		
Спѣв — Ének		<i>magyon jó</i>
Тѣлесне выхованя — Testnevelés		<i>magyon jó</i>
Халявчѣ ручнѣ роботы — Fű kézimunka		
Дѣловѣ ручнѣ роботы з наукою о домашнѣм господарствѣ Női kézimunka és háztartás		<i>magyon jó</i>
Необовязковѣ предметы — Nem kötelező tantárgyak:		
Видний вигляд письменних праць Írásbeli dolgozatainak külalakja		<i>magyon joudo.</i>

RM. 1113 — Všetky práva vyhradené. 1936. — 396-2/1491.

A ruszofilek Szabó Eumén orosz nyelvkönyvét⁴³, az ukranofilek pedig Ivan Panykevics több kiadást megért grammatikáját⁴⁴ részesítették előnyben.

Szabó 1925-ös iskolai grammatikájának nyelvi orientációját jelzik a szerzőnek a kötethez írott előszavából idézett sorok: „Minthogy az orosz beszélt nyelv ilyen vagy olyan mértékben különbözik az orosz irodalmi nyelvtől az orosz föld minden területén (Nagyoroszországban, Belaruszban és Kisoroszországban), ezért a nyelvtan, mely az orosz föld meghatározott része számára készült, figyelmet kell fordítson a helyi beszélt nyelv jellegzetességeire azért, hogy megkönnyítse a tanulóknak a közös orosz irodalmi nyelv elsajátítását. Ennél fogva a most kiadott nyelvtan, mely elsősorban Podkarpatszka (a korábbi terminológia szerint Uhorszka) Rusz tanulói számára készült, a szükséges mértékben figyelmet fordít Podkarpatszka Rusz beszélt nyelvének jellegzetességeire, melyek lengyel, szlovák, magyar és román hatás alatt alakultak” (eredeti nyelven idézi Arisztov 1925/1995: 46).

A csehszlovák hatóságok által Galíciából Kárpátaljára meghívott Ivan Panykevics⁴⁵ nyelvtana mellett egy ukrán helyesírási szabályzatot is kidolgozott a régió iskolái számára, melyet 1920-ban a helyi pedagógusok közgyűlése jóváhagyott, s 1922-ben jelent meg.⁴⁶ Ám a helyesírási bizonytalanságokra utal, hogy az 1928-ban a Proszvita kiadásában Ungváron megjelent *Magyar-ruszin szótár*⁴⁷ előszavában ezt olvashatjuk: „A helyesírásban lényegtelen ingadozások vannak, melynek oka a még ki nem forrott és nem egységesített helyesírási szabályokban keresendő”.⁴⁸

⁴³ Сабо́в Євме́ній: *Русский литературный языкъ Подкарпатской Руси и новая грамматика русскаго языка для среднихъ учебныхъ заведеній Подкарпатской Руси*. Munkács, 1925. A kötet borítóján nem szerepel a szerző neve. A kötetről Shevelov (1987b: 254) és Moser (2011a: 249) úgy tudja, hogy az valójában nem Szabó, hanem Alekszandr Grigorjevics orosz emigráns munkája.

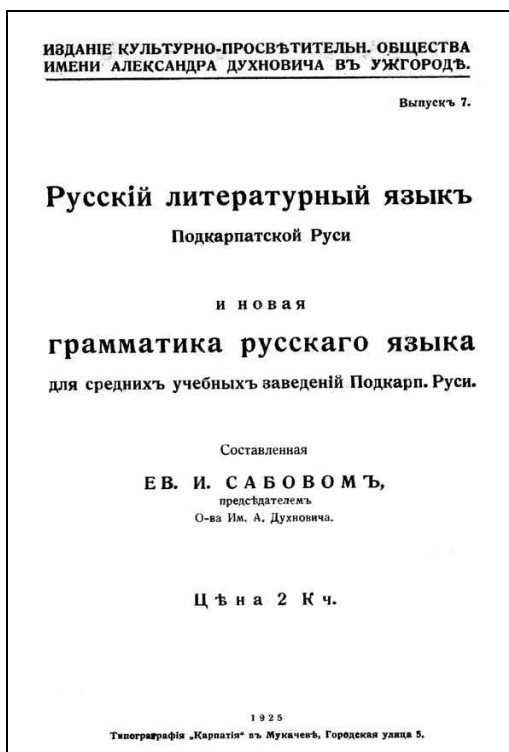
⁴⁴ Панькевич Іван: *Грамматика руського языка для молодших клас шкѳл середних и горожанских*. Мукачево: Типографія „Карпатія”, 1922. Újra kiadva 1927-ben és 1936-ban.

⁴⁵ Panykevics Kárpátaljára hívásáról lásd Puskas (2006: 92). Panykevics nyelvtanáról lásd: Moser (2009).

⁴⁶ Lásd itt: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um62.htm>

⁴⁷ Itt a *ruszin* szót „kisorosz”, azaz ukrán értelemben használják. Ez egyértelműen kiderül például a szótárhoz írott előszóból: „A ruszin (kisorosz-ukrán) nyelv önálló irodalmi nyelv jogát a nyelvtudomány teljes mértékben igazolta. Csöpej László 1883-ban kiadott és a m. kir. akadémia által jutalmazott szótárában erről bőven értekezik és hivatkozással a legjelesebb filologusokra (Miklosics, Oszadsza, Ogonoszkij, A. Scleicher, Lavrovszkij stb.) konstatálja, hogy »a ruszin nyelv önálló nyelv és nem lehet a nagyorosz nyelv dialektusának tekinteni«”.

⁴⁸ *Magyar-ruszin szótár. Ма́дярьско-руський сло́варь*. Ungvár: Proszvita Társaság, 1928. Szerkesztette: Boksay Emil, Révay Gyula, Brascsjákó Mihály.

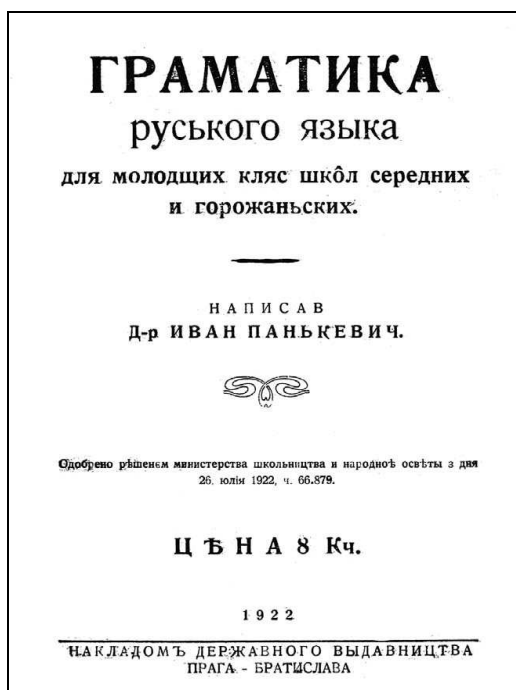
Szabó Eumén nyelvtanának címlapja

A ruszofil irányzat nyelvi álláspontját, nyelvszemléletét jól illusztrálják Georgij Gerovszkij (1927) Panykevics nyelvtanáról írott bírálatában az ukrán nyelvről megfogalmazott gondolatai: „Ennek a ’nyelvnek’ az elsajátítására a kárpátorosz tanulónak nem kevesebb erőfeszítést kell fordítania, mint az oroszországi irodalmi nyelv megtanulására,⁴⁹ azzal a különbséggel, hogy első esetben ez nem eredményez hozzáférést bármilyen jelentős értékekhez, míg a közös orosz irodalmi nyelv egyszeriben megnyitná számára az orosz világkultúra gazdag kincseit” (idézi Shevelov 1987a: 203 és 1987b: 254).

A nyelvkönyvek és az említett Panykevics féle helyesírási szabályzat nyelvi elemzése alapján azonban kiderül, hogy mind az orosz, mind az ukrán irányzat hívei többé-kevésbé a helyi nyelvjárásokhoz igazították az orosz, illetve ukrán irodalmi nyelv grammatikáját, vagyis egyik nyelvtan sem egyezett meg teljes mértékben az adott nyelv korabeli sztenderd változatával. Panykevics he-

⁴⁹ Az angol idézetben „to learn the Common-Russain literary language” (Shevelov 1987a: 203), az ukránban „на вивчення общерусской літературної мови” (Shevelov 1987b: 254) szerepel.

lyesírása például megőrizte a területen hagyományosan használt *ѣ* betűt, valamint néhány nyelvjárási hangtani jegyet is kodifikált. Ezt a Panykevics féle⁵⁰ ortográfiát 1945-ben a szovjet-ukrán helyesírási szabályzat váltotta fel Kárpátalján.

Ivan Panykevics grammatikája

A csehszlovák időszakban az ukrán irányzat képviselői fokozatosan egyre nagyobb teret nyertek az iskolákban (Dumnics 2009). Ennek egyik legfőbb oka a pedagógusok nyelvi irányultságában keresendő. Amikor a régió Csehszlovákiához került, a magyar érában oktató tanítók egy része elhagyta a vidéket. Az ottmaradt pedagógusok közel fele azonban vagy nem kapott állampolgárságot, vagy pedig (674 tanítóból és tanárból 379, azaz 56%) nem tette le a hűség- esküt, így nem taníthatott (Levenec és mtsai szerk. 2008: 267). A pedagógus- hiányt főként a Galíciából érkező, ukrán orientációjú emigránsok pótolták (Dumnics 2009: 7–8). A régióba érkezett galíciai értelmiségieknek jelentős sze- repe volt az ukrán nyelvi és politikai irányzat kárpátaljai megszilárdulásában.

⁵⁰ Ukránul „Панькевичівка”-nak nevezték ezt a szabályzatot.

Az ukrán nyelvi irány terjedését segítette a kezdeti időszakban a cseh akadémia bizottságának a régió irodalmi nyelvének tárgyában kiadott állásfoglalása is (Levenec és mtsai szerk. 2008: 267).

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ A NÁRODNÍ OSVĚTY.

Č.j. 62.756/19 902 n.o.
Věc: Spisovný jazyk pro Karpatskou Rus
k čis. 934 z 15. listopadu 1919. V Praze, dne 20./XII. 1919.

Vrchnímu velitelství Karpatské Rusi

v U.ž h o r o d ě

Ohtějíc poznati mínění odborníků o Vašem návrhu, aby při české akademii věd a umění ustanovila se komise, která by na pokladě studia, jež by vyslání filologové na místě samém vykonali, sestavila spisovný jazyk rusínský pro Podkarpatskou Rus, tak, aby se zúčast učinilo rozhodnutí obsaženému v statutě pro tamní autonomní území, že jazykem vyučovací na všech stupních má tam býti místní rusínské nářečí – svolalo ministerstvo školství a národní osvěty na 4. prosince t.r. za tím účelem zvláštní poradu členů akademie i jiných odborníků oborem svého studia blízkých této otázce a k jejímu řešení nad jiné povolaných. Pojednavše důkladně o dané otázce shodli se účastníci porady, o níž podrobnější zprávu podává přiložený zápis jednomyslně o těchto zásadách:

1. Rozhodovati o spisovném jazyku některého národa nebo kmeně náleží především jeho příslušníkům. Proto čeští odborníci mohou se o spisovném jazyku Karpatské Rusi vysloviti jen s výhradou, že jejich hlasu nebude dbáno více než vůle tohoto obyvatelstva.

2. Tvořiti uměle nový spisovný jazyk slovanský pro obyvatel Karpatské Rusi bylo by nejen velmi nesnadné /vypravením zvláštní vědecké komise do tamního území jistě by se k tomu nedospělo:/, nýbrž s hlediska vědeckého úplně pochybené a s hlediska naší i slovanské politiky nežádoucí. Zvláštní spisovné řeči pro Karpatskou Rus není jistě potřeby více než pro jednotlivé kmeny národa československého /př. Hanáky:/ a její vznik byl by nebezpečnou posilou rozkladných snah v lůně národa našeho druhdy se objevujících.

3. Protože místní rusínské nářečí v Karpatské Rusi o němž mluví statut, je nesporně nářečí maloruské, dlužno za spisovnou řeč tamního obyvatelstva uzpáti spisovný jazyk maloruský, jehož nejbližší užívají jeho sousedé a soukmenovce, t.j. haličskou ukrajštinu. Fonetický pravopis v Haliči uměle zavedený a lidu karpatoruskému nesympatický bylo by ovšem možno i záhodno nahraditi pravopisem etymologickým. Uznáním spisovné řeči ukrajinské za jazyk vyučovací na školách v Karpatské Rusi usnadní se podstatně

A prágai akadémiai állásfoglalás első oldala

Amikor ugyanis a csehszlovák hatóságok szembekerültek azzal a kérdéssel, hogy mely nyelv vagy nyelvváltozat legyen a Generalny Statutumban meghatározottak szerint az a nyelv/nyelvváltozat, melyet az oktatásban és a köz-

igazgatásban használni kell Podkarpatszka Rusz területén, 1919. november 15-én (Prágában 934-es számmal iktatott) levélben fordultak válaszáért a prágai tudományos akadémiához. A levélre 1919. december 20-án 62.756/19. 902. n.o. számmal iktatott levelében válaszolt Gustav Haberman oktatási miniszter. A miniszteri levél bevezetőjéből kiderül, hogy 1919. december 4-én ült össze az a nyelvészekből és más szakemberekből álló bizottság, mely állást foglalt a régió irodalmi nyelvének (ahogyan a dokumentum tárgyaként szerepel: „*Spisovný jazyk pro Karpatskou Rus*”) és az oktatásban használandó nyelvváltozatnak a kérdésében. A szakértők egyhangúlag fogadták el azt az öt pontból álló állásfoglalást, melyet a miniszter saját kezűleg szignált levélben hoz a kárpátaljai állami vezetés tudomására.

zřizování a působnost těchto škol, neboť bude možno užiti knih a snad i učitelů z Haliče. Obava, že by se tím snad podporovala v Podkarpatské Rusi ukrajinská irridenta, není odůvodněna. Spíše by se živila umělým odlučováním obyvatelstva tohoto území od národního kmene, jehož je přirozenou součástí.

4. Aby obyvatelé Karpatské Rusi nepozbyli vědomí, že i jako ukrajináci jsou příslušníky velikého národa ruského, doporučuje se na středních školách zaváděti povinné vyučování jazyku ruskému /:vedle českého a slovenského:/

5. Je žádoucí z důvodů vědeckých i politických, aby byly odborně prozkoumány a oceněny dosavadní literární pokusy o vytvoření zvláštní spisovné řeči pro lid karpatoruský; jejichž úkázkou jsou na př. mluvnice Vblošínovy. Nejúčelnější bylo by svěříti tento úkol mladému filologovi, náležitě k tomu připravenému.

Podávajíc vrchnímu velitelství Karpatské Rusi zprávu o tomto výsledku svého jednání se zástupci České akademie i jinými odborníky o otázce spisovné řeči pro tamní území, poznamenává ministerstvo školství a národní osvěty, že hodlá věnovati všemmu péči i podporu vědeckou i všemuhle lidové mluvy v Karpatské Rusi i dosavadních snah o vytvoření zvláštního spisovného jazyka pro její obyvatelstvo.

minister H a b e r m a n m. p.

A Prágából érkezett válasz második oldala

A szakértői vélemény első pontja kimondja, hogy egy nép irodalmi nyelvének kérdésében az adott nyelv hordozói illetékesek, nem pedig akadémiai bizottságok. A második bekezdés egyértelműen amellet foglal állást, hogy egy új irodalmi nyelv kidolgozása a régió szláv lakossága számára erősen kérdéses si-

kerrel kecsegtető vállalkozás volna, emellett fölösleges is, s a csehszlovák nemzetiségi politika törekvéseivel is ellentétes egy ilyen törekvés, mert a megosztó törekvések megerősödéséhez vezethet. A harmadik pont a régió nyelváltozatait kétségkívül a „maloruské” (azaz kisorosz) nyelvjárásaiként nevezi meg. Ebből következően a régió irodalmi nyelveként azt a nyelvet kell elismerni, melyet a kárpátaljaiak legközelebbi szomszédjai és a velük egy népcsoportba tartozók használnak: a galíciai ukrán nyelvet („*haličskou ukrajiništinu*”). A galíciai irodalmi nyelváltozatot azzal a megjegyzéssel ajánlja az állásfoglalás, hogy a Galíciában használatos fonetikus írásmód helyett az etimologikus használandó Kárpátalján (Shevelov 1987b: 249, Puskas 2006: 92). A prágai szakmai testület vélekedése szerint az ukrán irodalmi nyelv kárpátaljai bevezetése a helyi oktatásban az iskolák hasznára válik, és lehetővé teszi a galíciai tankönyvek és tantervek alkalmazását. Azok a félelmek, melyek szerint ezzel Podkarpatszka Ruszban megjelenik az ukrán irredentizmus, alaptalanok – szögezi le a miniszteri levél. Nagyobb esély volna erre, áll a levélben, ha a kárpátaljai szlávokat mesterségesen el akarnák szakítani természetes nemzeti gyökereiktől.

A fentiek fényében különösen érdekes a levél negyedik bekezdése. Az akadémikusok állásfoglalása itt azt javasolja, hogy a középiskolai osztályokban az orosz nyelvet is oktassák kötelezően az államnyelv mellett, mégpedig abból a célból, hogy a régió szláv lakosai, akárcsak az ukránok, ne veszítsék el azt az érzetüket, hogy ők a nagy orosz nép részei (lásd Magocsi 1994: 86, Puskas 2006: 93–94, Dumnic 2009: 7, Brenzovics 2010: 30–31).

Végül az ötödik pontban arra tesz javaslatot az akadémiai bizottság, hogy célszerű volna szakmai szempontból tanulmányozni a helyi irodalmi nyelváltozat kidolgozására irányuló korábbi olyan törekvéseket, mint amilyen például Volosin grammatikája volt.⁵¹

Az oktatásban uralkodó nyelvi helyzetet jellemzi, hogy Panykevics ukrán nyelvtanának első (1922) és második (1927) kiadása még az etimologikus helyesírást használva a galíciai ukrán nyelvjárást ötvözte a helyi (a galíciaihoz legközelebb álló verhovinai) dialektusok jellemzőivel⁵², az 1936-ban megjelent harmadik javított kiadás azonban már jelentősen eltávolodott a helyi nyelvjárásoktól, és közeledett az ukrán sztenderd változat normái felé (Magocsi 1994: 88,

⁵¹ A cseh akadémia állásfoglalását eredetiben (cseh nyelven) idézi Moser (2011: 248). A dokumentumot közli Mikola Musinka is (<http://zakarpattia.net.ua/Special/93619-Dokumenty-svidchat%E2%80%A63>).

⁵² Egy Kárpátokon túlról érkezett tanár, Antyin Kuscsinszkij Argentínában megjelent emlékirataiban arról számol be, hogy bár a csehszlovák tantervek szerint az iskolákban kezdetben a hagyományos, Panykevics féle szóelemző helyesírást kellett (volna) tanítani, ő a kiejtés szerinti ukrán ortográfiát is oktatta a gyerekeknek. Lásd Kuscsinszkij (1981: 57).

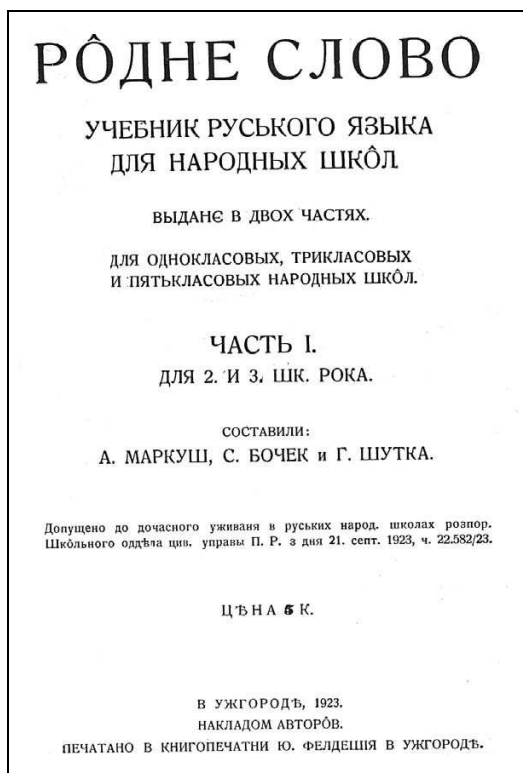
Levenec és mtsai szerk. 2008: 271–272, Plišková 2008: 50–51, Dumncics 2009: 9, Moser 2011c). A Panykevics féle nyelvtan 1922 és 1937 között tucatnyi ábécés-könyv, olvasókönyv és más tankönyv nyelvi mintájául szolgált (Plišková 2008: 51). Ezek a kiadványok – mint például az O. Markus és J. Révay közreműködésével kiadott tankönyvek⁵³, valamint az ekkor már politikailag és nyelvileg egyaránt egyértelműen az ukrán irányt követő Volosin munkái⁵⁴ is (lásd Nedzelszkij 1932: 246–247, Maljar 2008) – az oktatás ukrán irányvonalát erősítették (Magocsi 1994: 88), mint ahogyan a V. Bircsak szerkesztésében kiadott iskolai irodalmi szöveggyűjtemények⁵⁵ is, melyek elsősorban ukránul publikáló szépírók műveit tartalmazták. Ez utóbbi azokat a szavakat, kifejezéseket, melyek a szerkesztő szerint a helyi tanulói fűjság számára nem érthetők, lábjegyzetben regionális nyelvjárási megfelelőkkel magyarázta (Shevelov 1987b: 250).

Volosin korábbi nyelvtanainak átdolgozott, „ukránosított” grammatikáiról azonban Shevelov (1987b: 252) megjegyzi, hogy egyik sem felelt meg a korabeli galíciai ukrán irodalmi nyelv normáinak, melyeket szerinte a politikai és nyelvi nézeteit gyökeresen megváltoztató pap-tudós-politikus soha nem tudott igazán elsajátítani.

⁵³ Lásd például: Маркуш О. – Бочек С. – Шутка Г.: *Родне слово: учебник руського языка для народных школ. Часть I. Для 2 и 3 шкільного рока*. Ужгород: Книгопечатня Ю. Фелдешія, 1923. 77 old.; Маркуш О.: *Зорниця: перша книжочка до читання для руських дітей*. Ужгород: Свобода, 1925. 128 old.; Маркуш О. – Ревай Ю.: *Друга читанка для 2 поступного річника народных шкіл*. Прага: Державне видавництво, 1937. 132 old.; Маркуш О. – Ревай Ю.: *Живе слово: читанка для 5-6 шкільного року народных шкіл*. Прага: Накладом Державного видавництва, 1931. 276 old.; Маркуш О. – Ревай Ю.: *Отчина: читанка для 3-4 шкільного року народных шкіл*. Прага: Накладом Державного видавництва, 1931. 198 old.; Маркуш О. – Ревай Ю.: *Світло: читанка для 7-8 шкільного року народных школ*. Прага: Накладом Державного видавництва, 1932. 411 old.

⁵⁴ Lásd Volsin ebben a korszakban született nyelvi tankönyveit, például: Волошин А.: *Методическа карпато-руського для народных школ*. Ужгород: Унію, 1919; *Азбука карпато-руського и церковно-славянського чтения*. Ужгород: Унію, 1921. 102 old.; *Читанка для II класу народных школ*. Ужгород: Унію, 1921. 77 old.; *Мала читанка для II и III класу народных школ*. Ужгород: Унію, 1925. 125 old.; *Практична граматика руського языка*. Ужгород: Унію, 1926; *Практична граматика руського языка для народных, горожанских и середних школ. Часть II. Складання (Синтаксис)*. Ужгород: Унію, 1927; *Практична граматика руського языка, 2-е вид.* Ужгород: Унію, 1928; *Методична граматика руського языка для низших клас народных школ*. Ужгород: Унію, 1930.; *Читанка для IV и V шкільних роков народных школ. Часть II*. Ужгород: Школьная помощь, 1932. 251 old.; *Читанка для VI–VIII шкільних роков народных школ. Часть III*. Ужгород: Выдана педагогічного товариства Подкарпатской Руси, 1932. 285 old.

⁵⁵ Lásd pl. Бірчак В.: *Руська читанка для I. класу гімназійноґ и горожанських школ*. Ужгород, 1922.

Egy korabeli nyelvtankönyv címlapja

Az ukrán nyelvi irány erősödését jelzik azok a nyelvtanok is, melyek már címükben is az *ukrán* jelzőt használják.

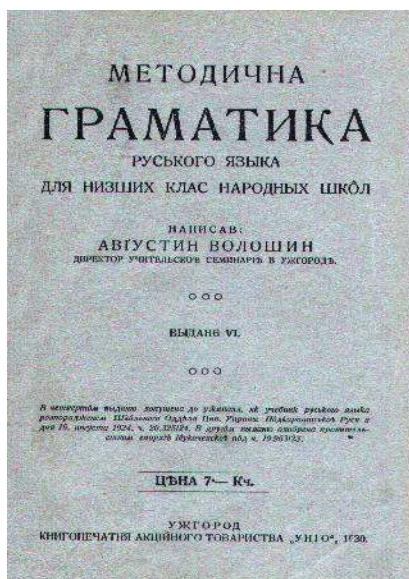
Az első olyan kárpátaljai grammatika, amely már címében is ukrán nyelvtan, 1931-ben jelent meg a régióban. Munkácson adták ki Avgusztin Stéfán és Ivan Vaszko munkájaként (Moser 2011b: 251–256).⁵⁶ A kiadvány nem a hagyományos, etimologikus ortográfiát propagálja, hanem az új, kiejtés szerinti, fonetikus írásmódot. A nyelvtan szerzői nemcsak a helyesírásban, hanem a morfológiában is szakítanak azzal a hagyománnyal, mely – akár orosz, akár ruszin nyelvtanról van szó – tekintettel volt a helyi nyelvváltozatok sajátosságaira (Moser 2011b: 253).

Az 1930-as évek végén már egyes iskolai nyelvtanok címében vagy előszavában is előfordul az *ukrán nyelv* (українська мова). Ilyen például Jaroslav

⁵⁶ Штефан Августин – Васко Иван: *Граматика української мови*. Мукачево: Учительське Товариство Підкарпатської Руси, 1931.

Nevrly 1937-ben kiadott kötete.⁵⁷ Francz Agij 1938-as iskolai nyelvtana szintén ukrán irányú.⁵⁸ Ez a két kötet az elsők között volt a régióban azon kiadványok sorában, melyek a fonetikus helyesírást használták.

A Trianon előtt egyértelműen ruszin irányultságú tankönyveket szerkesztő, majd a világháborút követően fokozatosan egyre inkább az ukrán orientáció vezéralakjává váló Volosin nyelvi pálfordulása⁵⁹ kapcsán Nedzelszkij (1932: 246–247) felveti: ha ekkora változásokon ment át az iskolai nyelvtanok szerkesztője, más tantárgyak tankönyveinek mintaadója, akkor természetes, hogy nemcsak a tanulók, de a tankönyvszerzők sem lehettek képesek követni, „merőről fog fújni a szél”; s nem csupán az új grammatikák nyelvi iránya terén, hanem még a régebbiek újabb kiadásai kapcsán sem.

Volosin egyik 1930-ban kiadott grammatikája

⁵⁷ Неврлі Ярослав (Nevrly, Jaroslav): *Граматика й правопис української мови. Підручник для середніх шкіл і самонавчання*. Ужгород, 1937.

⁵⁸ Агій Франц: *Підручник для народних шкіл (граматика, стиль, правопис). Для 2 і 3 поступного річника*. Ужгород: Учительська Громада, 1938. A nyelvtanról lásd Belej (2009).

⁵⁹ A Volosin-nyelvtanok nyelvi irányultságának módosulását Belej (2010) és Dumnic (2009: 9) is kiemeli. A Panykevics és Volosin féle grammatikák kodifikálta nyelvi norma fokozatos, de rövid idő alatt bekövetkezett változása kapcsán Dumnic (2009: 9) megjegyzi: „Az ilyen tankönyvek miatt a tanároknak minden évben új grammatikát kell tanítaniuk, ami pedagógiai abszurd. Ezért nem csoda, hogy az iskolából 'nyelvi invalidus' tanulók kerülnek ki, mert nem ismernek egyetlen irodalmi nyelvet és helyesírást sem”.

Alkalmazás K. 96 / 2.1.1

Выказ — Kimutatás

о хождении до школы и успѣху учениковъ
az iskolai látogatásról és a tanulók előmeneteléről,

III. КЛАСЫ. osztály *2. osztály 1938. VI. 16.*

Классовоѣ народноѣ школы *egy* osztályu elemi iskolánál *kef. elem. feltekerési*

В *Семѣ Ардов- Feketeardó*

Школьный рік 1937/38 tanév. *1938. VI. 16.*

Школьный повѣдомленія выданъ — Az iskolai értesítő ki lett adva:

за I. полугодіе 1938. *января 29. - en*
 аз I. félév után
 за II. полугодіе
 аз II. félév után

Управляющій школою: *Сарбиско*
 Igazgató-tanító: *en*

Классный учитель: *Николаев*
 Osztálytanító:

Многіе учителя: *Мас таніткі:*

1937. — 161-2-1056

RM. 1106 T. — Вітскы права выхадзіт.

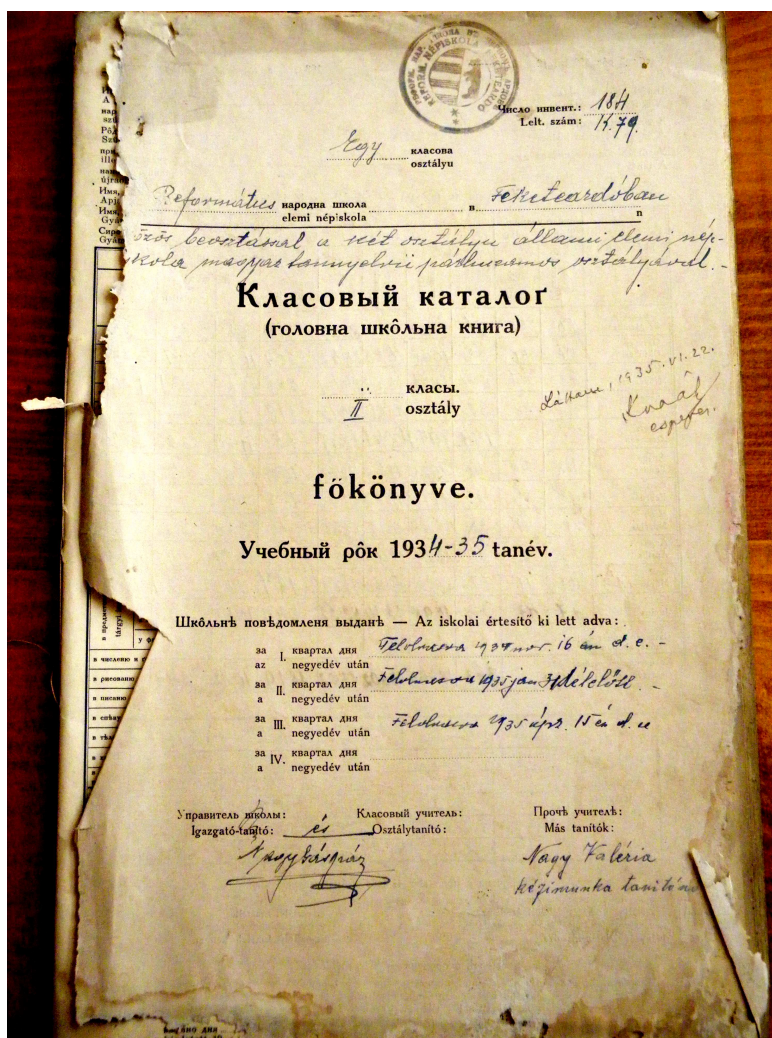
Kétnyelvű iskolai dokumentum Feketeardó község elemi iskolájából

A csehszlovák hatóságok kezdetben mind az ukrán, mind az orosz irányt támogatták a magyarbarátnak tekintett ruszin mozgalommal szemben.⁶⁰ A ruszin irány annak ellenére háttérbe szorult, hogy az 1919. november 8-án kiadott Generalny Statutum (azaz a Podkarpatszka Rusz berendezkedéséről szóló kiáltvány) III. rész 2. pontja kimondja: „Az összes iskolákban a népnyelv⁶¹ lesz a tan-

⁶⁰ Puskas (2006: 92) úgy véli, ebben az „oszd meg és uralkodj” elve játszotta a főszerepet. Állítása szerint abban, hogy a csehszlovák időszak két évtizede alatt mikor melyik (az ukrán vagy az orosz) nyelvi irányzat kapott (nagyobb) támogatást, elsősorban a régiót irányító csehszlovák állami főhivatalnok személyes álláspontja volt meghatározó (lásd Puskas 2006: 92–94).

⁶¹ Vagyis nem a nagyorosz és nem az ukrán, hanem a helyi nyelvváltozat.

nyelv és úgyszintén a hivatalos nyelv általában. (...) A ruszin nyelv ('rusinskij jazyk') a tannyelv az első osztályokban és halad az összes magasabb osztályokban. Átmenetileg a meglévő iskolák felső osztályjaiban megmarad a magyar nyelv, de a ruszin nyelv tanítása kötelező".⁶²

Feketeardó iskolájának „főkönyve” az 1934–1935-ös tanévből: a nyomtatvány ruszin–magyar kétnyelvű, államnyelvi felirat nem szerepel rajta

⁶² A kiáltvány szövegét lásd itt: Fedinec (2004: 58–60). Az idézett részt lásd az 59. oldalon.

Egy idő után Prága úgy akarta megoldani a régió összetett nyelvi helyzetét, hogy 1937-ben népszavazást rendelt el arról, hogy melyik grammatikát (az orosz vagy az ukránt) használják a ruszinok iskoláiban. A referendum nem érintette az egész Podkarpatszka Rusz területét, és eredményei is ellentmondásosak. Összesen 427 iskola vonatkozásában bonyolították le a népszavazást. A megkérdezettek 73,2%-a Szabó Eumén ruszofil grammatikája mellett voksolt, míg Ivan Panykevics ukrán nyelvtana mellett csak 26,8% szavazott (Levenec és mtsai szerk. 2008: 271).⁶³

1/ osztály, csoport, 4/ postupyный річник, haladó évfolyam. *Balogh Róza* Порядковое число 1/ Folyó szám

Имя и прозвище
A gyermek vezeté- és keresztnéve

рождения (а) дня
 születésnapja 1925. október 18. 19. в родині / n. református vallású.

Родне село
 Születéshelye *Čorny Ardov* район / körzet *Sevsk* край / országrész *Подкарпатская*

принадлежность
 illetősége *Čorny Ardov* район / körzet *Sevsk* край / országrész *Подкарпатская* на новоскеленный, újraoltatott,

начал (а) ходит до школы загалом в
 iskolába kezdett járni 1936. септ. 1. c. *Мадар* 19. до туютешной школы дня
 a helybeli iskolába 1936. септ. 1. c.

Имя, занятия и место бытия (число дома) отца (або матери)
 Atya (anya) neve, állása, lakása (házszám) *Balogh István földm.*

Имя, занятия и место бытия (число дома) опекуна (або кормильца)
 Gyámja (vagy az ételmezéstadó) neve, állása, lakása (házszám) *Čorny Ardov c. 73.*

Сиротский суд:
 Gyámhatóság:

Классификация — Osztályozás					Выказ ходжения до школы Iskolai mulasztás kimutatása												Примѣтки Megjegyzés			
в квартал — évfolyamban					Средство доброты Elbocsátó bizonyítvány															
					I.	II.	III.	IV.	дні — napján	сентябра — szeptember	октября — október	ноября — november	декабра — december	января — január	февруара — február	март — március	апреля — április	мая — május	июня — június	
Поведение — Magaviselet						1		1												
Пильность — Szorgalom																				
Поступ — Előmenetel					1.												Ходит до за- конки az роки. Óvodába járt évet.			
в науці религіз — vallásban						2		1												
в гороманській науці и выхованно polgári jogok és kötelességekben						3		2												
в читанно — olvasásban																				
в граматичній и в правописі nyelvtanban és helyesírásban						2		1												

Egy iskolai osztálykönyv részlete 1925-ből, a Csehszlovákiához tartozó Podkarpatszka Ruszból: a nyomtatvány ruszin–magyar

⁶³ A szavazásról lásd pl. Alekszej Gerovszkij 1938-ban *Борьба чешского правительства с русским языком* [A cseh kormányzat harca az orosz nyelvvel] címmel megjelent beszámolóját (http://www.ukrstor.com/ukrstor/gerovskij_rusjazyk.htm). Magocsi (1978: 226) szerint a szavazatok megoszlása 313 kontra 114 volt az orosz tankönyv javára. Lásd még Shevelov (1987a: 205, 1987b: 257).

Початкова наука Beszéd és ért. gyakorlat		
Предметові науки Tárgyi ismeretek	Краєзнавство Szülőföldi ismeretek	Мови, кулак.
	Географія — Földrajz	/.
	Історія — Történelem	Річкові і сучасні енциклопедії
	Природознавство — Természettudomány	Енциклопедії, словники. А. С. С. С.
	Фізика — Természetan	Алгебра і геометрія.
Числення з наукою о геометричних тілах Számítás és mértan		Освітні аспекти в науці про геометрію. Словник: Словник, словник, словник.
Рисунки — Rajz		Складіть: містяться в словнику. Складіть: містяться в словнику.
Письмо — Írás		Д.д., Е.е. бібліотека
Спів — Ének		Співні ігри: Співні, співні. Співні ігри.
Тілесне виховання Testnevelés		Спортивні ігри, спортивні. Спортивні ігри.
Художня робота — Fű kézművesség		Виробництво, виробництво. Виробництво, виробництво.
Домашня робота з наукою о домашньому господарстві Női kézművesség és háztartás		28-м. Співні ігри.
Русин		Освітні ігри. Словник. Словник.
Необов'язкові предмети Nem kötelező tárgyak		/.

Есть osztálykönyv részlete; ruszin nyelvből „olvasási gyakorlatok” és „fordítási gyakorlatok” szerepelt a tanrendben, no és persze „beszélgetés”

Az önálló ruszin nép elvét hirdető és az orosz nyelv irodalmi nyelvként való használatát célul kitűző értelmiségiek győzelemként értékelték a szavazás eredményét. Az ukrán irányzat képviselői azonban megkérdőjelezték a népszavazás hitelességét és jogosságát, s nem fogadták el annak végeredményét. A sajátos referendumnak végül az oktatás nyelvére vonatkozó kézzelfogható következménye nem lett. Ugyanakkor az ukranofil irányzat híveit a csehszlovák kormányzattal szembeni fellépésre, a minél nagyobb önállóság kivívására sarkallta.

Ennek az önállósodási mozgalomnak a keretében 1938. november 25-én adta ki Podkarpatszka Rusz oktatási minisztereként Volosin az oktatás nyelvéről szóló rendeletét. A dokumentum 1. §-ában – érdekes módon⁶⁴ – az 1868.

⁶⁴ Az 1868:XXXVIII. tc.-re való hivatkozás azért figyelemre méltó, mert azt az elfogadása idején az Osztrák-Magyar Monarchiához tartozó Magyar Királyság országgyűlése fogadta el, a magyar tör-

évi XXXVIII. tc. 58. §-ára hivatkozik, mely kimondja, hogy „Minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást, amennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike” (a törvényről lásd az előzőekben). A 2. § a ruszin (kisorosz) lakosság számára az ukrán nyelv irodalmi változatát teszi meg kötelezően az oktatás nyelvén.⁶⁵ A 3. § 40 iskolaköteles gyermek szüleinek írásos kérelme alapján lehetővé teszi a nagyorosz nyelven folyó oktatást. A következő paragrafus – ismét az 1868. évi XXXVIII. tc.-re hivatkozva – arról rendelkezik, hogy ha az orosz tannyelvű osztályban a tanulói létszám 30 fő alá esik, akkor az iskola fenntartójának 8 napon belül meg kell szüntetnie az osztályt, és a tanulókat az ukrán tannyelvű osztályokba kell átirányítani. Az 5. paragrafus nyelvtervezési szempontból lényeges kodifikációs lépésnek tekinthető. Ez a pont ugyanis meghatározza, hogy mit kell érteni a tannyelvként használandó „ukrán irodalmi nyelv”, illetve „orosz irodalmi nyelv” alatt. Az iskolai tannyelvként használt normatív nyelvváltozatot „az irodalomban általánosan használt helyesírású”, valamint a rendeletet kiadó minisztérium által jóváhagyott változat értendő.⁶⁶

Az 1938-as első bécsi döntéssel, illetve az 1939. márciusi katonai akcióval ismét Magyarországhoz került területen bevezetett hivatalos kétnyelvűség miatt a – korabeli terminológiával „magyarorosz”-nak nevezett – helyi nyelv/nyelvváltozatok kodifikálása, illetve ennek a nyelvnek és az ezen a nyelven való oktatás kérdése továbbra is a figyelem középpontjában maradt.

A csehszlovák korszakhoz hasonlóan a ruszin nyelv továbbra is használatos volt tannyelvként és tantárgyként egyaránt a Magyarországhoz visszakerült Kárpátalja számos iskolájában. Ám merőben más nyelvpolitikai célok érdekében, s ennek megfelelően más tankönyvek alapján. A magyar kormányzat ugyanis politikai okokból gyorsan háttérbe szorította a nagyorosz irányzatot, és gyakorlatilag betiltotta az ukrán orientációt, s egyértelműen az önálló ruszin nyelv és egy ruszin sztenderd nyelvváltozat kodifikálása mellett döntött. A magyar nyelvpolitika a régió három nyelvi irányzata közül egyértelműen a ruszint támogatta, tűrte a nagyorosz irányt, s gyakorlatilag tiltotta az ukrán

vények hatálya azonban 1919-től nem terjedt ki az 1938 novemberében még Csehszlovákiához tartozó, ám éppen az önállósodás útján járó Podkarpatszka Rusz területére.

⁶⁵ „В школах, основаних для дітей українських (руських, себто малоруських) мовою навчання має бути мова українська в її літературній формі.”

⁶⁶ Eredetiben: „Під мовою навчання у школах (українських-малоруських) згідно великоруських треба розуміти літературну мову українську (малоруську), згідно літературну мову великоруську з правописом у літературі загально вживаним і Міністерством Культу, Шкіл і Народної Освіти одобреним.” Az államnyelvről szóló rendeletet és ezt a dokumentumot egy napon fogadták el és tették közzé.

nyelvi vonalat⁶⁷, és akadályozta az ukranofil mozgalom tevékenységét. A galíciai ukrán lapok behozatala is tilos volt.⁶⁸

A csehszlovák korszakban Galíciából Kárpátaljára érkezett ukranofil tanítókat kitiltották az iskolákból, és megszüntették az ukrán orientációjú Kárpátaljai Pedagógiai Társaság működését is. A helyi sajtóból eltűnt az *ukrán* etnonima használata, csak a *magyarország* és a *ruszin/rutén* jelenhetett meg. Ehhez hasonlóan eltűnt a régió *Kárpáti Ukrajnaként* való megnevezése is, s egyre gyakoribbá vált a *Kárpátalja* szó használata. A Kárpáti Ukrajna hivatalos lobogójaként használt kék-sárga zászló nem jelenhetett meg az ünnepi rendezvényeken. Helyette a Rákóczi hű népeként (gens fidelissima) emlegetett ruszinoknak a piros-kék színekből álló zászlót kellett használniuk; ezek a Rákóczi család színei is (Botlik 2005: 29). A Volosin vezette Kárpát-Ukrán állam hivatalos himnuszául választott „Ще не вмерла Україна” [Még nem halt meg Ukrajna] kezdetű helyett Duchnovics *Подкарпатській Русини* [Kárpátaljai ruszinok] című szövegét használták ruszin himnusként Kárpátalján.

A ruszinsággal kapcsolatos magyar álláspontot jól példázzák Bonkáló Sándornak még a terület visszacsatolása előtt írott sorai:

„A különböző helyekről s különböző időkben ideszakadt rutének mind a mai napig megőrizték eredeti nyelvjárásaikat. Nem tudtak összeolvadni, nem tudtak egységes társalgási és irodalmi nyelvet teremteni maguknak, mert alig érintkeztek egymással. A Ruténföld folyói és patakjai mély völgyekben északról dél felé sietnek a Tiszába. Egyik völgyből a másikba a magas hegyek miatt nehéz átjutni. Csak ugyanazon völgyben élő rutének érintkeztek egymással és a magyarsággal. Ennek két fontos következménye volt. Mai napig sem alakult ki egységes kárpátaljai rutén nyelv, melyet a ruténség írói és költői irodalmi nyelvvé emelhettek volna. A kárpátaljai rutén írók és költők teremtő munka helyett ma is gyakran meddő nyelvi vitákra pazarolják tehetségük javát.

A földrajzi viszonyok másik fontos következménye volt, hogy nemcsak a más völgyekben lakó testvéreiktől, hanem a Kárpátok északi oldalán lakó fajtestvéreiktől is elszakadtak s századokon át alig érintkeztek velük. Ám annál sürűbben érintkeztek a magyarsággal s ennekfolytán idővel a külföldi ruténétől sokban eltérő, hungarizmusoktól átítatott nyelvre s egyben-másban eltérő műveltségre tettek szert. Csaknem önálló néptörzssé fejlődtek, melynek nyelve, vi-

⁶⁷ „A magyar kormányzat politikai okokból természetsszerűleg az ukranizáló gondolat ellen van” – írta Kozma Miklós (közli Brenzovics szerk. 2009: 254).

⁶⁸ Az ukrán irányzat tiltásában valószínűleg az is közrejátszott, hogy 1939 márciusában egy függetlenségét frissen kikiáltott ukrán miniállam szórványos fegyveres ellenállásával szemben foglalta vissza Magyarország a vidéket.

lágfelfogása ma már jelentékenyen eltér az ukránok nyelvétől és világfelfogásától. (...)

Az orosz csaknem olyan messzire esik tőlük, akár a szerb vagy a bolgár. Mégis mind az ukránok, mind a nacionalista oroszok a magukénak vallják a kárpátaljai rutének irodalmát, s azt az ukrán, illetve az orosz irodalom egyik mellékhatásának mondják” (Bonkáló 1935: 7–10).

A magyar kormányzat és annak helyi képviselője, a kormányzói biztos is minden kétséget kizáróan a ruszin irányzatot támogatta. Ez főként a régió második kormányzói biztosára, Kozma Miklóstra volt jellemző. A magyar nemzeti-ség- és nyelvpolitika célja ugyanis az önálló ruszin nép megteremtése volt. Kozma kormányzói biztos 1941. május 1-én egy beszédében kijelentette: „a Kárpátalján élő ruszin nép nem nagyorosz, nem ukrán, hanem tisztán és kizárólag ruszin” (idézi Fedinec 2002: 373). Kozma *A ruszinszkói kérdés* címmel 1938-ban írott kéziratában arra is megtaláljuk a választ, mi célból tartotta kívánatosnak és támogatta Magyarország az önálló ruszin nép gondolatát: „A ruszin–magyar kapcsolat bástyát és védelmet jelent az orthodox és pánszláv politikai nyomás ellen, életképessé teszi Ruszinszkót és erősebbé Magyarországot. (...) A pánszláv gondolattal szemben alkalmazott divide et impera elv egyenest megkívánja, hogy a nem ukrán ruszin nép ne csatoltassék egy újonnan alakítandó Ukrajnához, mert a Kárpátoktól délre fekvő földrajzi helyzetre való tekintettel ennek a hatszázezres kis népnek és területnek Ukrajnához való csatolása a kezdő állami életét élő Ukrajnát azonnal hatalmas és a Duna völgyébe belejátszó európai tényezővé tenné” (idézi Botlik 2005: 59).

Kozma *Az ukrán kérdés Kárpátalján* című munkájában pedig ezt olvashatjuk: „Magyarországnak nem érdeke semmiféle divergáló politika, tehát a kárpátaljai rutén népet, mely történelmi, földrajzi és vallási okokból különálló kisebb népcsoport, nem akarja sem nagyorosz, sem ukrán irányban fejleszteni, mert mindkét irány politikailag egyaránt a határon túlra tendál. Földrajzi adottságok, gazdasági érdekek, valamint az a körülmény, hogy az északi szláv népek közül a lengyel mellett a rutén nép az, amely katolicizmusa révén teljesen nyugati orientációjúvá lett, meg akarja tartani különálló népi és vallási mivoltában, úgyhogy jövőjét és boldogságát a Kárpátoktól délre keresse” (közli Brenzovics szerk. 2009: 248–249).

A térség szláv népekkel kapcsolatos politikájának helyzetelemzése után egyértelműen jelöli ki Kozma a magyar álláspontot és érdekeket: „Amikor Magyarország Kárpátalját visszacsatolta, a kárpátaljai politikában természetesen legváltozásnak kellett bekövetkeznie. Ez a változás nem lehetett más, mint folytatása a sok száz éves múltnak, amely egyedül vette tekintetbe a rutén népi érdeket és öncélúságát. Ez az álláspont pedig az, hogy a rutén nép nem nagy-

orosz és nem ukrán, öncélú, bár kisszámú, de önálló vallással, népi érdekekkel bíró, nyugat felé orientált egyházi kapcsolatú szláv nép, amelynek egyetlen érdeke, hogy önmaga népi érdekeit kifejelesztve tényező maradhasson. Mihelyt ukrán vagy nagyorosz, eltűnik egy nagy tengerben és népi léte megszűnik. E népi érdeke teljesen fedi a magyar politikai érdeket, mert ez a pont a rutén népet a Kárpátok koszorúján belül Magyarországhoz csatolva tartja anélkül, hogy egyéniségéből, vallásából, nyugati orientációjából kivetköztetné” (közli Brenzovics szerk. 2009: 251). A magyar állami érdekekkel ellentétes volna egy független Ukrajna megalakulása, vallja a kor nemzetközi politikájában és a diplomáciában is otthonosan mozgó Kozma, hiszen egy független ukrán nemzet „30 millión felüli tömegével befolyást gyakorol a szomszédos Kárpátaljára és azonnal vonzó hatást kezd kifejteni”. Ebben a helyzetben a magyar kormányzat elvileg a nagyorosz irányt is támogathatná, veti fel a lehetőséget az elemző, majd el is veti ezt az utat. „A magyar kormány a Szent István-i állameszme, a rutén nép és a görög katolikus vallás érdekében egyaránt azt a politikát igyekszik csinálni, hogy a rutén nép eredeti önállóságában és vallásában megmaradjon, és ami pravoszlávia itt kialakult, azt visszaterelje a görög katolikus egyház kebelébe. Ennek a gondolatnak és keresztülvitelének legnagyobb ellensége az ukrán politika” (közli Brenzovics szerk. 2009: 254).

A kis ruszin nemzet önállóságának megteremtésében kiemelt szerep jutott az önálló ruszin nyelv és annak irodalmi változata kidolgozásának. Ennek jegyében fogalmazódott meg egy új ruszin grammatika kidolgozása, mely alapjául szolgálhat a nyelvi sztenderdizációnak és kodifikációnak.⁶⁹

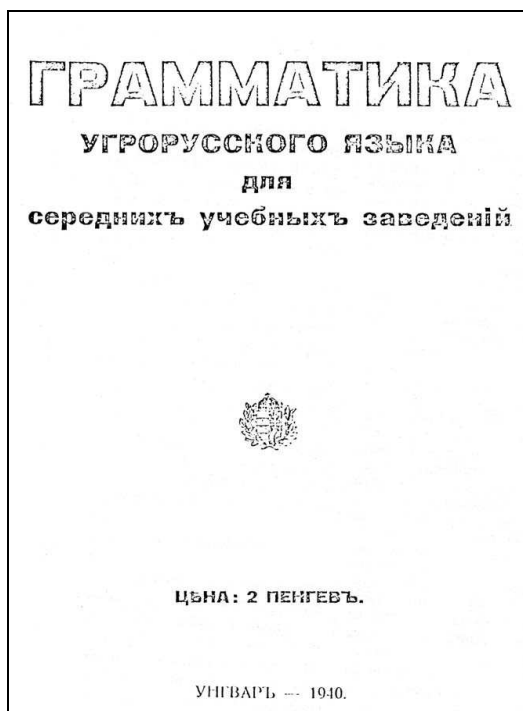
Georgij Gerovszkij 1939-ben *Русская грамматика для народных школ* [Orosz nyelvtan a népiskolák számára]⁷⁰ címmel kiadott rövidke (72 oldalas) tankönyve előszavában még úgy véli, lehetetlen a nyelvtanban a nép nyelvét (ahogyan ő fogalmazott: „a falusi nyelvet”) használni. A ruszofil nyelvi irányzat programjának megfelelően amellett érvel, hogy az orosz irodalmi nyelv elsajátítása a műveltség megszerzésének és a más szláv nyelvűekkel való érint-

⁶⁹ Sztenderdizáció: az a folyamat, melynek során egy nyelvet valamilyen módon kodifikálnak, azaz kialakítják (kialakul) annak sztenderd (irodalmi) nyelvváltozata. Kodifikáció: az a folyamat, melynek során a nyelv elemei közül kiválasztásra kerülnek a nyelvtanból, a szókészletből azok a változatok, amelyek ezt a nyelvváltozatot együttesen jellemzik. A kodifikáció eredményeit rendszerint nyelvtanok (grammatikák) és szótárak, helyesírási szabályzatok foglalják össze. Lásd pl. Wardhaugh (1995: 32–35), Trudgill (2003: 23–24, 128).

⁷⁰ Геровський Георгій: *Русская грамматика для народных школ. Часть I. Для второго года обучения*. Унгарь–Ужгород: Школьная помощь, 1939. 72 old.

kezésnek az eszköze (Káprály 2003: 178).⁷¹ Hamarosan azonban – ahogyan Marina Gyula, a Kárpátaljai Kormányzóság oktatási és vallásügyi hivatalvezetője értékelte a helyzetet emlékirataiban – „a nagyorosz irányzatú ruszin politikusok egyre jobban leszorultak a politikai porondról és helyet kellett adniok azon az egyre jobban feltörő népi-irányzatúaknak (a narodovci). Ezáltal a nagyorosz irányzatúak (főképpen vezetőiknek) jelentősége csökkent, befolyásuk gyengült, számuk pedig erősen apadt” (Marina 1977/1999: 143).

Az önálló ruszin nyelv megteremtésében kiemelt szerep jutott a sztenderd változatot kodifikáló, az oktatásban használt nyelvváltozatot meghatározó grammatikáknak.⁷²

Az 1940-ben kiadott (Marina-féle) magyarorosz nyelvtan címlapja

⁷¹ Amint arra Káprály (2003: 178) elemzése rávilágít, e grammatika szerzője sem tudta azonban elkerülni, hogy helyi nyelvjárási elemek kerüljenek orosz nyelvtanába. Az elemző szerint Gerovsz-kij tudatosan törekedett arra, hogy csökkentse az eltéréseket a (nagy)orosz és a helyi sztenderd norma között.

⁷² Az oktatás kulcsszerepét a ruszin irodalmi nyelv megteremtésében jelzi, hogy bár még meg sem jelent az 1940-es Marina féle grammatika, Ungváron már 1939-ben ruszin tankönyveket jelentettek meg a I–VIII. osztályok számára (Plišková 2008: 53).

1940 nyarán Ungváron, a kormányzói biztosság kiadásában jelent meg a fentebb vázolt célokat szolgálni hivatott nyelvtan *Грамматика угрорусского языка для средних учебных заведений*⁷³ [Magyarorosz nyelvtan a középszintű oktatási intézmények számára] címmel. Szerkesztőbizottságát Illiczky Sándor, Perényi kormányzói biztos főtanácsadója vezette. A kormányzói biztos Teleki Pál miniszterelnöknek írott levelében úgy vélte, a grammatika „egyrészt megszünteti a két évtized óta tartó kárpátaljai nyelvi harcot (melyet a cseh kormány sokszor mesterségesen szított), s így ruténjeinknek lehetőséget ad arra, hogy a maguk anyanyelvét egységesen fejlesszék tovább, másrészt akadályt emel a külföldi (ukrán, nagyorosz) nyelvek használata következtében érezhető elidegenedő hatásnak is” (idézi Marina 1977/1999: 144; lásd még Botlik 2005: 37).

A *Карпатска Недѣля* című lap 1940. július 15-i számában megjelent híradás szerint a nyelvtan a fonetika és a hangsúly tekintetében a helyi kiejtést veszi alapul, s hasonlóan jártak el a szerkesztők a szókészlet és a szintaxis vonatkozásában is.

Marina Gyula vallás- és oktatásügyi osztályvezető írt előszót a kiadványhoz (emiatt sokan Marina-féle nyelvtanként emlegették a kiadványt).⁷⁴ Ebben kitért a helyi ruszin „népnyelv” jogaira, kiemelte a nyelvtan jelentőségét, és szükségesnek tartotta a Volosin által 1907-ben és 1919-ben kiadott nyelvtanokban foglalt elvekhez való visszatérést.⁷⁵ A Marina-féle magyarorosz vagy rutén nyelvtan használata az 1940. augusztus 20-i 8888/1940. sz. rendelet alapján az 1940–1941. tanévtől kezdve kötelezővé vált a kárpátaljai oktatási intézményekben (lásd Káprály szerk. 2010: 133).

A *Грамматика угрорусского языка для средних учебных заведений* [Magyarorosz nyelvtan a középszintű oktatási intézmények számára] című 1940-es grammatika a helyi nyelvjárásokra alapozott nyelvtan volt. Az általa kodifikált nyelvváltozat azonban – csakúgy, mint a korszakban ruszin nyelven megjelent legtöbb írásmű nyelvezete – alig valamiben különbözött az orosz irodalmi nyelv normáitól (Káprály (2003: 178–179). Ahogyan a nyelvtan egyik kritikusa fogalmazott: „nyelve azonban csaknem teljesen a legtisztább orosz irodalmi nyelv” (idézi Botlik 2005: 42). Marina (1977/1999: 143) maga is úgy érté-

⁷³ *Грамматика угрорусского языка для средних учебных заведений*. Ungvár: Kárpátaljai Területi Kormányzói Biztosi Hivatal, 1940. 114 old.

⁷⁴ Olyannyira, hogy maga Marina Gyula (1977/1999: 143) is így említi az Amerikai Egyesült Államokban készült emlékirataiban: „Marina-féle Grammatika”.

⁷⁵ Amint azt korábban már említettük, a később az ukrán politikai és nyelvi irányzatot követő Volosin ugyanis a 20. század elején két nyelvtant és egy ábécéskönyvet jelentetett meg, melyekbe a helyi nyelvjárások számos elemét építette be. Volosin köteteinek akkori szerkesztési elveit a Magyar Tudományos Akadémia is jóváhagyta.

keli, hogy a kötetben „felismerhető volt az orosz irodalmi nyelvhez való bizonyos igazodás”. Néhány helyi nyelvjárási elem beemelése mellett a legfőbb különbséget az jelentette az orosz nyelvű szövegekhez képest ebben a műben, hogy az 1918-ban befejeződött orosz helyesírási reform előtti ortográfiát használta (Káprály 2003, 2008).

Ez a tankönyv sem oldotta meg azonban a nyelvi problémát, és az iskolai nyelvtanítás terén jelentkező gondokat sem oldotta meg.⁷⁶ A nyelvtannak szembeni elégedetlenséget jelzi például, hogy 1941-ben az ungvári, a munkácsi és a huszti gimnáziumok orosznyelv-tanárai, Georgij Gerovszkij és Vaszil Krajnyányic vezetésével 78 oldalas brosúrában fogalmazták meg kritikáikat a „magyarorosz” nyelvtannal szemben⁷⁷ (Oficinszkij 2010: 179–180, Moser 2011). A kritika látszólag visszhangtalan maradt.

Nyilván a fentiekkel is magyarázható azonban, hogy 1941-ben megjelent Harajda János *Грамматика руського языка*⁷⁸ [Ruszin nyelvtan] című új nyelvtana. A kötethez írott bevezetőjében a szerző megjegyzi: nehéz olyan nyelv grammatikáját összeállítani, melynek számos, különféle irányultságú nyelvtana jelent már meg eddig, melyek közül azonban mindegyik sok kritikát kapott, mert a nép értelmisége máig nem tudott egyértelmű álláspontot kialakítani a nyelvi kérdésben. Az előszóban azt is leszögezi a szerző, hogy célja olyan grammatika összeállítása, amely a közös nyelvjárási formákra építve kíván a nép számára a lehető leginkább érthető nyelvváltozatot kodifikálni, s egyúttal mintaadóvá válni a könyvkiadás számára. Korábban ugyanis, véli Harajda, olyan nyelvtanokra alapozott szövegeket írtak a nép számára, melyeket az nehezen érthetett meg. Az előszóból azt is megtudhatjuk, hogy a szerző által kodifikálni kívánt nyelvváltozat egyfajta kompromisszum a helyi nyelvi változatok között. Fő szerkesztési elve az etimologikus, és csupán a végződésekben követi a beszélt nyelvet. Ugyanakkor az élő beszélt nyelvet tekinti mintájának, melyen a helyiek érintkeznek egymással. Megjegyzi továbbá, hogy senki sem gátolja abban a helyi ruszin értelmiséget, hogy más szláv nyelveket sajátítson el, de a saját anyanyelvének megtanulását sem tilthatja meg senki.

⁷⁶ Amint erre Káprály (2003: 178–179) rámutat, a nyelvtanban helyenként keveredik a helyi és a (nagy)orosz nyelvi norma.

⁷⁷ Г. Геровский – В. Крайняницъ ред.: *Разборъ грамматики угрорусского языка*. Унгварь, 1941. A bírálat szerzői között a szerkesztők mellett szerepel továbbá V. Antalovszkij (В. АНталовский), М. Griga (М. Грига) és Sz. Dobos (С. Добошъ) is.

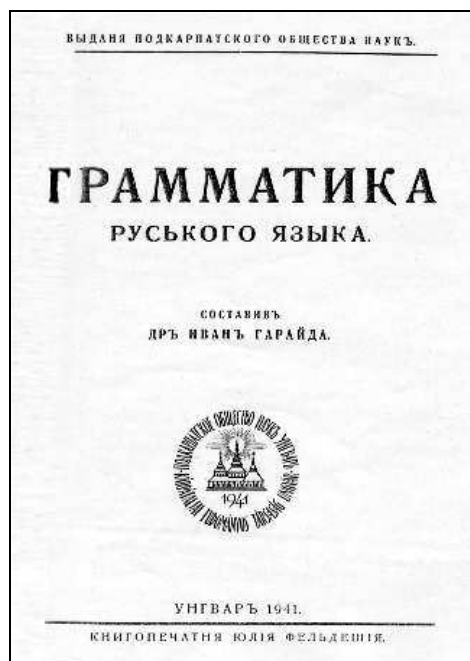
⁷⁸ Иванъ Гарайда (Harajda János): *Грамматика руського языка*. Ungvár: Kárpátaljai Tudományos Társaság, 1941. 143 old. A nyelvtan reprint változatát Ivan Petróczi szerkesztésében és előszavával, a régió politikai életében jelentős szerepet betöltő Ivan Baloga támogatásával ötezer példányban újra kiadták 2009-ben Ungváron.

A *Нова Недѣля* s. lap 1941. július 6-i számából arról értesülhetünk, hogy Marina Gyula, a Kárpátaljai Kormányzóság tanügyi biztosa értékelte az újonnan kiadott ruszin nyelvtant. Marina álláspontja szerint a grammatika – eltekintve kisebb-nagyobb hiányosságaitól, melyeket az újabb kiadásokban ki kell javítani – Volosin 1907-ben kiadott nyelvtanán alapul, ám helyenként meghaladja azt. A tanügyi biztos azt is javasolta a *Нова Недѣля*-ban megjelent híradás szerint, hogy egy 30–40 oldalas helyesírási szótár megjelentetésével egészítsék ki az új ruszin kiadványt (lásd Káprály szerk. 2010: 210).

A 143 nyomtatott oldal terjedelmű kötet nem teljes leíró nyelvtan, és nem is oktatási célú tankönyv. Ahhoz, hogy valóban teljes, kodifikációs célú leíró nyelvtanná válhasson, hiányzik belőle egyes nyelvi szintek (például a szóképzés) tárgyalása. Közvetlenül oktatási célokra való használatát pedig az korlátozta, hogy szinte teljesen kimaradtak belőle olyan területek, mint például a helyesírás. Megjelenését követően a Harajda által kidolgozott nyelvtan szolgált alapjául a Kárpátalján ruszin nyelven készülő hivatali szövegeknek, ezt vették figyelembe, amikor a *Kárpátaljai Közlöny Подкарпатський Вѣстник* számára készítettek fordításokat. Ez a grammatika volt a nyelvi mintája a korokban ruszin nyelven megjelenő lapok és folyóiratok többségének is, azaz a gyakorlatban mintaadóvá vált, kodifikált egy ruszin sztenderd nyelvváltozatot (Pop 2001: 428). Az 1941–1942. tanévtől már ennek a használata volt kötelező a gimnáziumokban, és ennek alapján születtek a népiskolák számára írott tankönyvek is. A már korábban kiadott tankönyveket is Harajda munkájának nyelvezete alapján dolgozták át. Az iskolákba ezt megelőzően kiküldött tankönyveket azonban már nem vonták vissza, s ez tovább fokozta az oktatásban uralkodó nyelvi káoszt (Brenzovics 2010: 134–135).

A nyelvkérdés politikai súlyát jelzi, hogy Kozma Miklós kormányzói biztos személyes odafigyelésével tüntette ki Harajda nyelvtanának elkészülését. Sőt, az ő javaslatára került be a ruszin ábécébe egy újabb, 34. betű: a „ѣ” [ѣо] (Oficinszkij 2010: 180). Ugyanakkor ez az eset is arról tanúskodik, hogy az önálló ruszin irodalmi nyelv megteremtése nem nyelvi vagy nyelvészeti, hanem nyelvpolitikai kérdés volt, mely nemzetpolitikai céloknak volt alárendelve.

A kormányzói biztos külön rendeletben tette kötelezővé a Harajda-féle új nyelvtan használatát, illetve a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1941. évi 27.300. számú rendelete tette azt hivatalossá.

Iván Harajda nyelvtanának címlapja

A grammatika ellentmondásos fogadtatását jelzi, hogy a Prágában megjelenő *Насмын* [Támadás] című ukrán lap 1940. március 16-i számában például ezt olvashatjuk a kárpátaljai iskolai viszonyokról: „az úgynevezett orosz osztályokban lehetetlen nyelvi állapotok uralkodnak. A tantárgyak több mint 60%-át (történelem, földrajz, fizika, természetrajz, számtan) kizárólag magyarul tanítják, a többit pedig az összetákolt magyar-orosz nyelven. A polgári iskolák számára nincs semmiféle tankönyv. Az ukrán és a kárpátorosz (Panykevics-féle) nyelvtanokat elégették, s helyette a tananyagot ezen a mesterséges nyelven diktálják.”

A nyelvtan a remények ellenére azért sem oldotta meg a régióban uralkodó nyelvi zűrzavart, mert a ruszinok egy része az iskolákban, az újságokban, a különböző kiadványokban továbbra is az orosz nyelvet, vagy leginkább annak helyi elemekkel vegyített változatát használták, s a Harajda által rögzített nyelvváltozatot jórészt csupán a kormányzói biztosság hivatalos kiadványai és lapja, illetve a Kárpátaljai Tudományos Társaság kötetei használták (Plišková 2008: 54). A korszakot jellemző kötetében Brenzovics László (2010: 134) így jellemzi a helyzetet: „Az iskolákban a nyelvi téren tovább folytatódott a káosz, minden tanító saját meggyőződése szerinti nyelven oktatott, ki oroszul, ki ukránul, ki pe-

dig a helyi dialektusban. A magyar kormányzat által forszírozott helyi dialektuson alapuló ún. »rutén nyelvet« becsülték egyébként a legkevesebbre”, arra való hivatkozással, hogy ennek a nyelvnek nincs irodalma és nincs irodalmi (azaz sztenderd) nyelvváltozata.

Harajda János grammatikájának és a nyelvtanra alapozva szerkesztett kiadványoknak a nyelvezetét elemezve meglepő tapasztalatra juthatunk. A korszak helyi nyelvészei az úgynevezett nyelvi vernakularizáció elvét hirdették, vagyis amellett foglaltak állást, hogy a ruszin irodalmi nyelvet a helyben, Kárpátalján beszélt nyelvjáráásokra (főként a máramarosi dialektusra), a 18. századi ruszin irodalmi művek nyelvezetére, valamint az egyházi szláv nyelvre kell alapozni, és közelíteni kell az irodalmi nyelvet a népi nyelvhasználathoz. És bár a helyi szláv nyelvjáráásokban máig erős magyar nyelvi hatás fedezhető fel (elsősorban a szókészletben, de más nyelvi szinteken is⁷⁹), mind Harajda nyelvtana, mind pedig a korszakban az új nyelvtanra alapozott irodalmi nyelven kiadott munkák nyelvezete gyakorlatilag mentes a magyar nyelvi kontaktushatásoktól (Dzendzelivszkij 1998, Káprály 2008: 190). Sokkal kevésbé sikerült azonban kivonniuk magukat a korabeli ruszin szerzőknek az orosz irodalmi nyelvi norma hatása alól, ezért szövegeik mondatszerkesztése erősen közelíti az orosz szintaxist (Dzendzelivszkij 1998, Káprály 2008, Moser 2011, Plišková 2008: 54). A grammatikát elemezve Dzendzelivszkij (1998: 154) arra is rávilágít, hogy a Harajda által kodifikált nyelvi jelenségek között egyetlen olyan sincs, melynek izoglosszája ne terjedne túl a korabeli (és mai) Kárpátalja területén. Mindez természetesen nem enyhítette a nyelvi zűrzavart.

A két világháború közötti időszakban a magyar hatóságok kiemelt figyelmet fordítottak az államnyelv, a magyar oktatására is. A 133200/IX. számú rendelet alapján 1939 szeptemberétől valamennyi kárpátaljai iskolában kötelező tantárggyá vált a magyar nyelv. A magyar tannyelvű gimnáziumokban viszont kötelező tantárggyá válik a ruszin nyelv. Az anyanyelv és a latin mellett ez az egyetlen oktatott nyelv a kárpátaljai magyar tannyelvű oktatási intézményekben. Az elemi iskolák harmadik osztályától tanultak magyarul a régió valamennyi intézményében, minden nap a második óra magyar nyelv volt (Brenzovics 2010: 135). Ez a nyelvoktatás sem lehetett azonban hatékony, „hiszen a tanítók döntő többsége egyáltalán nem beszélt magyarul, nem voltak

⁷⁹ Erről lásd pl. Csöpey (1881), Baleczky (1958), (1963), Dzendzelivszkij (1959), Dezső (1961), (1989), (1996), Mokány (1966), Lizanec (1976), (1979), (2000), Bárány (2009), (2010), Bárány-Komári (2005), Bárány-Cserniczkó (2009), Káprály-Pop (2001) stb. Lizanec (1970: 36–37, 86, 89) pl. úgy véli, hogy a régió szláv lakosságának nyelvére negatív hatást gyakorolt az erőszakos „magyarizáció”; a helyi ukrán nyelvjáráások magyar szókölcsonnései a magyarosítás következményei.

megfelelő tantervek és tankönyvek, hiányzott a megfelelő módszertan” (Brenzovics 2010: 135). Azaz a magyar nyelven oktató osztályokban/iskolákban a helyi hivatalos nyelv oktatását jelentősen megnehezítette, hogy a pedagógus-hiányt az anyaországból áthelyezett káderekkel próbálta orvosolni az oktatási kormányzat, ám ezek a tanítók „a hazai környezetből kiszakadva, a rutén nyelvet nem ismerve érkeztek a többségében szegény, elmaradott hegyi falvakba” (Brenzovics 2010: 138).

A pedagógusok cseréje révén a kárpátaljai iskolákban folyó nyelvi nevelés terén jelentős változásra került sor. Az ukranofil tanítók nem kaptak állást, helyettük ruszofil és ruszinofil vagy pedig az ország belsejéből érkezett tanerőt alkalmaztak, akik között azonban csak nagyon kevesen beszélték a helyi szlávok nyelvét. A csehszlovák oklevéllel rendelkező tanítók csak külön miniszteri engedéllyel kaphattak katedrát.

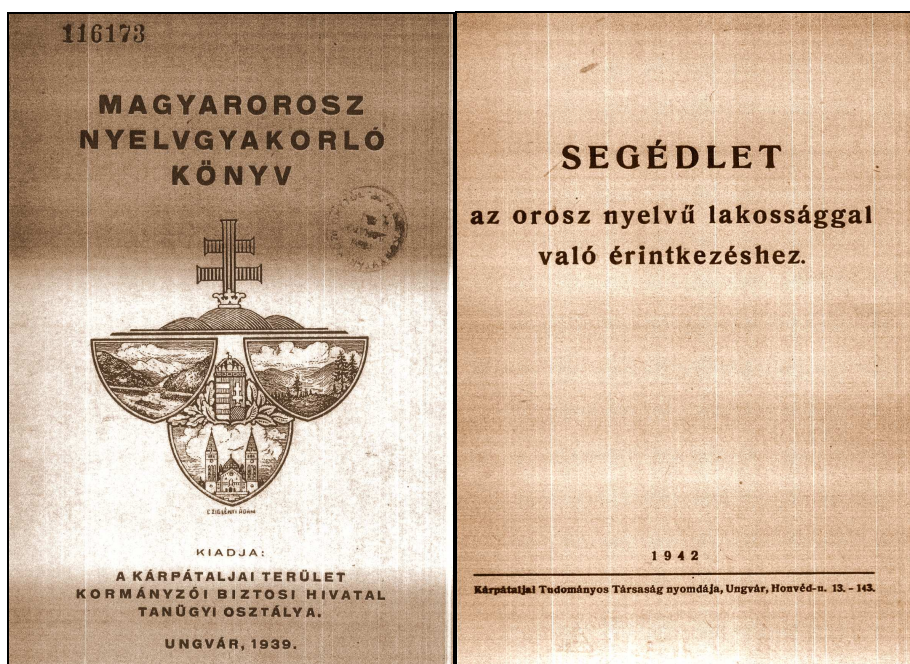
Azokon a településeken, ahol legalább tíz magyar gyerek volt, magyar iskolát kellett nyitni. Ennek a rendelkezésnek a következtében sorra nyíltak a magyar iskolák vagy magyar tannyelvű tagozatok olyan településeken, ahol egyébként a ruszinok alkották a lakosság abszolút többségét. 1941-től a zsidó gyerekek aránya nem haladhatta meg a tanulói létszám hat százalékát a magyar tannyelvű iskolákban. Számukra külön osztályokat nyitottak, illetve felekezeti iskolába irányították őket.

Ugyanakkor megpróbálták meggátolni, hogy a ruszin gyerekek tömegesen magyar tannyelvű iskolába járjanak. Ennek érdekében a helyi tanügyi hatóságok elrendelték, hogy magyar tannyelvű iskolába csak az a ruszin gyerek íratható, aki már beszéli a magyar nyelvet, s akinek szülei ezt írásban kérelmezik. A nemzetiségi iskolákban a harmadik osztálytól volt kötelező tantárgy a magyar nyelv és irodalom. Ezekben az iskolákban a magyar nyelv és irodalom mellett a nemzeti nyelv és irodalom is kötelező érettségi tárgy.

Az 1942–1943. tanévtől a ruszin tannyelvű ungvári görög katolikus tanítóképzőben bevezetik egyes tantárgyak (éneke, rajz, testnevelés) magyar nyelven való oktatását. 1940-től a ruszin nyelvet a nyíregyházi líceumban és tanítóképzőben is oktatják.

Az ország más vidékeiről Kárpátaljára érkezett és a helyi szláv lakosság nyelvét nem ismerő tanárok számára nyelvtanfolyamokat szerveztek. Azok számára, akik a nem magyar tannyelvű iskolákban oktattak, havi 30 pengő összegű pótdíjat számfejtettek. Ugyanilyen bérkiegészítésben részesültek azok a nem magyar anyanyelvű tanerők is, akik a nemzetiségi nyelven oktató gimnáziumok magyar tagozatán is tanítottak. A ruszin pedagógusok magyar nyelvtudásának fejlesztése érdekében nyelvtanfolyamokat szerveztek.

A korabeli magyar kormányzat tehát az iskoláskorból már kinőtt felnőttek nyelvi képzésére is kiemelt figyelmet fordított. A régióban szolgálatot teljesítő hivatalnokoknak kötelezően meg kellett tanulniuk a második államnyelvet. Ehhez 1939-ben 205 oldalas nyelvkönyvet adott ki a kormányzói biztos oktatási hivatala *Magyarország nyelvgyakorló könyv*⁸⁰ címmel, majd ehhez 1940-ben egy pótfüzet is megjelent⁸¹, továbbá kiadtak egy *Segédlet az orosz nyelvű lakossággal való érintkezéshez*⁸² című kötetet is. Emellett már 1939-től nyelvtanfolyamokat szerveztek a hivatalnokok, csendőrök számára.

Segédkönyvek a magyarország (ruszin) nyelv elsajátításához

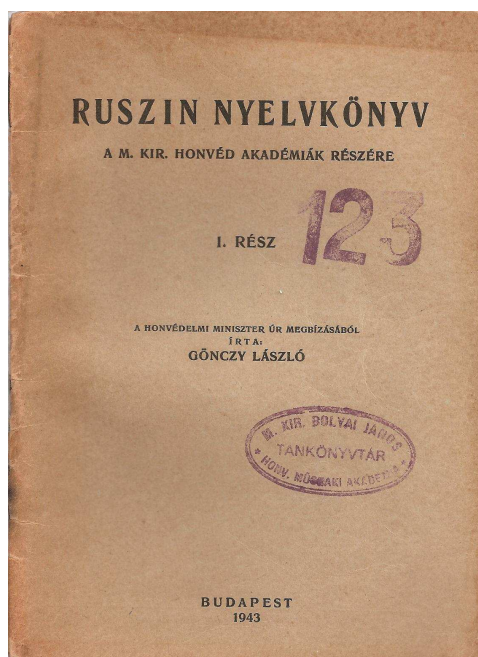
A Kárpátalján szolgálatot teljesítő tisztek számára is előírták a helyi többségi lakosság nyelvének elsajátítását (egy éven belül meg kellett tanulniuk a nyelvet). A nyelvtanulás elősegítésére 1943-ban ruszin nyelvkönyvet adtak ki

⁸⁰ *Magyarország nyelvgyakorló könyv.* Ungvár: Kárpátaljai Területi Kormányzói Biztosi Hivatal Tanügyi Osztálya, 1939.

⁸¹ *Pótfüzet a kárpátaljai területi kormányzói biztosi hivatal tanügyi osztálya által 1939. évben kiadott Magyarország nyelvgyakorló könyvhöz.* Ungvár: Állami Nyomda, 1940.

⁸² *Segédlet az orosz nyelvű lakossággal való érintkezéshez.* Ungvár: Kárpátaljai Tudós Társaság Nyomdája, 1942.

a honvéd akadémiák hallgatói részére.⁸³ A budapesti kormányzat iránymutatása szerint Kárpátalján a nyelvkérdés gyakorlati kérdés, és semmilyen körülmények között sem szabad belőle politikai problémát kreálni.

A Kárpátalján szolgálatot teljesítő honvédek ruszin nyelvkönyve

A szovjet korszak előtti Kárpátalján uralkodó nyelvi helyzetet Shevelov (1987a: 207, 1987b: 260) a következőképpen jellemzi: „A nyelvi káosz, kétségkívül, létezett, de ennek nem kell túl nagy jelentőséget tulajdonítani. A három nyelvi csoport – ruszinok, ukránok és oroszok – valójában nem állt olyan messze egymástól, mint ahogyan a polémikus írásokból tűnhet. Tiszta ukrán irodalmi nyelven nem adtak ki szinte semmit, irodalmi orosz nyelven alig valamit, főként a nem helyi származású szerzők műveit. Gyakorlatilag minden kiadvány tartalmazott helyi nyelvjárási elemeket, a különbség közöttük csupán ezek arányában volt. Ebben a tekintetben a ’ruszin nyelv’ hagyományos változatának eltűnése nem attól függött, hogy elvetették ezt a változatot, hanem attól, hogy a különböző szövegekben más-más nyelvvel szintetizálódott. Ez volt a valódi – vagy ukrán, vagy orosz – irodalmi nyelvhez vezető kárpátaljai út”.

⁸³ Gönczy László: *Ruszin nyelvkönyv a M. Kir. Honvéd Akadémiák részére*. Budapest, 1943.

A második világháború után megszűnt a ruszin oktatása (magának a ruszin nyelvnek a létezését is tagadta a szovjet birodalom), kötelezően oktatni kezdték viszont az orosz, azaz egy olyan nyelvet, mely korábban sajátos funkciókban volt jelen a régióban. Az orosz a nem orosz tannyelvű iskolákban kezdetben nem ritkán a szovjet hadifogság évei alatt oroszul valamilyen szinten megtanult személyek oktatták, tankönyvek híján az orosz nyelvű újságok szövegeinek felhasználásával (Fedinec 1996: 42, 1997: 32–33, 1999: 38). Kótyuk István kárpátaljai magyar nyelvész személyes szóbeli közlése alapján tudjuk például, hogy az első hónapokban az orosz nyelvű újságokat – például a Pravdát – szeljegyzetelték a tanulók az orosz nyelv órákon, s ezeket a sajátos glosszákat használták szótárként és füzetként is a gyerekek.

Hasonló helyzetről számol be a Fedinec Csilla (1997: 33) által idézett, az 1944–1945-ös tanévről szóló levéltári forrás: „A beregszászi magyar iskolában orosz újságból olvastak a gyerekek, amelyet időnként lehetett kapni, hogy a tanulók egyforma szövegeket olvashassanak és ezzel gyakorolják az új nyelvet, amit addig nem tanultak és nem gyakoroltak”.

Az 1944–1945-ös tanévben a magyar gyerekekkel nyelvtanulás céljából osztályt ismételtettek (Fedinec 1996: 42).

A magyar tannyelvű iskolákban kezdetben az orosz és az ukrán nyelvet is oktatták. Ez tehát azt jelentette, hogy a régióban vetélkedő három nyelvi irányzat közül most éppen az a ruszin orientáció szorult háttérbe, melyet az előző korszak állami nyelvpolitikája erőteljesen támogatott a másik kettővel szemben.

Az első szovjet években azonban nem kis gondot jelentett a tanárok hiányos nyelvtudása, s a korabeli beszámolók szerint haladást alig lehetett elérni „a magyar, cseh és német szavakkal való keveredés miatt” (idézi Fedinec 1999: 48). Az orosz nyelv elsajátítását nehezítette, hogy a szláv nyelveket ismerő tanárok és diákok legnagyobb része sem az orosz sztenderdet, hanem valamelyik helyi szláv nyelvváltozatot (vagy ezek keverékét) beszélte (Fedinec 1999: 48). Ez az ukrán tannyelvű iskolákban is jelentős gondot okozott. A Perecsenyi járásban például programot indítottak „a tanítók és tanulók nyelvének tisztaságáért, a helyi nyelvjárásiasság kiküszöböléséért” (idézi Fedinec 1999: 48). Egy korabeli értékelés szerint Kárpátalján az iskolások „a helyi nyelvjárásban vagy magyarul beszélnek”, és a „nehéz nyelvjárási körülmények jelentik egyik okát egyes iskolákban a nyelvoktatásban elért gyenge előmenetelnek” (idézi Fedinec 1999: 48).

A szovjet korszak kezdetén a magyar tannyelvű iskolákban uralkodó nyelvi állapotok kapcsán figyelemre méltók a Fedinec Csilla által levéltári forrás alapján idézett alábbi sorok: „Az első év nagyon kezdetleges irányú volt. Nem

volt rendes beiskolázás, az járt, aki akart. Nem volt semmilyen tankönyv. Mindenki úgy készítette tantervét és tananyagát, ahogy tudta és ahogy a legjobbnak látta, különféle nyelveken: kisorosz, nagyorosz, ukrán, magyar. Ki melyiket értette a legjobban, vagy amilyen mintakönyvhöz jutott. (...) A második évben már mint magyar tannyelvű iskola szerepelt iskolánk, az orosz mint nyelvet tanítottuk már” (Fedinec 1997: 33).

A fentebb már említett „nyelvi káosz” következményei tehát a huszadik század második felében is éreztették hatásukat, s mindez megnehezítette a szovjet hatalom által támogatott orosz nyelv terjedését, annak ellenére, hogy – amint azt a fentiekben láthattuk – az orosz nyelv emelkedett funkciókban való használatának nagy hagyományai voltak a régióban.

A huszadik század első felének ukrainai nyelvi helyzetét elemző munkájában Shevelov (1987a: 208, 1987b: 260) hozzáteszi, hogy míg 1945 előtt az orosz nyelvet a magas kultúra nyelvének tartották, és jelentős társadalmi és kulturális presztízst társítottak hozzá, úri nyelvnek tekintették, a Szovjetunióhoz csatlakozás után az oroszul beszélő szovjet prolikáderekkel való közvetlen találkozás következtében ez a presztízis gyorsan elillant.

Egy 1947. november 22-i minisztériumi rendelet alapján adott év december 1-től – az ukáz szerint – az anyanyelv és az orosz nyelv eredményesebb elsajátíttatása érdekében a nem ukrán és nem orosz tannyelvű iskolákban megszüntetik az ukrán nyelv oktatását, s az orosz nyelv továbbra is kötelező marad (Fedinec 1999: 48).⁸⁴ Ennek ellenére még 1952-ben is úgy értékelte az oktatási kormányzat, hogy Kárpátalja iskoláiban (nem csak a magyar tannyelvű intézményekben, hanem általában) az orosz nyelv, az ukrán nyelv, valamint a matematika oktatása terén a legrosszabbak a tanulmányi eredmények (Fedinec 1999: 48).

1947-ben jelent meg az első tanterv orosz nyelvből és irodalomból a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák számára, ám az túlságosan nagy tananyagot ölelt fel. A tanterv szerzői figyelmen kívül hagyták, hogy a magyar gyerekek egy számukra teljesen ismeretlen szláv nyelvvel ismerkednek az orosz nyelv órákon. A követelmények abszurditását jelzi, hogy az olvasás és írás elsajátítására ugyanannyi órát kellett fordítani a magyar tannyelvű iskolákban, mint az ukrán nyelvűekben, miközben az ukrán ajkú gyerekek a cirill ábécé betűit már az anyanyelvi órákon megtanulták olvasni és írni (Fedinec 1999: 72). Ez a tanterv sem jutott el azonban minden iskolába, 1951-ig a legtöbb tantárgyból nem is voltak egységes, az egész régióban használatos tantervek (Fedinec 1999: 72).

⁸⁴ Наказ № 2656 „Про стан навчально-виховної роботи в школах з неросійською і неукраїнською мовою навчання” від 22.11.1947 р.

Később a szovjet oktatáspolitikai nagy hangsúlyt fektetett az orosz mint második anyanyelv oktatásának kérdésére. 1978. október 13-án központi párt-határozat született az orosz nyelv tanulásának és tanításának javítása érdekében szükséges lépésekről, melyet november 2-án az USZSZK-ban is megerősítettek (Kubajcsuk 2001, Maszenko 2010: 16).⁸⁵ Egy 1983. május 26-án Moszkvában hozott központi határozat, majd ennek június 10-én Kijevben kiadott ukrajnai változata⁸⁶ alapján a nemzetiségi iskolákban orosz tanító pedagógusok 15%-os bérkiegészítést kaptak, az orosz órákon kis létszámú csoportokra bontották az osztályokat, rendszeresen szerveztek továbbképzéseket az orosz nyelv és irodalom szakos tanárok számára, külön tantervek és tankönyvek jelentek meg orosz nyelvből az egyes nemzetiségi iskolák számára, külön módszertani füzeteket, segédanyagokat is biztosítottak a pedagógusoknak, s egyes tanárképző főiskolákon beindult a nemzetiségi iskolákban oktató tanárok speciális szakmai képzése is (Kubajcsuk 2001, Levenec és mtsai szerk. 2008: 415–416, Maszenko 2010: 16). Az oktatási hatóságok külön tantárgyi versenyeket szerveztek a nem orosz tannyelvű iskolák tanulói között orosz nyelvből és irodalomból.

Az államváltások az idegen nyelvek oktatására is befolyással vannak (16. táblázat). A 20. század első felében a régióban a legfontosabb idegen nyelv a latin és a német volt.⁸⁷ Nem véletlen, hogy elsősorban ezeket a nyelveket oktatták a mai Kárpátalja iskoláiban is. A Szovjetunióban a német mellett az angol és a francia nyelvet is oktatták idegen nyelvként, a tanulók (elvből) e három nemzetközi nyelv közül választhattak egyet (Orosz–Beregszászi–Cserniczkó–Bátyi 2011: 255–264). Nyilván nem függetlenül a régió történeti hagyományaitól, az 1980-es évek végéig a németet oktatták a legtöbb kárpátaljai iskolában. A világpolitikában bekövetkezett változások következtében azonban a

⁸⁵ Постанова ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР „Про заходи по дальшому вдосконаленню вивчення і викладання російської мови в загальноосвітній школі УРСР”.

⁸⁶ Lásd a moszkvai határozat alapján hozott ukrajnai döntést: Постанова ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР „Про організацію виконання в республіці постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 26 травня 1983 р. № 473 »Про додаткові заходи по поліпшенню вивчення російської мови в загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах союзних республік»”.

⁸⁷ Amikor a prágai oktatási tárca az 1933–1934-es tanévben megszüntette a német nyelv és irodalom oktatását, Korláth Endre kárpátaljai szenátor több társával együtt interpellációt nyújtott be az oktatási miniszterhez annak érdekében, hogy a magyar tannyelvű iskolákban folytatódjék német nyelv oktatása (Fedinec 2002: 224). A német nyelv oktatásának beszüntetése mögött Korláth egyértelműen diszkriminatív célokat látott: „Amikor tehát az iskolaügyi minisztérium a német nyelvnek még nem kötelező tantárgyként való tanítását is megtiltotta, ezzel semmi más célja, terve nem lehetett, csak az, hogy a nyelvi nehézségekkel különben is nehezen küzdő magyar fiatalság további fejlődésének, képzésének útjába még egy újabb akadályt gördítsen.” Az interpelláció szövegét közli Fedinec (2004: 333).

német nyelv dominanciáját a 20. század végére felváltotta az angol, s ma már az angolt tanulja idegen nyelvként a legtöbb kárpátaljai iskolás. A 20. század első felében még általánosan oktatott latin a század második felére kikerült az alap- és középfokú oktatás rendszeréből, s ma már a legtöbb szakon a felsőoktatásban sem kötelező tárgy. Európa egykori közvetítő nyelve a 21. század elejére átadta a helyét és szerepét egy új nyelvnek: az angolnak.

16. táblázat. A régióban kötelezően oktatott nyelvek a 20. század folyamán

	Államnyelvként kötelezően oktatott nyelv	Kötelezően oktatott regionális hivatalos nyelv	Idegen nyelvként oktatott nyelvek
Osztrák-Magyar Monarchia (1918-ig)	magyar	–	latin, német
Csehszlovákia (1939-ig)	„csehszlovák”	ruszin	latin
Kárpáti Ukrajna (1938. november 3. – 1939. március 15.)	ukrán	–	latin
Magyar Királyság (1938/39–1944)	magyar	ruszin	latin
Szovjetunió (1945–1991)	orosz	–	angol, német, francia
Ukrajna (1991-től)	ukrán	–	angol, német, francia

III. Az államnyelv oktatásának problémái a mai Ukrajnában

Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajnában az orosz nyelv kötelező oktatását – rövid átmeneti periódust követően, amikor még mindkét nyelvet tanulták a nemzetiségi iskolákban – az ukrán tanítása váltotta fel. Ám a két évtizede szüverén ukrán állam máig nem teremtette meg a szükséges feltételeket ahhoz, hogy nem ukrán anyanyelvű polgárai megfelelően elsajátíthassák az államnyelvet.

Az ukrán nyelv eredményes oktatását számos tényező akadályozza. Az államnyelv oktatásának fő problémái a kisebbségi iskolákban az alábbiak.

1. A megfelelően képzett tanárok hiánya

Az 1997/1998. tanévben Kárpátalja kisebbségi iskoláiban ukrán nyelvet oktató pedagógusoknak gyakorlatilag a kétharmada (Beregszászi–Cserniczkó–Orosz 2001: 57), a 2008/2009. tanévben két ötöde (azaz 40%-a) nem rendelkezett ukránnyelv-tanári képesítéssel (Motilcsak 2009: 42). 2009 nyarán Viktor Juscsenko elnök szégyenletesnek nevezte, hogy a kisebbségek nyelvén oktató iskolák egy részében nincsenek szakképzett ukránnyelv-tanárok.⁸⁸ Az elnök utasította a megyei állami közigazgatások elnökeit, hogy mérjék fel, hány ukrán szakos pedagógus hiányzik az országban, és 2009. szeptember 1-ig gondoskodjanak arról, hogy minden iskolában legyenek megfelelően képzett ukrán-tanárok.⁸⁹ Az elnöki ukázt – természetesen – nem sikerült maradéktalanul végrehajtani. 2011-ben Beregszász város magyar tannyelvű iskoláiban összesen 22 pedagógus oktatott ukrán nyelvet. Közülük 10 orosz szakos volt, 6 elemi iskolai tanító, s mindössze 6 tanár rendelkezett ukrán nyelv és irodalom szakos diplomával (Bárány–Husztí–Fábián 2011: 146). Ukrajnában a 2003/2004. tanévig nem képezték olyan tanárokat, akiket arra készítettek volna fel, hogy ne anya-

⁸⁸ Lásd például http://oktatas.origo.hu/20090807/nincs_eleg_ukran_nyelvtanar_karpataljan; <http://www.nyest.hu/hirek/nincs-eleg-ukran-nyelvtanar-karpataljan>

⁸⁹ <http://tsn.ua/ukrayina/yushchenko-vimagaye-znaiti-po-vchitelyu-ukrayinskoyi-movi-dlya-kozhnoyi-shkoli.html>

nyelvként, hanem második nyelvként (államnyelvként) oktassák az ukrán nyelvet nem ukrán anyanyelvű tanulók számára. Azokban az iskolákban, ahol a tannyelv a kisebbség nyelve, vagy olyan ukrán szakos tanárok tanítják az államnyelvet, akiket arra képeztek, hogy ukrán anyanyelvűeknek tanítsák az ukránt, vagy pedig más szakos, rövid átképzésen részt vett pedagógusok; sok kis faluban pedig olyan szakképzetlen értelmiségiek, akiknek nincs pedagógiai végzettsége, de jól beszélnek az államnyelvet. Ezeknek a tanároknak egy része nem ismeri annak a nemzetiségnek a nyelvét és kultúráját, amely számára az ukránt tanítja (Gulpa 2000: 189, Replik-Horváth 2002, Póhán 1999, 2003: 52, Karmacs 2003). Pedig a hágai ajánlások és nyelvi emberi jogi szakértők (pl. Skutnabb-Kangas 1990, 1997) szerint az államnyelvet kétnyelvű tanároknak kell oktatniuk.⁹⁰

A 2003/2004. tanévben az Ungvári Nemzeti Egyetemen, a következő tanévben pedig a nem állami II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán kezdték el az ilyen pedagógusok képzését. Ez utóbbi képzéshez – mely Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma által BA és Specialist, azaz az alapképzés és az egyetemi képzés szintjén egyaránt akkreditált – az ukrán állam semmilyen anyagi támogatást nem nyújt. A képzett pedagógusokból különösen az alsó tagozatban van nagy hiány. A fő probléma itt az, hogy a még a Szovjetunióban a Munkácsi Tanítóképző magyar tagozatán végzett tanítókat – mivel a magyar tannyelvű iskolák tanrendjében nem szerepelt az ukrán nyelv – nem készítették fel arra, hogy az ukránt oktassák tanítványaiknak, és sokan közülük nem is beszélnek (jól) ukránul, ezért gyakran nem is vállalják az ukrán nyelv órák megtartását. Ezeket az órákat ukrán szakos pedagógusok látják el, akikről az imént már megjegyeztük: nem arra készítették fel őket, hogy nem anyanyelvi beszélőknek tanítsák ezt a tárgyat, ráadásul nem az alsó tagozatban. Ezek az ukrán filológia szakirányban végzett tanárok azt sem tudják, hogy az ukrán anyanyelvű gyermekeket hogyan kell olvasni és írni tanítani (hiszen felső tagozatos és középiskolai tanár diplomájuk van, ezt a feladatot pedig az ukrán tannyelvű iskolákban is az elemi iskolai tanítók végzik), ám arról végképp nincs fogalmuk, hogyan sajátíttassák el az ukrán olvasás és írás alapjait a magyar ajkú 7–8 éves kisiskolásokkal.

⁹⁰ A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló Hágai Ajánlásokban ez áll: „A kisebbségi nyelvet iskolai tantárgyként, a tanterv szerves részeként kell oktatni. Az állam hivatalos nyelvét is közönséges iskolai tantárgyként kell oktatni; leginkább olyan – mindkét nyelvet ismerő – tanároknak bízni, akik jól ismerik a gyermekek kulturális és nyelvi hátterét” (12. pont, 7. oldal).

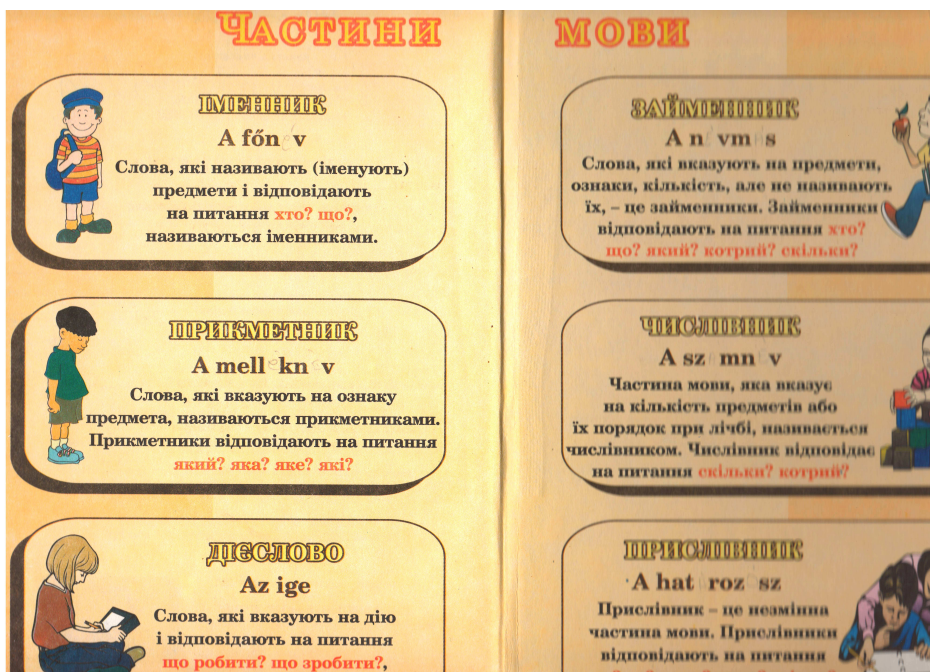
2. A megfelelő tankönyvek, tanári kézikönyvek, módszertani segédletek, iskolai szótárak hiánya

Az ukrán nyelvnek mint kötelező iskolai tantárgynak a bevezetését követően hosszú évekig nem jelentek meg az ehhez szükséges tantervek, tankönyvek. Amikor aztán megjelentek, a nemzetiségi iskolákban oktató pedagógusok számos kritikával illeték őket (Gulpa 2000, Koljadzin 2003, Póhán 1999, 2003). Elsősorban azért, mert olyan tanárok és tudományos munkatársak állították össze őket, akik nem ismerik a kisebbségek helyzetét, nyelvét és kultúráját.

Nyilvánvaló, hogy teljesen más tankönyvekből és más módszertan szerint kell oktatni az ukrán nyelvet az orosz anyanyelvű gyerekeknek, akik genetikailag és tipológiailag a célnyelvhez közeli nyelvet használnak anyanyelvként, melynek grammatikája, szókészlete és írásrendszere is közel áll az ukránhoz, illetve például a román vagy magyar gyerekeknek, akik a (keleti) szláv nyelvcsaládhoz tartozó ukrántól minden tekintetben távolabb álló, latin írásrendszert használó nem szláv nyelvet beszélnek anyanyelvként.

A tankönyvekkel szemben megfogalmazott további jogos kritika, hogy azok túlzottan grammatika-központúak, a nyelvtan elméleti oktatására összpontosítanak, nem kommunikációközpontúak (Bárány–Husztai–Fábián 2011).

A tanterv és a tankönyvek nem felelnek meg annak a nyelvi alapnak sem, mellyel a gyerekek rendelkeznek: az elvárások meghaladják a lehetőségeket. Az ukrán nyelv tanterv nem épít eléggé az anyanyelvi és idegen nyelvi órákon már megszerzett ismeretekre: számos olyan grammatikai kategória elsajátítását (bebifláztatását) várja el a gyerekektől, melyekkel az anyanyelvi órákon már megismerkedtek. Például a tanulók már ismerik az alapszófajokat (magyar nyelv óráról már tudják, mi az ige, főnév, melléknév, számnév, névmás stb.), de ukránból és ukránul is el kell sajátítaniuk ezen szófajok definícióját már az elemi iskolai osztályokban, ahelyett, hogy a beszélt nyelvi készségek fejlesztésén volna a hangsúly.

A magyar tannyelvű iskolák számára készült 4. osztályos ukránnyelv-tankönyv belső borítója, rajta az ukrán nyelv szófaji rendszere

Teljesen érthetetlen például, mi szükség van arra, hogy 3. osztályban a magyar tannyelvű iskolák tanulói „A mondat fő és bővítő részei”, A képzők helyesírása”, vagy éppen a „A magán- és mássalhangzók váltakozása a szótövekben” témakörökkel ismerkedjenek, miközben alig néhány szót tudnak még csupán ukránul. A tankönyvük⁹¹ szerint úgy tűnik, ennek a tananyagnak az elsajátítása fontosabb, mint az, hogy megtanuljanak társalogni az államnyelven.

Olyasmiről is beszámolhatunk, hogy az általános iskola alsó tagozatának osztályaiban olyan grammatikai fogalmak elsajátítását követelik meg a magyar ajkú, az államnyelvvél jórészt csak az iskolai tanórákon találkozó gyermekektől, melyeket az anyanyelvi órákról egyáltalán nem ismerhetnek. Egy a magyar tannyelvű iskolák 4. osztályos tanulói számára 2004-ben kiadott ukránnyelv-tankönyv például az alábbi témakört is tartalmazza: „Prepozíció, előljáró. Általános tudnivalók. A prepozíciók, az előljárók és a prefixumok megkülönböztetése”.⁹² A már idézett 3.

⁹¹ Г. Криган, А. М. Майдан, Ю. П. Сергійчук: *Українська мова. Підручник для 3 класу загальноосвітніх закладів з угорською мовою навчання*. Чернівці: Букрек, 2003.

⁹² С. Г. Криган, А. М. Майдан, Ю. П. Сергійчук: *Українська мова. Підручник для 4 класу загальноосвітніх закладів з угорською мовою навчання*. Чернівці: Букрек, 2004, 144–145. old.

osztályos tankönyvben az egyik óra témája a prefixum, melyet az „Előrag” (152–153. old.) terminussal fordítanak magyarra a tankönyv szerzői.

§52. Прийменник. Загальне поняття
Розрізнення прийменників і префіксів
Prepozíció, előjáró. Általános tudnivalók
A prepozíciók, az előjárók és a prefixumok
megkülönböztetése

1. Розглянь малюнки. Скажи, де лежить м'яч? Які слова допомогли тобі визначити місце, де знаходився м'яч?

Слова **на, під, біля, у, в, за, по** –
це **прийменники**. Прийменники служать
для вираження відношень між словами.

2. Перепиши речення, підкресли прийменники. Скажи, з якої казки цей уривок.

Поклала баба Колобка на вікні. А він з вікна – на призьбу, з призьби – на землю. Побіг по дорозі до лісу. У лісі зустрів Колобок Вовка, Зайчика і Лисичку. Лисичка попросила Колобка сісти їй на язичок і заспівати пісеньку.

Részlet a 4. osztályos tankönyvből: a téma a prepozíció

A magyar tananyelvű iskolák számára készült tankönyvek áttekintése nyomán az a benyomás alakul ki, hogy az oktatás irányítói nem az ukrán nyelv megtanulását, hanem az ukrán nyelvtani rendszer ismeretét várják el az alsó tagozatos gyerekektől. Az iskolai ukránnyelv-órákon nem a nyelvet tanítják, hanem a nyelvről szóló ismereteket közvetítenek a gyerekek felé elsősorban.

A tankönyvekkel kapcsolatos problémák mellett figyelemre méltó, hogy bár 1991 óta kötelező tárgy az ukrán nyelv a magyar tannyelvű iskolákban, máig nem készültek el a tankönyveket kiegészítő módszertani segédanyagok: nincsenek tanári kézikönyvek, iskolai szótárak, video- vagy audiovizuális segédletek, amelyek jelentősen elősegíthetnék az államnyelv elsajátítását azokon a településeken, ahol a nemzeti kisebbségek alkotnak többséget, és ahol az iskolán kívül a gyerekek ritkán találkozhatnak az államnyelvvvel. Az ukrán költségvetés nem is támogatja az oktatási segédanyagok kiadását: csupán a tantervek, tankönyvek megjelentetésének költségeit fedezi, a tanári kézikönyvek, szemléltetőik és más módszertani anyagok elkészítéséhez nem járul hozzá. Az oktatási intézmények azonban csak olyan segédanyagokat, szemléltetőket használhatnak, melyek rendelkeznek a szaktárca jóváhagyásával.

3. A megfelelő szemlélet és az erre alapozott módszer hiánya

A fenti hiányosságok többsége valószínűleg abból ered, hogy az ukrainai oktatósi vezetők nem tudatosították, hogy az ukrán nyelv mint tantárgy teljesen mást jelent az ukrán tannyelvű iskolákban és mást azokban az intézményekben, ahol az oktatás nyelve a kisebbség anyanyelve.⁹³ Az *ukrán nyelv* ugyanis mint tantárgy azonos néven szerepel ugyan az ukrán és a nem ukrán tannyelvű iskolák órarendjében, de mást jelent az egyik és mást a másik iskolában. Az első esetben a tanulók már meglévő anyanyelvi tudással jönnek az iskolába, így az ukrán nyelvi (esetükben anyanyelvi) nevelés pedagógiai célja az írni és olvasni tudás megtanítása mellett a gyerekek anyanyelvi ismereteinek, műveltségének fejlesztése, a sztenderd (köznyelvi) nyelvváltozat normáinak a tudatosítása, az idegen nyelvek oktatásának megalapozása. A második esetben viszont a fő cél az, hogy az ukránul nem beszélő iskolások elsajátítsák az államnyelvet, és kommunikálni tudjanak ezen a nyelven. Ha a célok különbözőségéből indulunk ki, világos, hogy nem alkalmazhatunk azonos módszereket az ukrán és a nem ukrán tannyelvű iskolákban az ukrán nyelv című tantárgy oktatása során. John Baugh (1999) amerikai nyelvész szerint az államnyelvnek (második nyelvnek) az anyanyelvi módszertan szerinti oktatása pedagógiai hiba.

A célok és módszerek eltéréseinek szükségességét követeli meg az is, hogy különböző óraszámokban, illetve más-más tantervek és tankönyvek alapján oktatják az „*Ukrán nyelv*” című tantárgyat az ukrán, illetve nem ukrán (magyar) tannyelvű iskolákban (17. táblázat).

A 17. táblázatból látható, hogy az ukrán tannyelvű iskolát látogatók a 11 évfolyam alatt összesen 44,5 órában tanulják az *ukrán nyelv* tantárgyat, a magyar tannyelvű iskolákban ennek a tárgynak az elsajátítására azonban lényegesen kevesebbet, mindössze 30 órát kapnak a gyerekek. Az is látható ugyan-

⁹³ Kontra Miklós és Szilágyi N. Sándor (2002: 7–8) az erdélyi helyzetről írja az alábbiakat, ám a mi viszonyainkra is érvényesek a szavai: „a második nyelv (az államnyelv) elsajátításának kötelessége azzal a lehetőséggel vagy joggal kell járjon, hogy a tanuló a második nyelvet második nyelvként tanulhassa. Meg vagyunk győződve arról, hogy a második nyelv második nyelvként való tanulásának joga fontos jog. Ha ugyanis a második nyelvet tanulóknak ezt a nyelvet úgy tanítják, mintha anyanyelvük lenne – figyelmen kívül hagyva azt, hogy L2 tanulóknak az L1 tanulókéval eltérő tananyagokra és módszerekre van szükségük –, akkor ennek pedagógiai következménye csak az lehet, hogy az L2-t nem sajátítják el kellő mértékben a tanulók.” A szlovákiai, romániai és szerbiai hasonló problémákról lásd még Kiss (2011).

akkor, hogy az anyanyelv és az idegen nyelv elsajátítására is jóval kevesebb órát kapnak a magyar tannyelvű iskolák tanulói, mint azok, akik a többség nyelvén tanulnak.

17. táblázat. A nyelvi-irodalmi tárgyak oktatására fordított kötelező heti óraszámok az ukrán és a magyar tannyelvű iskolákban (2011–2012. tanév)

** Az 1–4. osztályokban a nyelv és olvasás órák együttes száma.*

Tantárgy/osztály	1.	2.	3.	4.	1–4. osztály	5.	6.	7.	8.	9.	5–9. osztály	10.	11.	10–11. osztály	Összesen
Ukrán tannyelvű iskolák															
Ukrán nyelv*	8	7	7	7	29	3,5	3	3	2	2	13,5	1	1	2	44,5
Ukrán irodalom	–	–	–	–	–	2	2	2	2	2	10	2	2	4	14
Világirodalom	–	–	–	–	–	2	2	2	2	2	10	1	1	2	12
Idegen nyelv	–	2	2	2	6	3,5	3	3	2	2	13,5	3	3	6	25,5
Magyar tannyelvű iskolák															
Ukrán nyelv*	3	3	4	4	14	3	3	2	2	2	12	2	2	4	30
Magyar nyelv*	6	6	5	5	22	3	2	2	2,5	2,5	12	1	1	2	36
Ukrán irodalom	–	–	–	–	–	2	2	2	2	2	10	2	2	4	14
Integrált (magyar és világ)-irodalom	–	–	–	–	–	2	2	2	2	2	10	2	2	4	14
Idegen nyelv	–	2	2	2	6	3	3	2	2	2	12	3	3	6	24

4. A konkrétan megfogalmazott célok hiánya

Az ukrán nyelv tantárgy oktatása vonatkozásában nincsenek megfogalmazva azok a konkrét célok és feladatok, melyeket a nyelvet tanulóknak el kell érniük.

Az idegen nyelv (angol, német, francia és spanyol) kapcsán az állami követelményekben pontosan le van írva, hogy az elemi iskola (4. osztály) végére a tanulóknak az A1, az általános iskola befejezésekor az A2+, az érettségi megszerzésére pedig a B1+ nyelvtudásszintet kell elérniük az egységes európai kritériumok szerint.⁹⁴ Az oktatás normatív dokumentumai⁹⁵ azonban sehol sem határozzák meg azokat a követelményszinteket, melyeket az ukrán nyelvvel az iskolában ismerkedni kezdő nem ukrán anyanyelvűeknek el kell érniük az iskolai nyelvtanulási folyamat során.⁹⁶

Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a kijevi oktatási tárca anyanyelvi tudást vár el az érettségizett kisebbségeiktől (ami nyelvészeti, pszichológiai és pedagógiai nonszensz). S hogy ez a szemlélet nem csupán a múlt öröksége, jelzi, hogy 2011 elején Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma honlapján közzétette a „Nyelvi oktatás koncepciója Ukrajnában” c. dokumentum tervezetét „össznépi megvitatásra”.⁹⁷ A dokumentum az ukrainai nyelvtanítás rendszerét és követelményeit az európaihoz kívánja közelíteni. Ezért például az idegen nyelvekből elérendő tudásszintet és követelményeket a közös európai értékelési táblázathoz igazították. Ennek megfelelően az elemi iskola (4. osztály) végére a tanulóknak a közös európai értékelési rendszer szerint az A1 szintet kell el-

⁹⁴ Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. <http://www.britishcouncil.org/uk/ukraine-exams-common-european-framework.htm>

⁹⁵ Національна доктрина розвитку освіти (затверджена указом Президента № 347/2002 від 17.04.2002 р.); Державний стандарт початкової загальної освіти (затверджено 6.12.2004 р. наказом № 1/9-695); Державний стандарт базової і повної середньої освіти (затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 24 від 14.01.2004 р.); Програма з української мови для шкіл з навчанням мовами національних меншин (рекомендовано Міністерством освіти і науки України, лист МОН №1/11-3104 від 19.09.2002 р.); Українська мова. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з угорською мовою навчання (затверджено Міністерством освіти і науки України, лист № 1/11-6611 від 23.12.2004 р.); Наказ міністра освіти і науки України № 461 від 26.05.2008 р. про затвердження галузевої Програми поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008-2011 роки; Наказ міністра освіти і науки України № 371 від 5.05.2008 р. про затвердження критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти.

⁹⁶ A problémáról bővebben: Csernicskó (1998b, 1998c, 1999b, 2001, 2004b, 2009e).

⁹⁷ Концепція мовної освіти в Україні. http://www.mon.gov.ua/gr/obg/2010/proekt_271210.doc.

érniük idegen nyelvből, az általános iskola (9. osztály) végére a B1 szintet, és az érettségiig (11. osztály) a B1+ tudásszintet. A koncepció tervezetével kapcsolatban a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, a főiskola Filológiai Tanszéke, a Hodinka Antal Intézet, valamint a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség is eljuttatta észrevételeit a kijevi oktatási tárcához.

A kárpátaljai szakértők megállapítják, hogy a tervezet talán legnagyobb hiányossága az, hogy nem tartalmaz konkrét követelményeket arra vonatkozóan, milyen nyelvtudásszintet kell elérniük ukrán nyelvből azoknak a tanulóknak (így például a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák diákjainak), akik államnyelvként ismerkednek az ukrán nyelvvel. A nyelvtudomány, a pszichológia és pedagógia szakmai érveire hivatkozva jelzik, hogy a magyar ajkú, az ukránt az iskolában tanulni kezdő gyermekektől nem várható el anyanyelvi ukrán nyelvismeret az érettségi megszerzésekor, s ebből az következik, hogy egy ilyen alapvető fontosságú dokumentumban – ahhoz hasonlóan, ahogyan ez az idegen nyelvek esetében történik – meg kell határozni azt a tudásszintet, amely elvárható tőlük az egyes iskolai szintek végén. Javasolják továbbá a kárpátaljai magyar szakértők, hogy a magyar tannyelvű iskolák végzősei nyelvtudásának értékelésekor (például a kibocsátó, valamint az érettségi és felvételi vizsgákon, azaz a felsőoktatásba való bekerülésről döntő független tesztelésen) ne olyan követelményeknek kelljen megfelelniük, mint azoknak a diákoknak, akik ukrán tannyelvű iskolában tanultak.⁹⁸

⁹⁸ <http://kmf.uz.ua/hun114/index.php/component/content/article/48-friss-hirek/369-uj-nyelvoktatasi-koncepcio-keszuel-ukrajnaban.html>

5. A homogenizálás: univerzális tantervek, tankönyvek és módszerek

A nyelvoktatás módszertani hiányosságai kapcsán azt is meg kell jegyeznünk, hogy az ukrán oktatáspolitikai homogenizálja a nyelvtanulókat, és univerzális tanterveket, tankönyveket hagy jóvá, miközben tudjuk: más-más nyelvi, nyelv-környezeti helyzetben kezd el az ukrán nyelv elsajátítását például az ungvári és nagydobronyi, vagy éppen a bátyúi és mezőkaszonyi első osztályos. Miközben az idegen nyelvek oktatásában ma már természetes, hogy néhány fős kezdő, haladó stb. csoportokra osztják a nyelvtanulókat, és ennek megfelelő program szerint haladnak, illetve ehhez szükséges differenciált oktatási anyagokkal látják el őket, az államnyelv oktatásában csak az oktatási minisztérium 2008. május 26-i 461. sz. rendelete engedélyezi, hogy a nemzetiségi nyelveken oktató iskolákban az ukrán nyelv órákon csoportokra bontsák a nagy létszámú osztályokat; arról azonban nem szól a rendelet, hogy a csoportokba milyen elvek alapján kerüljenek a gyerekek, továbbá arról sem, hogy az eltérő nyelvtudásszinttel iskolába érkező tanulók számára különböző tanterveket és tankönyveket biztosítana az állam.

A 10 éves évfordulóját ünneplő szolyvai magyar iskola tanulói az iskolán kívül is találkoznak az ukrán nyelvvel: a kisváros lakosságának kb. két százaléka magyar

6. Az óvodai nyelvi nevelés hiányosságai

Az ukrán nyelv oktatása kapcsán elsősorban az iskolai nyelvtanulásra figyelünk. Ám az államnyelv elsajátítását már az óvodai nevelés is megalapozhatja. A nyelvoktatás alsóbb szintjeinek elhanyagolása mégis jelentős gondot okoz.

Az óvodai ukránoktatást elemezve kiderül, hogy nincs olyan állami tanterv, tanmenet, melyet a magyar nevelési nyelvű óvodák számára dolgoztak ki ukrán nyelvből.

Az óvónőket nem készítik fel arra, hogyan kell az óvodás korú magyar gyermekek számára ukrán nyelvből foglalkozásokat tartani.

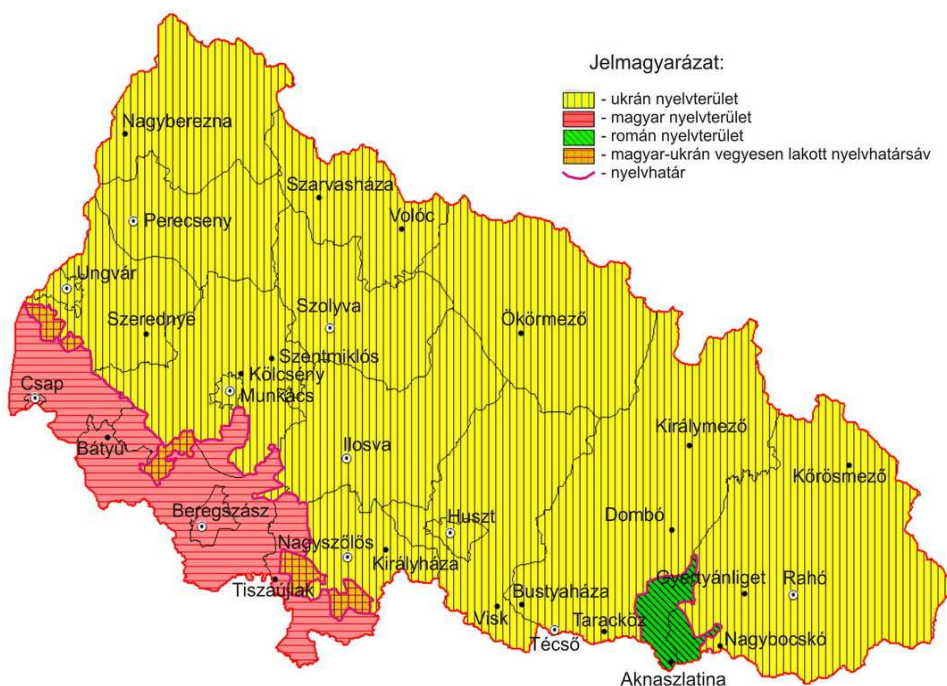
Nagyban megnehezíti a megfelelő nyelvi képzést, az államnyelv iskolai oktatásának előkészítését az is, hogy a kárpátaljai magyar óvodák túlnyomó többségében vegyes csoportok működnek: 2,5 évestől 6 éves korig találhatók gyerekek az óvodai csoportokban, az ezekbe járó gyermekek létszáma pedig 12 és 30 fő közötti. S bár szinte mindegyik óvodában heti 2 foglalkozást tartanak ukrán nyelvből, a nagy csoportlétszámok miatt nehéz intenzív nyelvi foglalkozásokat szervezni, illetve a vegyes korosztályú gyermekek számára gyakorlatilag lehetetlen olyan foglalkozásterv összeállítása, amely figyelembe veszi az óvodások korcsoportbeli és nyelvi sajátosságait.

Ilyen körülmények között az óvoda nem szolgálhatja eredményesen és hatékonyan az iskolai nyelvtanulás előkészítését, megalapozását. Mivel a 2010/2011. tanévtől egy törvénymódosítás következtében Ukrajnában kötelezővé vált az 5 éves gyermekek számára egy éves óvodai előkészítő programban való részvétel, az óvodai ukránoktatás kérdése még nagyobb súlyú kérdéssé válik.

7. A népességföldrajzi jellemzők hatása

A fent összefoglalt hiányosságok mellett az sem könnyíti meg az ukrán nyelv elsajátítását, hogy – amint erre a fentiekben már kitértünk – az oktatási folyamat során egyáltalán nem veszik figyelembe a képzésbe belépő gyerekek nyelvi hátterét. A népszámlálási adatok szerint a kárpátaljai nemzetiségeket általában a viszonylag kompakt településterület jellemzi. A magyaroknak például csaknem fele, 46%-a olyan helységeben él, ahol arányuk meghaladja a 80%-ot, 62%-uk pedig olyan településen, ahol a magyarok abszolút többséget alkotnak (Molnár–Molnár 2010: 19). A románok túlnyomó többsége is viszonylag homogen tömbben él az ukrán–román államhatár közelében. A többségi nemzet képviselői pedig számarányuknál fogva elsősorban olyan helységeben élnek, ahol abszolút többséget alkotnak (19. ábra).

19. ábra. Kárpátalja nyelvterülettérképe a 2001-es népszámlálás adatai alapján

A kárpátaljai magyarok demográfiai jellemzői mellett a helyi közösség nyelvválasztási preferenciái is egyértelműen magyar dominánsak a magyar többségű településeken. A szociolingvisztikai vizsgálatok arra világítanak rá, hogy a családi szocializáció, a privát szféra, az olvasmányok, a tájékozódás (televízió, rádió, sajtó) nyelve elsősorban (sőt sok esetben kizárólagosan) a magyar (lásd Cserniczkó 1998a és Cserniczkó szerk. 2010b). Mindennek ellenére az ukrán nyelv oktatását tervezők abból indulnak ki, hogy az iskolába lépő gyermekeknek van bizonyos szintű ukrán nyelvi kompetenciája, továbbá implicite azt feltételezik, hogy az iskolai órákon kívül is van napi lehetőségük az ukrán nyelv gyakorlására. Egyes gyerekek esetében ez valóban így van, ám a tanulók egy része úgy ül be az iskolapadba, hogy gyakorlatilag egyetlen szót sem tud ukránul, és két ukránnyelv-óra között nem is találkozik az államnyelvvél.

8. A jogszabályok figyelmen kívül hagyása

Az állam annak ellenére sem biztosítja az államnyelv elsajátításához szükséges feltételeket, hogy erre törvényi kötelezettségeket vállalt. Az 1989-ben elfogadott és 2012-ig hatályos nyelvtörvény értelmében (27. cikkely) az ország valamennyi iskolájában kötelezően oktatják az államnyelvet, vagyis az ukránt. A nyelvtörvény 2. cikkelye szerint az állam különböző intézményei révén biztosítja az ukrán nyelv elsajátításához elengedhetetlen feltételeket. Az Ukrajna elnöke által 2002. április 17-én aláírt *Az oktatás fejlesztésének nemzeti doktrínája*⁹⁹ c. dokumentum IV. rész 8. pontjában olvashatjuk az alábbiakat: „Az országban megalapozódik a nyelvi oktatás rendszere, amely biztosítja Ukrajna állampolgárainak az államnyelv kötelező elsajátítását, az anyanyelv (nemzetiségi nyelv), valamint legalább egy idegen nyelv megtanulását. Az oktatás törekszik az állampolgárok magas nyelvi kultúrájának kialakítására, az államnyelv és az ukrainai nemzeti kisebbségek nyelveinek tiszteletére nevel, továbbá a különböző nyelvek és kultúrák iránti toleranciára. (...)

A nemzeti kisebbségek számára biztosított a jog az anyanyelvi oktatáshoz, népi kultúrájuk megtartásához és fejlesztéséhez, támogatásához és az állam általi védelméhez. Azokban az iskolákban, ahol az oktatási nyelv a kisebbségek nyelve, az állam megteremti a feltételeket az államnyelv megfelelő szintű elsajátításához”.

2003. március 12-én Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa parlamenti vitanapot rendezett *Az ukrán nyelv funkcionálása Ukrajnában* címmel. Ennek alapján a Legfelsőbb Tanács javaslatokat fogalmazott meg az elnök és parlament számára.¹⁰⁰ Az ajánlás szerint a parlamentnek törvényben kell rögzítenie, hogy az országban élő kisebbségi polgároknak kötelező ismerniük az államnyelvet.¹⁰¹

⁹⁹ Національна доктрина розвитку освіти. Затверджена Указом Президента України від 17.04.2002 р. № 347/2002.

¹⁰⁰ Рекомендації парламентських слухань „Про функціонування української мови в Україні”. Схвалено Постановою Верховної Ради України від 22.05.2003 р. № 886-IV. Lásd: [http:// zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi](http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi)

¹⁰¹ Fura módon azonban ezt a törvényben is rögzíteni kívánt kötelezettséget csak a nemzeti kisebbségek képviselőire szándékozott kiterjeszteni az ukrán parlament; úgy látszik, a többségi nemzet képviselői számára nem kötelező az államnyelv ismerete. S ha figyelembe vesszük, hogy a 2001. évi népszámlálás azon adatait, melyek szerint az ukrán nemzetiségű, de orosz anyanyelvű állampolgárok száma 5.544.729 fő (az összlakosság 11,5%-a, az ukrán nemzetiségűeknek pedig 15%-a), akkor ez nem kevés ember számára jelent reális kibúvót.

A fent említett ajánlásokból kiindulva fogadta el Ukrajna Kormánya Az *ukrán nyelv fejlődésének és funkcionálásának állami programja a 2004–2010-es évekre* című dokumentumot.¹⁰² A program *Célok és alapvető feladatok* c. fejezetében megfogalmazottak szerint az állam egyik legfontosabb feladata az, hogy biztosítsa a megfelelő feltételeket az államnyelv elsajátításához Ukrajna azon állampolgárai számára, akik a nemzeti kisebbségekhez tartoznak.

Az államnyelv elsajátításának joga nemzetközi nyelvi emberi jogi szakértők szerint alapvető joga minden kisebbségi állampolgárnak.¹⁰³ A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlások is egyértelműen azt irányozzák elő, hogy a kisebbségek sikeres társadalmi integrációjához szükséges az állam hivatalos nyelvének (államnyelvének) elsajátítása.

A nyelvoktatás röviden ismertetett helyzete következményeként nem lepődhetünk meg azon, hogy ma Kárpátalján nincs a különböző nyelvűek számára közös nyelv: egyetlen olyan nyelv sincs, melyet – kortól, iskolázottságtól, lakóhelytől és nemzetiségtől függetlenül – mindenki ismerne a régióban. Mivel azonban a Kárpátalján használt szláv nyelvek (ukrán/ruszin, orosz, szlovák) egymáshoz közel álló rokon nyelvek, az ezek valamelyikét (vagy annak valamely változatát) anyanyelvként beszélők többé-kevésbé akkor is megértik egymást, ha mindegyikük saját nyelvén/nyelvváltozatán szólal meg. Ám az említett szláv nyelvek sztenzert változatát csak kevesen ismerik igazán, és még kevesebben használják (legalábbis a szóbeli kommunikációban). S bár a Kárpátalján élő nem szláv anyanyelvű magyarok, románok, németek és román többsége kommunikációképes valamely szláv nyelve(ke)n (vagy nyelvváltozat(ok)on), nyelvi szempontból hátrányos helyzetben vannak a szláv nyelvet/nyelvváltozatot anyanyelvként beszélőkhöz mérten a hivatalokban, a továbbtanulásban vagy a munkaerőpiacon.

A közvetítő nyelv hiányát talán érzékelteti az alábbi három – valószínűleg egyáltalán nem tipikus – példa. Az 1980-as évek végén a csapi magyar tanuló középiskolában az egyik tanár anyanyelvén, magyarul szólalt fel egy iskolai értekezleten, mire orosz ajkú kollégája angolul válaszolt neki, jelezve: számára az angol is érthetőbb, mint a magyar (Dupka–Horváth–Móricz 1990: 47). Húsz évvel később azt tapasztaltam saját beregszászi irodámban, hogy kijevi ukrán nyelvész vendégem és fiatal kárpátaljai magyar kollégája angolul beszélget egymással, mert előbbi nem ért magyarul, utóbbi pedig sem ukránul, sem oroszul nem kommunikációképes. Ám a leginkább az lepett meg, amikor beregszász-

¹⁰² Державна програма розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 роки. Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 2.10.2003 р. № 1546. Lásd: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

¹⁰³ Lásd pl. Skutnabb-Kangas (1990, 1997), Phillipson–Rannut–Skutnabb-Kangas (1994) stb.

szi magyar és ungvári ukrán elsőéves főiskolai hallgatók egymás között nem ukránul vagy magyarul, hanem angol nyelven társalognak. Mielőtt azonban elkönyvelnénk, hogy az orosz helyett mára a világtrendnek megfelelően az angol vált a kárpátaljai közösségek közötti érintkezés nyelvévé, nem árt emlékeznünk arra, hogy a 2001-es census adatai szerint Kárpátalja lakosságának mindössze 0,69%-a felelte azt a kérdezőbiztosoknak, hogy beszél angolul (Beregszászi 2004).

A magyar tannyelvű iskolák 1. osztályosai számára kiadott ukránnyelv-tankönyv borítója

Ilyen körülmények között a kultúrák közötti párbeszéd csak részlegesen valósulhat meg. A kárpátaljai ukránoknak fogalmuk sincs arról, milyen előadást mutatnak be a beregszászi magyar színházban; a magyarok nem olvassák az ukrán költők és írók műveit, nem követik az ukrán és orosz nyelvű sajtót; az oroszokat sem a helyi ukrán, sem a magyar kultúra nem érdekli; és mindegyik itt élő nemzetiség elfordul a romáktól.

Valamennyi kárpátaljai nemzetiség elsősorban a saját nyelvén elérhető sajtóból tájékozódik, a saját nyelvét használja a mindennapokban.

A kétnyelvűségnek tehát elsősorban az aszimmetrikus változata jellemző Kárpátalján. Különösen akkor lepleződnék le valamennyi állam nyelvpolitikájának valódi céljai a kétnyelvűséggel kapcsolatban, ha megfigyeljük: minden korszakban épp az aktuális többségi társadalom képviselői körében a legmagasabb a csak anyanyelvükön beszélők aránya.

IV. Az ukránnyelv-oktatás körülményeinek javítására tett kísérletek

1. A tágabb nyelv- és oktatáspolitikai kontextus

Az ukrán állam függetlensége húsz éve alatt sem biztosította a feltételeket ahhoz, hogy eredményesen el lehessen sajátítani az ukrán nyelvet a magyar tan nyelvű iskolákban. Eközben azonban olyan helyzetet teremtettek az országban, ahol az államnyelv magas szintű ismerete a társadalmi mobilitás egyik lényeges összetevőjévé vált (erről lásd pl. Cserniczkó 2008, 2009a). Az oktatás fokozatos ukránosítására irányuló törekvések (azon belül például a felsőoktatásba kerülés előfeltételévé emelt minden szakra kötelező ukrán nyelv és irodalom vizsga) arra készíteti a kárpátaljai magyar közösséget, hogy reagáljon a kihívásokra.

Az ukrainai nyelvpolitika ukránosító lépéseire alapvetően kétféle reakció érkezett a kárpátaljai magyarság részéről. Az egyik – az ukrán állam feladatait átvállalva – a magyar tannyelvű iskola keretében igyekszik megteremteni azokat a feltételeket, melyek lehetővé teszik az államnyelv sikeres elsajátítását. A másik tipikus reakció egyfajta túlélési stratégiaként értelmezhető: az ukrán tannyelvű iskola választása (Cserniczkó 2011d).

Amióta az ukrán kötelezően oktatott nyelv lett a kárpátaljai magyar iskolákban, és amióta az ukrán nyelv ismerete kiemelten szükséges a társadalmi integrációhoz, mobilitáshoz, a kárpátaljai magyarok jelentős része körében megnőtt az érdeklődés az államnyelv iránt. A fokozódó érdeklődés pedig piacot teremtett az ukrán nyelv számára, melyet az állami nyelvpolitika és nyelvtervezés nem elégített ki. Az ukrán államnyelvi státusba emelésével, az államnyelv kötelező oktatásának bevezetésével tehát az ukrán állam lényeges nyelvpolitikai döntéseket hozott, ám ezek nyelvtervezési hátterét, a realizációhoz szükséges döntéseket és lépéseket nem tette meg. Ez pedig feszültségekhez vezetett az állampolgárok körében.

Kárpátaljai magyar nyelvészek már az 1990-es évek közepén, végén felhívták arra a figyelmet, hogy az államnyelv oktatása terén gondok vannak a he-

lyi magyar tannyelvű iskolákban, hiányoznak az eredményes és hatékony oktatómunkához szükséges feltételek, s ezt a kérdést azóta is folyamatosan napirnden tartják (lásd pl. Beregszászi 2004, Beregszászi–Csernicskó 2004, 2005, 2010, Csernicskó 1998a, 1998b, 1998c, 1999a, 1999b, 2001, 2004, 2009a, 2009b, 2009c, 2010, 2011b, 2011c, Csernicskó szerk. 2003, 2010a, 2010b, Melnyik–Csernicskó 2010 stb.).¹⁰⁴ Ám a kezdeti időszakban a helyi magyar érdekvédelmi és szakmai szervezetek még viszonylag kevés figyelmet szenteltek a kérdésnek, állami feladatnak tekintették a probléma kezelését. Az ukrán nyelv oktatásához való viszonyulást jelzi az is, hogy a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség (KMPSZ) ekkor már számos tantárgyból szervezett tantárgyi vetélkedőket a magyar tannyelvű iskolák tanulói számára, de az ukrán nyelv és irodalom csak 2008-ban került be a KMPSZ tanulmányi versenyének sorába.

Az ukrán nyelv oktatásának hiányosságaival kapcsolatos problémák akkor kerültek a figyelem középpontjába, amikor a narancsos forradalom révén hatalomra jutott, magukat nemzeti orientációjúként definiáló politikai elit került hatalomra.

Az állami nyelvpolitika megvalósításában, a lakosság nyelvi preferenciáinak befolyásolásában a narancsos erők meghatározó szerepet szántak az oktatásnak. Ivan Vakarcsuk narancsos oktatási miniszter 2009. április 2-án tartott értékelő beszédében értelmezte az ukrainai felsőoktatásnak az egységes európai felsőoktatási térséghez való csatlakozásból eredő kihívásait. Beszédében kijelentette: „A felsőoktatási intézmények végzősei képesítésének egyik fő mutatója az európai normák szerint az államnyelv ismeretének foka”. Kijelentette továbbá, hogy rendkívül fontos az egységes (értsd: az egységesen ukrán) nyelvi oktatási tér kialakítása Ukrajnán belül.¹⁰⁵

A nemzetpolitikai céloknak megfelelően, a nyelvpolitikai célkitűzéseknek alárendelve alakította a narancsos hatalom az iskolai oktatást. Egy az oktatási minisztériumában 2008-ban szervezett tanácskozás nyilatkozatában, melynek témája az államnyelv oktatásának alacsony színvonala volt a nemzeti tannyelvű iskolákban, a pozitív nyelvi jelenségek között első helyen azt emelik ki, hogy örömdetesesen nő az országban az ukrán nyelven oktató iskolák száma.¹⁰⁶ Ugyanezt tekinti pozitív változásnak az ukrán nyelv oktatásának

¹⁰⁴ Egy 1996-ban Pozsonyban tartott nyelvészeti konferencián már *Veszélyben a kétnyelvűség? Az ukrán nyelv oktatása Kárpátalja magyar iskoláiban* címmel hangzott el előadás.

¹⁰⁵ A beszédet lásd itt: „Мета реформ у вищій школі – якість і доступність освіти”. Доповідь Міністра Івана Вакарчука на розширеній підсумковій колегії Міністерства освіти і науки України 2 квітня 2009 р. <http://www.regik.rv.ua/regik/Dopovid.doc>

¹⁰⁶ A tanácskozás által elfogadott nyilatkozatot lásd Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma honlapján (http://www.mon.gov.ua/newstmp/2008/20_03/doc.doc).

színvonalát emelni hivatott állami program is.¹⁰⁷ Ukrajna elnöke 2008. március 20-án N 244/2008. számmal kiadott, az ukrainai oktatás minőségének javítását célzó rendelete¹⁰⁸ értelmében többek között úgy kell kielégíteni a nemzeti kisebbségek oktatási igényeit, hogy a kisebbségi nyelven oktató iskolákban bizonyos tárgyakat ukrán nyelven kell oktatni. Ennek megfelelően Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma – az elnök 1013/2005.¹⁰⁹ és 244/2008.¹¹⁰ sz. rendeletére hivatkozva – 2008. május 26-i 461. számú rendeletével¹¹¹ hatályba helyezte a nemzetiségi iskolák számára az ukrán nyelv oktatásának javítása céljából kidolgozott ágazati programot.¹¹² A rendelethez tartozó cselekvési terv a kisebbségi nyelven folyó oktatást kéttannyelvű képzésre alakította volna át.

Az orosz államnyelvi vagy hivatalos státusának kérdését a narancsosok az egységes ukrán államot fenyegető tényezőnek tekintették. „Az egyetlen államnyelv feltétele a fejlett európai állam létezésének. Két államnyelv bevezetése Ukrajnában nem szolgálja a konszolidációt. Konszolidálódni csak egyetlen valóami mentén lehet” – írta Viktor Jusczenko (2010) a *Deny* [A nap] című napilapban „*Akié a nyelv, azé a hatalom*” címmel megjelentetett vezércikkében. Az egykori elnök szerint „A kétnyelvűség az eurázsiaiság tipikus megnyilvánulása”. A 2010-es elnökválasztáson megbukott politikus állítja, hogy „Csak egységes nyelvi és kulturális teret alkotva szerez a nemzet immunitást az ellenséges külső hatásokkal szemben” (Jusczenko 2010). „Az államnyelvi státus biztosítása más nyelvek számára visszafordíthatatlanul kedvez nem csupán az ukrán nyelv gyors kiszorításának a hivatalos használatból, hanem használati köre további szűkítésének is” – olvasható az államelnöki hivatalban kidolgozott nyelvpolitikai koncepcióban.

A narancsos politikai hatalom az ukránosítást természetesen úgy tekintette, hogy az Ukrajna valamennyi állampolgára számára egyértelműen kedvező

¹⁰⁷ Галузева Програма поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008–2011 роки. Затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України № 461 від 26.05.2008 р.

¹⁰⁸ Указ Президента України про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні. № 244/2008 від 20.03.2008 р.

¹⁰⁹ Указ Президента України про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні. № 1013/2005 від 4.06.2005 р.

¹¹⁰ Указ Президента України про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні. № 244/2008 від 20.03.2008 р.

¹¹¹ Наказ Міністерства освіти і науки України про затвердження галузевої Програми поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008–2011 роки № 461 від 26.05.2008 р.

¹¹² Галузева Програма поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008–2011 роки.

és kívánatos. A hivatalos álláspont szerint az, hogy mindenki számára az államnyelvet kínálják az államigazgatás, a hivatali élet és az oktatás nyelveként, egyenlő jogokat, esélyeket és lehetőségeket biztosít mindenki számára. Sőt: ha valaki kétségbe vonja ezt, akkor az sérti az ukrán nyelv használatára vonatkozó általános jogokat.

Jól példázzák ezt a szemléletet Ivan Vakarczuk szavai. A narancsosok oktatási minisztere a sajtóosztálya révén és egy lapinterjúban közzétett véleménye szerint ahhoz, hogy valaki kisebbségiként Ukrajnában minőségi oktatásban vegyen részt, karriert csináljon, megvalósítsa önmagát, anyanyelve mellett természetesen ukránul is tudnia kell. Hozzátette továbbá: „Nekem mint miniszternek világos: senkinek nincs joga és nem lehet lehetősége arra, hogy korlátozza az állampolgárok azon alkotmányos jogát, hogy az államnyelven tanulhassanak és szerezhessenek végzettséget. Én amellet vagyok, hogy minden anya az anyanyelvén énekeljen bölcsődalt gyermekének. Ám Ukrajna minden állampolgára, többek között a nemzeti kisebbségek képviselői is, az ukrán mint államnyelv magas szintű ismerete révén teljes értékűen integrálódjanak az ukrán társadalomba és legyenek sikeresek.”¹¹³ 2009. május 20-án a tárca sajtóosztálya közleményében gyakorlatilag megismételte a miniszter szavait a szeverasztopoli városi önkormányzat egyik döntése kapcsán: „a helyi végrehajtó hatalom bármilyen határozatai, melyek Ukrajna állampolgárainak azon alkotmányos jogát korlátozzák, hogy az államnyelven szerezhessenek végzettséget, jogtalanok és végrehajtásukra nem kerülhet sor.”¹¹⁴

Ukrajna narancsos elnöke is hasonlóan értelmezte a nyelvi emberi jogokat. 2008. február 27-én például kijelentette: „Nekünk európai oktatási politikát kell felmutatnunk, melynek célja, hogy minden nemzeti kisebbség érezze, olyan oktatáspolitikát folyik az országban, mely egyrészt lehetőséget ad a saját nyelv, történelem aktív fejlesztésére, másrészt azonban végre kell hajtani a nyelvtörvényt, és biztosítanunk kell, hogy az iskoláinkban tanuló gyerekek a drága és anyai ukrán nyelven tanulhassanak”.¹¹⁵

Ebben a jogértelmezésben a kisebbségek anyanyelvi oktatása csupán fölösleges, a nemzeti összeborulást akadályozó, a kisebbségeket gettóba záró teher. Ezt igazolja például, hogy az ukrán–magyar kormányközi kisebbségi vegyes bizottság XV. (2008. szeptember) ungvári ülésén az ukrán delegáció veze-

¹¹³ Az interjú megjelent a *Vysokij zamok/Високий замок* c. lap 2008. október 23-i számában. Lásd még: http://www.mon.gov.ua/main.php?querz=newstmp/2008/23_10/1. Lásd továbbá a minisztérium sajtóosztályának közleményét: http://www.mon.gov.ua/main.php?query=newstmp/2008/11_09.

¹¹⁴ <http://www.mon.gov.ua>.

¹¹⁵ Lásd <http://www.ua-reporter.com/print/26044>.

tője úgy nyilatkozott, hogy a kárpátaljai magyar szülők azon döntése, hogy gyermeküket a magyar tannyelvű iskola helyett ukránba íratják, „természetes folyamat”, hiszen „az emberek nem akarnak pluszterheket magukra venni a magyar nyelv tanulásával, s ezért választják az ukrán tannyelvű iskolát (...), anélkül, hogy megnehezítenék a saját életüket a magyar nyelv és kultúra ismeretével”.¹¹⁶

Ez a narancsos nemzet- és nyelvpolitika azonban nem csupán a kis létszámú kárpátaljai magyarok körében, hanem az ország keleti és déli régióiban (ahol az orosz nyelv dominál) is erős ellenszenvet szült (Janmaat 2000). A 2010-es elnökválasztás után a narancsosoknak át is kellett adniuk a hatalmat ellenlábasaiknak.

A narancsosok által kiélezett nyelvi helyzet kapcsán Ukrajna mindhárom exelnöke is megszólalt. A független Ukrajna első államfője, Kravcsuk szerint az ország kétnyelvűsége Ukrajna egységét veszélyezteti. Aligha sikerül Janukovicsnak megváltoztatnia az Alkotmányt és a nyelvtörvényt, véli, hisz ehhez kétharmados parlamenti többség kell. Annak idején Kucsmanák is szándékában állt az orosz második államnyelvi státusba emelése, emlékeztet Kravcsuk, ám aztán elállt ettől a tervétől, mert megértette, hogy akkor csupán az ország déli és keleti felének elnöke lesz, és Ukrajna kettészakadása katasztrofális mértéket ölt: egyik része ukránul, másik oroszul fog beszélni. Másrészt, figyelmeztet az exelnök, a nyelvi kérdés választások előtt mindig előkerül, ha fel kell tüzelni a választókat, majd a kampány végeztével mindenki igyekszik félretenni ezt a kényes kérdést.¹¹⁷ A Kravcsukot az elnöki székben követő Kucsma szerint Ukrajnának csak egy államnyelve lehet, de az orosznak biztosítani kell a regionális nyelv státusát, s az orosz nem lehet idegen nyelv Ukrajnában (Kucsma 2003: 302).¹¹⁸ Juscenko (2010) külön vezércikket szentelt a nyelvkérdésnek. Meggyőződése, hogy a két államnyelv bevezetése éppúgy az ország és a nemzet egységét veszélyezteti, mint az, ha az orosz hivatalos nyelvként funkcionálhat Ukrajnában. A kétnyelvűség egyébként is drága mulatság, és Ukrajnának inkább utakat, iskolákat kellene építenie, nem pedig arra tékozolnia a nemzet vagyonát, hogy mindent több nyelvre fordítanak.

¹¹⁶ Lásd a *Kárpátalja* című hetilap Kovács Miklósról, a KMKSZ elnökére hivatkozó beszámolóját a lap 2008. szeptember 26-i számában (1. és 2. oldal).

¹¹⁷ <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Ja8A9Vlb7PIJ:www.radiosvoboda.org/content/article/1962166.html+%D0%9A%D1%80%0%B0%D0%B2%D1%87%D1%83%D0%BA%2B%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0&cd=7&hl=hu&ct=clnk&gl=hu&client=firefox-a>

¹¹⁸ http://www.newsru.ua/ukraine/28sep2010/ku4ma_mowa.html; <http://otherside.com.ua/news/detail.php?id=89356>

A 2010-es elnökválasztást követően némileg megváltozott ugyan az állami nyelvpolitika iránya Ukrajnában, ám lényeges és gyökeres fordulat nem következett be az oktatáspolitikában, amit többek között kelez, hogy az új elnök, Viktor Janukovics által kinevezett kormány letette ugyan a voksot amellett, hogy a független tesztelésen a teszteket lefordítják az oktatás nyelvére annak, aki ezt kérelmezi, ám a minden szakra kötelező ukrán nyelv és irodalom vizsgát nem törölték el.

2. Tétova lépések a nyelvoktatás színvonalának javítása érdekében

Az oktatás és a közélet narancsosok általi erőteljes ukránosítása azt vonta maga után, hogy a kárpátaljai magyar szakmai és érdekvédelmi szervezetek, a nyelvészek és oktatási szakemberek egyre nagyobb figyelmet fordítanak az államnyelv oktatásának körülményeire.

2009. január 28-án Beregszász megyei alárendeltségű (járási jogú) város önkormányzata kezdeményezésére a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola épületében megtartotta alakuló ülését az a munkabizottság, melynek célja olyan programok, tantervek, tankönyvek, módszertani segédletek, tanári kézikönyvek, szemléltetők kidolgozása volt, melyek révén javítható az ukrán nyelv (mint államnyelv) oktatásának hatékonysága a magyar nevelési és oktatási nyelvű kárpátaljai intézményekben. A team 2011 augusztusában zárta le munkáját.

A munkacsoport két fő irányban fejtette ki tevékenységét. Az első az államnyelv oktatásának elméleti alapjait elemezte. A második módszertani segédanyagok kidolgozására irányult. A munkacsoport természetesen nem vállalkozhatott a kérdés kapcsán felmerült – és az ukrán állam által 20 éven át megoldatlanul hagyott – összes probléma rendezésére, ám tagjai több olyan oktatási segédanyagot dolgoztak ki, melyek hatékonyan segíthetik az ukrán nyelv oktatását.

Az óvodai ukránnyelv-oktatásban jelenthet segítséget a Huszti Ilona, Bárány Erzsébet és Gergely Eszter által kidolgozott óvodai tanterv.¹¹⁹ Szintén az óvodások és a kisiskolások nyelvtanulását segíti a *Johi nyuszi ukránul tanít* című, CD-melléklettel ellátott mesekönyv.¹²⁰

Az iskolai képzésben az ukrán állam csak és kizárólag a tanterv és osztályonként egy-egy tankönyv kiadásának költségeit vállalja magára. Az oktatási segédanyagok (tanári kézikönyvek, módszertani útmutatók, munkafüzetek, hanganyagok, szemléltetők stb.) kidolgozását és kiadását nem fedezi a költségvetés. Ám ezek a segédanyagok jelentősen hozzájárulhatnak az oktatás hatékonyságának emeléséhez. Éppen ezért a munkacsoport egyrészt a pedagógusok, másrészt a gyermekek számára dolgozott ki oktatási segédanyagokat.

¹¹⁹ Густі І., Барань Є., Гергель Е.: *Навчальна програма „Українська мова як друга для дітей дошкільного віку (рідна мова яких угорська)”*. Ужгород: Гражда, 2010.

¹²⁰ Gergely Eszter: *Johi nyuszi ukránul tanít. Mesés nyelvtanulás óvodásoknak és kisiskolásoknak*. A szerző magánkiadása, 2008.

Az alsó tagozaton (1–4. osztály) oktató pedagógusok munkáját szolgálja több segédkönyv.¹²¹ Az alsó tagozatos (2–4. osztályos) gyermekek számára munkafüzetek, illetve begyakorló és ellenőrző dolgozatfüzetek készültek.¹²² Ehhez hasonló módon egy-egy munkafüzet, illetve begyakorló és ellenőrző dolgozatfüzet készült az 5–9. osztályos tanulók részére is.¹²³ Kiadásra került egy tanári kézikönyv a 9. osztályban oktató pedagógusok számára.¹²⁴

¹²¹ Сергійчук Ю.П., Мاستюк Т.В.: *Збірник підсумкових контрольних робіт для підготовки та проведення державної підсумкової атестації з української мови (читання) у четвертих класах загальноосвітніх навчальних закладів шкіл з угорською мовою навчання Закарпатської області*. Ужгород: Гражда, 2010.; Сергійчук Ю.П., Мастюк Т.В.: *Збірник підсумкових контрольних робіт для підготовки та проведення державної підсумкової атестації з української мови (читання) у четвертих класах загальноосвітніх навчальних закладів шкіл з угорською мовою навчання Закарпатської області*. Ужгород: Гражда, 2010.; Мастюк Т.В., Сергійчук Ю.П.: *Українська мова (державна). Орієнтовні тексти для діалогічного й монологічного мовлення у 2–4 класах з угорською мовою навчання*. Ужгород: Гражда, 2010.; Мастюк Т.В., Сергійчук Ю.П.: *Українська мова (державна). Орієнтовні тексти для аудіювання у 2–4 класах з угорською мовою навчання*. Ужгород: Гражда, 2010.; Мастюк Т.В., Сергійчук Ю.П.: *Українська мова (державна). Орієнтовні тексти для диктантів і списувань у 3–4 класах з угорською мовою навчання*. Ужгород: Гражда, 2010.; Маргітич М.: *Збірник диктантів з української мови для початкових класів угорськомовних шкіл*. Ungvár: PoliPrint, 2010.

¹²² Сергійчук Ю.П., Мастюк Т.В.: *Українська мова (державна). Робочий зошит 2 клас (для шкіл з угорською мовою навчання). Додаток до підручника*. Ужгород: Гражда, 2010.; Сергійчук Ю.П., Мастюк Т.В.: *Українська мова (державна). Робочий зошит 3 клас (для шкіл з угорською мовою навчання). Додаток до підручника*. Ужгород: Гражда, 2010.; Сергійчук Ю.П., Мастюк Т.В.: *Українська мова (державна). Робочий зошит 4 клас (для шкіл з угорською мовою навчання). Додаток до підручника*. Ужгород: Гражда, 2010.; Сергійчук Ю.П., Мастюк Т.В.: *Українська мова (державна). Комплексний зошит для контрольних робіт (2 клас) для шкіл з угорською мовою навчання. Додаток до підручника*. Ужгород: Гражда, 2010.; Сергійчук Ю.П., Мастюк Т.В.: *Українська мова (державна). Комплексний зошит для контрольних робіт (3 клас) для шкіл з угорською мовою навчання. Додаток до підручника*. Ужгород: Гражда, 2010.; Сергійчук Ю.П., Мастюк Т.В.: *Українська мова (державна). Комплексний зошит для контрольних робіт (4 клас) для шкіл з угорською мовою навчання. Додаток до підручника*. Ужгород: Гражда, 2010.

¹²³ Скаканді В., Олексій С., Осадча Н.: *Розвиток зв'язного мовлення для шкіл з угорською мовою навчання (5 клас). Додаток до підручника (робочий зошит)*. Ужгород: Гражда, 2010.; Скаканді В., Олексій С., Осадча Н.: *Розвиток зв'язного мовлення для шкіл з угорською мовою навчання (6 клас). Додаток до підручника (робочий зошит)*. Ужгород: Гражда, 2010.; Скаканді В., Олексій С., Осадча Н.: *Розвиток зв'язного мовлення для шкіл з угорською мовою навчання (7 клас). Додаток до підручника (робочий зошит)*. Ужгород: Гражда, 2010.; Скаканді В., Олексій С., Осадча Н.: *Розвиток зв'язного мовлення для шкіл з угорською мовою навчання (8 клас). Додаток до підручника (робочий зошит)*. Ужгород: ПоліПрінт, 2010.; Скаканді В., Олексій С., Осадча Н.: *Розвиток зв'язного мовлення для шкіл з угорською мовою навчання (9 клас). Додаток до підручника (робочий зошит)*. ПоліПрінт, 2010.; Скаканді В., Олексій С., Осадча Н.: *Комплексний зошит для контрольних робіт. Для шкіл з угорською мовою навчання (5 клас). Додаток до підручника (робочий зошит)*. Ужгород: Гражда, 2010.; Скаканді В., Олексій С., Осадча Н.: *Комплексний зошит для контрольних робіт. Для шкіл з угорською мовою навчання*

A felsőoktatásba igyekvők számára 2008-tól kötelezően bevezetett úgynevezett külső független tesztelés kapcsán egyértelművé vált, hogy az ukrán irodalom oktatása terén is jelentős gondokkal kell szembenéznünk, hiszen a magyar tannyelvű iskolák végzősei az ukrán irodalom feladatokkal sem boldogultak a tesztírás során. A magyar tannyelvű iskolák könyvtáraiból nagyrészt hiányoznak a tantervben szereplő szépirodalmi művek, illetve – nem kis részben a hiányos nyelvismeret következtében – a gyerekek a meglévő műveket sem tudják eredetiben olvasni. Ebből kiindulva a munkacsoport olyan szépirodalmi szöveggyűjtemény kidolgozását is céljául tűzte ki, mely tartalmazza az ukrán irodalom tantervben szereplő legfontosabb műveket, magyar fordításban. Elkészült egy szöveggyűjtemény, mely az 5–9.¹²⁵, illetve egy másik, amely a 10–11.¹²⁶ osztályban oktatott irodalmi alkotások jelentős részét gyűjti össze egy helyen, magyar fordításban. Az irodalmi szövegekhez olyan feladatok kapcsolódnak, melyek nemcsak az irodalmi élmény befogadását és feldolgozását, a tananyag elsajátítását segítik elő, hanem a nyelvelsajátítást is támogatják.

Az ukrán irodalom megismertetését szolgálja a kortárs ukrán kispróza magyar nyelvű antológiája is, mely a Magyar Újságírók Kárpátaljai Szövetsége gondozásában jelent meg Ungváron.¹²⁷

Szintén nem a munkacsoport programján belül, hanem a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológiai Tanszéke és Hodinka Antal Intézete munkatársainak szerkesztésében, nagyrészt magyarországi támogatásokból jelent meg egy-egy magyar–ukrán¹²⁸ és ukrán–magyar¹²⁹ iskolai kisszótár, vala-

(6 клас). Додаток до підручника (робочий зошит). Ужгород: Гражда, 2010.; Скаканді В., Олексій С., Осадча Н.: Комплексний зошит для контрольних робіт. Для шкіл з угорською мовою навчання (7 клас). Додаток до підручника (робочий зошит). Ужгород: Гражда, 2010.; Скаканді В., Олексій С., Осадча Н.: Комплексний зошит для контрольних робіт. Для шкіл з угорською мовою навчання (8 клас). Додаток до підручника (робочий зошит). ПоліПрінт, 2010.; Скаканді В., Олексій С., Осадча Н.: Комплексний зошит для контрольних робіт. Для шкіл з угорською мовою навчання (9 клас). Додаток до підручника (робочий зошит). ПоліПрінт, 2010.

¹²⁴ Маргітич К. Є.: Матеріали до уроків української мови у 9 класі шкіл з угорською мовою навчання. Ужгород: Гражда, 2010.

¹²⁵ Кордонець О. (редактор): Українська література. Хрестоматія для учнів 5–9 класів шкіл з угорською мовою навчання. Ужгород: Гражда, 2010.

¹²⁶ Кордонець О. (редактор): Українська література. Хрестоматія для учнів 10–11 класів шкіл з угорською мовою навчання. Ужгород: Гражда, 2010.

¹²⁷ Összeállította Petro Hodanics: Kárpátokon innen és túl. Kortárs ukrán kispróza. Ungvár: Magyar Újságírók Kárpátaljai Szövetsége, 2009.

¹²⁸ Magyar–ukrán kisszótár. // Угорсько-український словничок. Ungvár–Beregszász: PoliPrint–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2006.

¹²⁹ Ukrán–magyar kisszótár. // Українсько-угорський словничок. Ungvár–Beregszász: PoliPrint–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2008.

mint két kisebb társalgási zsebkönyv.¹³⁰ Az Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Filológiai Tanszéke és Hungarológiai Intézete is kiadott egy-egy hasonló szótárt.¹³¹ Ez utóbbiak megjelentetésének költségeihez az ukrán állam is jelentős mértékben hozzájárult. Szintén az ungvári műhelyben készült a magyar–ukrán és ukrán–magyar szókapcsolatok szótára.¹³²

Az új magyar–ukrán és ukrán–magyar szótárak kiadása azért is volt égetően fontos feladat, mert a rendszerváltás előtt csupán az 1960-as években jelent meg egy-egy ilyen szótár.¹³³ A Nyíregyházi Főiskolán hat kötetben megjelentetett ukrán–magyar szótári adatbázis¹³⁴ és a két kötetes magyar–ukrán szótár¹³⁵ pedig nehezen hozzáférhető Kárpátalján.

Összességében tehát a Beregszászon alakult munkacsoport – az elméleti kutatási elemzés, illetve az erre alapozott cselekvési terv kidolgozása mellett – 25 oktatási segédanyag kéziratát dolgozta ki és jelentette meg. Ám az ehhez szükséges szűkös forrásokat csekély beregszászi önkormányzati támogatásból, illetve a Szülőföld Alap (tehát nem az ukrán, hanem a magyar állam) pályázataiból sikerült előteremteni. Nagy kár, hogy ezek a kiadványok csupán Beregszász város magyar tannyelvű iskolásaihoz juthatnak el.

A munkacsoport tevékenysége révén tehát számos, az oktatásban hasznosítható kiadvány jelent meg. Nem járult azonban hozzá a munkacsoport ahhoz, hogy csökkenjen a magyar tannyelvű iskolások hátrányos helyzete a kötelező ukrán nyelv és irodalom felvételi vizsgákon, vagy alapvetően, koncepciójában és szemléletében megváltozzék az államnyelv oktatásának helyzete, követelményrendszere az ukrainai kisebbségi iskolákban. Tegyük hozzá: erre nem is volt módja, hiszen ez a politikai érdekképviselő hatékonyságán és erején múlik. Orosz Ildikó oktatáspolitikus, a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség és a II. Rákóczi Fe-

¹³⁰ Маргітис К., Гіреш К., Гіреш Е.: *Українсько-угорсько-англійський розмовник*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2006.; Pecsora Éva és Margitics Marianna: *Tanulj nyelveket egyedül: magyar-angol-ukrán és ukrán-angol-magyar*. Budapest: Info13 Közhasznú Egyesület, 2010.

¹³¹ Lizanec Péter szerk.: *Magyar–ukrán szótár*. // *Угорсько-український словник*. Ungvár: IVA, 2001.; Lizanec Péter szerk.: *Ukrán–magyar szótár*. // *Українсько-угорський словник*. Ungvár: IVA, 2005.

¹³² Lizanec Péter szerk.: *Ukrán–magyar állandósult kifejezések szótára*. Ungvár: Kárpáti Kiadó, 2009.; Lizanec Péter szerk.: *Magyar–ukrán állandósult kifejezések szótára*. Ungvár: Kárpáti Kiadó, 2009.

¹³³ Csucska, P. – O. Rot – J. Szák: *Magyar–Ukrán Szótár*. Budapest–Ungvár: Akadémiai Kiadó – Kárpátontúli Területi Kiadó, 1961., illetve Katona Lóránt: *Ukrán–Magyar szótár*. Budapest–Uzsgorod: Akadémiai Kiadó – Kárpátontúli Területi Kiadó, 1963.

¹³⁴ Udvari István: *Ukrán–magyar szótári adatbázis. I–VI. kötet*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke. I. kötet (A–Г, 2003), II. kötet (Д–К, 2002), III. kötet (Л–О, 2000), IV. kötet (П, 2001), V. kötet (Р–У, 2001), VI. kötet (Ф–Я, 2000).

¹³⁵ Udvari István: *Magyar–ukrán szótár. I. (A–LY) és II. (M–Zs) kötet*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 2005 (I. kötet) és 2006 (II. kötet).

renc Kárpátaljai Magyar Főiskola elnöke, a KMKSZ szakpolitikusa, aki 2006 és 2010 között a kárpátaljai megyei tanács oktatási állandó szakbizottságát vezette a KMKSZ delegáltjaként, 2011. április 21-én a Kárpátalja.ma hírportálon megjelent elemzésében így értékeli a munkacsoport tevékenységét: „politikai pótcselekvésnek tűnik, ami az ukrán nyelvkönyv írása körül alakult ki Beregszászban, és hosszú időn keresztül uralta a közbeszédet. A polgármester kezdeményezésére, a KMKSZ frakció támogatásával is előbb a városi költségvetés terhére, majd a Szülőföld Alap támogatásával ukrán tankönyvek írását szorgalmazták a városban élő magyar gyerekek az ukrán állam által elvárt ukrán nyelvtudása érdekében. Ez a magyar iskolások esélyegyenlőségén nem segített, mert továbbra is az az elvárás maradt velük szemben, hogy az ukránt olyan szinten tudják, mint a született ukrán ajkú gyerek. Továbbra is eszerint mérik teljesítményüket. Törvény szerint csak azokat a könyveket lehet használni, amit a minisztérium jóváhagyott és tankönyvvé nyilvánított. A magyar politikum valós érdekérvényesítési feladata az lett, amit más kisebbségbe szorult magyar testvéreink érdekképviselője több országban elért, elfogadtatni, hogy a magyarok számára az államnyelv második nyelv, hiszen egy magyar gyerek sohasem fogja olyan szinten tudni az ukránt, mint az, aki ukránnak született. Ezután kellene elérni, hogy dolgozzanak ki szakembereink bevonásával ennek megfelelő tantervet, tankönyvet, tanítási módszert, követelményrendszert, és mindezt ukrán állami pénzen.”¹³⁶

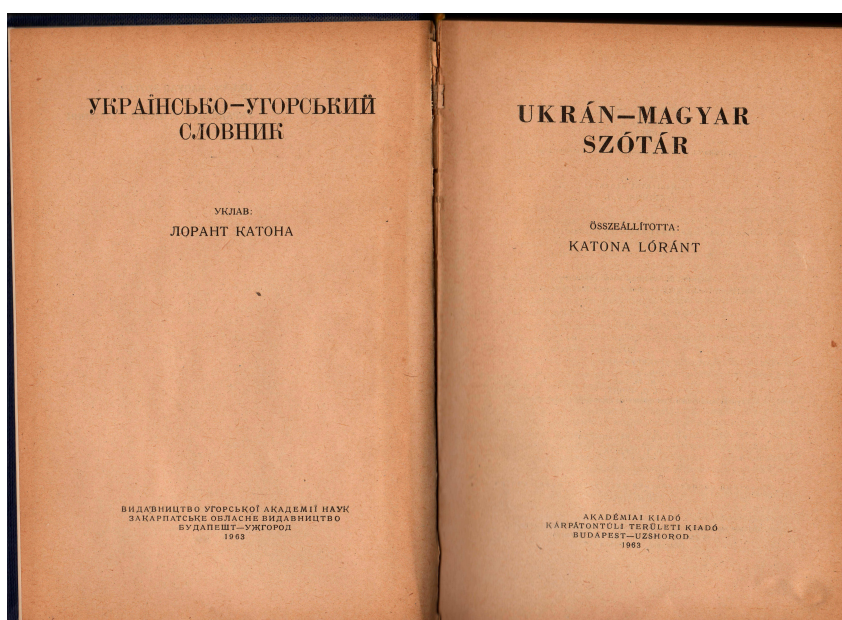
Orosz Ildikónak a KMKSZ 2011. évi közgyűlése kapcsán írott cikkében megfogalmazott véleményével maximálisan egyetérthetünk, ám azt tegyük gyorsan hozzá: sem a KMKSZ, sem a KMPSZ, sem az UMDSZ nem mutatott különösebb politikai és szakmai aktivitást annak elérése érdekében, amit egy szakmai alapon létrejött, civil szakértőkből álló munkacsoporton kér számon a szakpolitikus.

Amint azt fentebb említettük, nagy hiányosság mutatkozik az ukrán nyelvet oktató szakképzett pedagógusokban is. A Rákóczi Főiskolán az ukrán nyelv oktatásában alapvető fontossággal bíró pedagógusképzésben is történt előrelépés. 2003-tól folyik ukrán nyelv és irodalom szakos tanárképzés az intézményben. Az ukrán szakos hallgatók mellett mind az óvodapedagógia, mind pedig a tanítói szakon kötelező „az ukrán nyelv oktatása a magyar nevelési nyelvű/tannyelvű óvodákban/iskolákban” című tantárgy. Emellett több olyan módszertani kiadvány, jegyzet látott napvilágot, melyek a pedagógusképzést segítik.¹³⁷

¹³⁶ Orosz Ildikó: Kilenc év mérlege. <http://www.karpatalja.ma/nezopont/1819-a-honap-temaja-kilenc-ev-merlegen->

¹³⁷ Mint például: Барань Є., Лібак Н.: *Методичні рекомендації з сучасної української літературної мови для студентів*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2006.;

A fentiekben felhívtuk arra a figyelmet, hogy számos generáció maradt ki a szervezett ukránnyelv-oktatásból: azok, akik magyar tannyelvű iskolában 1991 előtt érettségiztek, egészen biztosan nem tanultak ukrán nyelvet iskolai éveik alatt. Ám az ukrán nyelv ismerete nem csak a független tesztelés miatt és nem csupán az iskoláskorúak számára fontos. Esélyt és lehetőséget kell adnunk az ukrán nyelvet elsajátítani akaró felnőtteknek is, hozzáférhető árú intenzív nyelvtanfolyamok, nyelvi képzések és továbbképzések szervezésével. Ehhez természetesen oktatási segédanyagokra, tanárookra, infrastruktúrára van szükség. Az ukrán állam azonban ezzel is adósa polgárainak.

*Az 1963-ban Budapesten megjelent ukrán–magyar szótár:
ritkaságnak számít*

Барань Є., Лібак Н.: *Сучасна українська літературна мова*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2006.; Маргітич К.: *Дидактичні ігри на уроках української мови*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2006.; Маргітич К.: *Ділова українська мова*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2006.; Маргітич К.: *Методичні рекомендації по розвитку зв'язного мовлення для шкіл з угорською мовою навчання*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2006.; Маргітич К.: *Підготовка вчителя початкової школи до формування національної свідомості молодших школярів в угорськомовних загальноосвітніх навчальних закладах Закарпаття*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2006.; Маргітич К.: *Урок української мови в початкових класах угорськомовних шкіл*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2006.

Néhány a beregszászi munkacsoport által kidolgozott segédkönyvek közül

Az iskolapadból már kikerült generációk számára több kiadványt dolgoztak ki és jelentettek meg az utóbbi években. Az Ungvári Hungarológiai Központban jelent meg egy ukrán nyelv kezdőknek című füzet még 1992-ben, mely azonban ma már nem felel meg a korszerű nyelvoktatás kritériumainak.¹³⁸ A magyarországi tapasztalatok alapján nyelviskolai segédkönyvként a budapesti ELTE ukrán szakos oktatói által kidolgozott kötet¹³⁹ használhatónak mutatkozik, ám kiadására eddig nem sikerült forrásokat találni. A Kárpátaljai Református Egyházkerület két, az ukrán nyelv elsajátítását segítő nyelvkönyv kárpátaljai új-

¹³⁸ Lizanec Petro – Horváth Katalin (Лизанець П. – Горват К.): *Українська мова для початківців*. Ужгород: Ужгородський державний університет Центр гунгарології, 1992.

¹³⁹ Лебович В. – Осипова І.: „Доброго дня, Україно!” A 355 tördelt A5-ös oldalnyi, színesen illusztrált kötet anyagát a Bölcsész Konzorcium dolgozta ki. A bevezetőt követően összesen 30 foglalkozás anyagából, illetve ragozási táblázatokból és rövid szótárból álló kötetet sikeresen használják az ELTE BTK-n arra, hogy egy szemeszter alatt alapfokú ukrán nyelvtudást szerezzenek a belőle tanuló budapesti egyetemisták.

rakiadását segítette.¹⁴⁰ Mindkét kiadvány a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai tanszékén készült, és a felnőtt nyelvelsajátítók számára ajánlott, mint ahogyan a még 1995-ben szintén Nyíregyházán kiadott tankönyv, mely az ukrán mint idegen nyelv szakos hallgatók nyelvelsajátítását hivatott elősegíteni.¹⁴¹

Az ukrán nyelvtanfolyamok megszervezésében és lebonyolításában az ilyen jellegű képzések terén jelentős tapasztalatokkal rendelkező II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Felnőttképzési Központja vállal szerepet. A főiskolán ugyanis évek óta folynak az angol és magyar mellett ukrán nyelvtanfolyamok is, illetve az intézmény 2008 óta vállalja, hogy segítséget nyújt az ukrán nyelv és irodalom emelt szintű érettségire való felkészítésben is, tanfolyamokat, képzéseket szervez és indít az érdeklődők számára.

Láthatjuk tehát, hogy a saját maga által kidolgozott koncepció mentén haladó, a nyelvoktatás rendszerét az óvodai neveléstől a felnőttképzéséig át-fogó, a Rákóczi Főiskola szellemi tőkéjére alapozó beregszászi munkacsoporttal párhuzamosan más szervezetek, intézmények is indítottak különféle programokat, melyek célja az ukrán nyelv oktatása színvonalának emelése a kárpátaljai magyar iskolákban. A már említettek mellett ilyen például a Munkácsi Római Katolikus Püspökség Caritas Központja által létrehozott munkaközösség, mely egy első osztályos ukrán nyelv tankönyv kéziratát, illetve az ehhez kapcsolódó tanítói kézikönyvet, valamint egy hanganyagokat tartalmazó CD-t készített el és adott ki, magyarországi támogatások révén.¹⁴² A tankönyv első változatát pedagógiai kísérlet formájában sikerrel alkalmazták az Ungvári 10. Sz. Dayka Gábor Középiskola 1. osztályában. A kiadványt a kijevi oktatási minisztérium hivatalos tankönyvvé minősítette.

Több egyedi kezdeményezésből kiadott szótárról is beszámolhatunk¹⁴³, sőt: néhány speciális szakszótár is megjelent;¹⁴⁴ társalgási zsebkönyvet¹⁴⁵ és nyelvkönyvet¹⁴⁶ is kézbe vehetnek már az ukrán nyelv iránt érdeklődők.

¹⁴⁰ Софілканіч Ю.: „*Tanuljunk ukránul!*” Nyíregyháza: Örökségünk Könyvkiadó Kft., 2009. illetve: Карпаль М.: „*Beszélgünk ukránul!*” Beregszász, 2008.

¹⁴¹ Панько Сергій: *Українська мова. Для студентів спеціальності „Українська мова і література”*. Nyíregyháza: Bessenyei György Tanárképző Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 1995.

¹⁴² Кеслер С.: *Українська мова. Підручник для 1 класу шкіл з угорською мовою навчання*. 2011.

¹⁴³ Például: Palkó István – Palkó Gyula: *Magyar–Ukrán, Ukrán–Magyar kisszótár*. Ungvár: Tárogató Könyvek, 1997.; Margitics Katalin: *Ukrán–Magyar iskolai kisszótár*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 2001.; Ньорба Світлана: *Водограй. Українсько–угорський словник, угорсько–український словник. Фразеологічний словник*. Ужгород: МПП „Гражда”, 2003.

¹⁴⁴ Holovács József: *Ukrán–magyar, magyar–ukrán matematikai szótár*. Nyíregyháza: Bessenyei György Tanárképző Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 1998.; Csibirka Magdolna szerk.:

Ezek a próbálkozások rendkívül dicséretesek. Ám azt látnunk kell, hogy:

a) az említett programok legnagyobbbrészt (néhány kivételtől eltekintve) nem a kijevei vagy kárpátaljai oktatási kormányzat kezdeményezésére, hanem helyi társadalmi iniciatívából valósultak meg, legtöbbször ukrán állami támogatás nélkül, magyarországi pályázati források bevonásával;

b) az államnyelv oktatásához kapcsolódó számos elméleti, gyakorlati, oktatás-módszertani, nyelvpedagógiai, nyelvészeti és politikai problémát egyéni akciók indításával enyhíteni ugyan lehet, szakmailag megalapozott módon megoldani azonban semmiképp.

Valódi előrelépést csak és kizárólag Magyarország politikai és erkölcsi támogatásával, valamint a helyi szakmai erők összehangolt szakmai munkájával lehet elérni. Például azzal, ha a probléma megoldását szívügyüknek tartó, ám elszigetelt kezdeményezéseket egységes mederbe terelve, egy több évre szóló, stabil finanszírozású program indul a megfelelő szakmai munka elvégzése érdekében, amihez megteremtik a munka szakmai és szellemi hátterét. Valamint azzal, ha a központi ukrán oktatási kormányzat teret enged a helyi sajátosságokhoz, igényekhez és lehetőségekhez igazodó, nem unifikált és homogenizáló, speciálisan a kárpátaljai magyarság különböző rétegeinek igényeihez igazodó ukránnyelv-oktatási koncepció kidolgozásához, az elképzelésekhez szükséges tárgyi, anyagi és szellemi feltételek megteremtéséhez, továbbá a stratégia gyakorlati megvalósításához, s mindehhez anyagi forrásokat is biztosít. Mindaddig ugyanis, ameddig az ukrán nyelv oktatása olyan szemléletben és követelmények mentén folyik, amelyeket jelenleg elvár a kijevei oktatási minisztérium, valóban érdemi eredményeket nehéz elérni.

A fentiekben bemutatott elemzésből számos elméleti és főként gyakorlati tanulság vonható le. Az alábbiakban – abból kiindulva, hogy az ukrán nyelv hatékony és eredményes oktatásának problémáját az anyanyelven, tehát magyarul oktató iskola keretében kell megoldani, azaz nem a többségi nyelven vagy két tannyelven folyó oktatás a megoldás – röviden, mintegy policy-szerűen

Magyar–ukrán, ukrán–magyar iskolai biológiai szótár. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2004.; *Укладачі:* Л. В. Манусенко, О.В. Галегова, О.А. Дубовик, С.П. Мистюк, Ж.В. Патопова, І.А. Юрчук. *Перекладачі:* Золтан Кулін, Ержіка Когут, Омелян Семрад. *Редактори:* Іштван Ковтюк, Леся Колодій: *Українсько-угорський словник термінології для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням мовами національних меншин.* 3500 термін і понять (Історія, Математика, Біологія, Географія, Фізика, Хімія). *Magyar-ukrán szakszótár.* Чернівці: Видавничий дім «Букрек» 2008.

¹⁴⁵ Zseliczki Béla – Zseliczki Csilla: *Magyar–oros–ukrán társalgási zsebkönyv.* Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1995.

¹⁴⁶ Панько С. – Кухта М.: *Українська мова для угорців.* Ужгород: Паличка Карпатського Краю, 2000.; Лисенко Н. О. – Кривко Р. М. – Світлична Є. І. – Цапко Т. П.: *Українська мова для іноземних студентів. Навчальний посібник.* Київ: Центр учбової літератури, 2010.

összefoglaljuk azokat a feladatokat, melyek – részben Magyarország politikai és erkölcsi támogatása, részben pedig a kárpátaljai magyar közösség szakmai és érdekvédelmi szervezeteinek tevékenysége révén – véleményünk szerint alapvető fontosságúak ahhoz, hogy a kárpátaljai magyar tannyelvű oktatási intézményekben hatékonyabbá váljék az ukrán nyelv oktatása.

1. A magyar tannyelvű iskolák végzőseinek esélyegyenlőségét biztosítani kell a magyar nyelvű érettségi és felvételi vizsgázás lehetőségének (még a szovjet rendszerből örökölt) megtartásával, törvényi garantálásával. Megoldásként a tesztek magyar nyelvre történő fordítása, illetve akár egy olyan kárpátaljai vizsgaközpont létrehozása is felmerülhet, mely a magyar tannyelvű iskolák végzőseinek érettségi/felvételi vizsgáit szervezi. A jelenlegi gyakorlat, mely szerint évről évre rendelet engedélyezi a tesztek magyar nyelvre fordítását, nem rendezi megnyugtatóan a kérdést. A problémát csak a törvényi szabályozás oldhatja meg hosszú távon.

2. A kötelező ukrán nyelv és irodalom érettségi és egyben felvételi vizsga helyett, szintén a magyar iskolák végzőseinek esélyegyenlősége érdekében, anyanyelvből és irodalomból tegyenek vizsgát a diákok. Az anyanyelv és irodalom legyen egyike az emelt szintű vizsgán választható tárgyaknak.¹⁴⁷

3. Az ukrán nyelv és irodalom tesztvizsgán ne támasszanak azonos követelményeket az ukrán és nem ukrán tannyelvű iskolában érettségizőkkel szemben.

4. A többségi és kisebbségi iskolákban más az ukrán nyelv mint tantárgy oktatásának célja, feladata, eltérő a kiindulási alap és mások az óraszámok. Eből következően más módszereket kell alkalmazni a tárgy oktatása során. Az államnyelv eredményes elsajátítása érdekében – ukrán állami finanszírozásban – dolgozzanak ki a magyar tannyelvű iskolák számára speciális tanterveket, készüljenek ez alapján tankönyvek, munkafüzetek, módszertani segédletek, szemléltetők és szótárak. Ezek kidolgozásában magyarországi és kárpátaljai szakemberek is részt vállalhatnak szakértőként, tanácsadóként. Erre egyébként a korábbiaknál jóval nagyobb esély kínálkozik. Egyrészt 2010. február 5-én jelent

¹⁴⁷ Ez annál is inkább fontos és reális célkitűzés, mert az oktatási tárca 2010. augusztus 26-i, 833. számú rendeletében meghatározta, mely tárgyakból lehet emelt szintű felvételi tesztvizsgát tenni 2011-ben, és a minden szak, szakirány esetében kötelező ukrán nyelv és irodalom vizsga mellett már ott szerepel az orosz nyelv is választható tárgyként, miközben a magyart hiába keressük (lásd: наказ Міністерства освіти і науки від 26.08.2010 р. № 833 „Про зовнішнє оцінювання навчальних досягнень осіб, які виявили бажання вступати до вищих навчальних закладів України в 2011 році”). Lásd: <http://www.mon.gov.ua/?id=2>. A 2012-es felvételire vonatkozó rendeletben is csak az orosz szerepel, más kisebbségi nyelvekből, így magyarból továbbra sem lehet felvételi vizsgát tenni, még azok számára sem, akik magyar nyelv és irodalom szakra kívánnak jelentkezni.

meg az oktatási miniszter 75/5. számú rendelete¹⁴⁸, mely előírja, hogy az elemi iskolák számára új nemzeti alaptantervet (державний стандарт) kell kidolgozni, s ebben külön munkacsoport foglalkozik az ukrán mint államnyelv oktatásának kérdéskörével a nemzetiségi nyelven oktató iskolákban.¹⁴⁹ Másrészt Ukrajna egy 2010-ben elfogadott törvénymódosítást követően visszatért a 11 évfolyamos iskolai képzésre, ami szintén maga után vonja a 2005-ben még a 12 éves képzés számára kidolgozott ukrán nyelv és ukrán irodalom tantervek felülvizsgálatát. Ez azt jelenti, hogy új tantervek léptek életbe az 1–4. osztályok számára¹⁵⁰, és ehhez igazodva új alsó tagozatos tankönyvek kidolgozására írt ki pályázatot¹⁵¹ Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma.

5. Kezdeményezni kell azon állami szabványok, kerettantervek, dokumentumok felülvizsgálatát és átdolgozását, melyek az államnyelv elsajátításának céljait, feladatait és követelményeit, illetve az oktatás tartalmát határozzák meg. Ezekben (az idegen nyelvek kapcsán megfogalmazottakhoz hasonlóan) pontosan meg kell határozni, milyen nyelvtudásszintet várunk el a magyar tannyelvű iskolák tanulóitól az oktatás egyes szintjein (elemi, általános és középiskola). Ezek a követelmények – mint már említettük – nem lehetnek azonosak az ukrán tannyelvű iskolák tanulóival szemben támasztott követelményekkel.

6. Képezzenek magyarul is beszélő, sajátosan a magyar tannyelvű iskolák számára ukrán nyelv és irodalom tanárokat. A már folyó ilyen irányú képzés szakmai és tárgyi feltételeit, finanszírozását hosszú távon biztosítani kell, mégpedig az ukrán állami költségvetésből.

7. Alapítsanak állami tankönyvkiadót Kárpátalján, melynek feladata a magyar tannyelvű iskolák tankönyvellátásának biztosítása (akár ukrán–magyar vegyes vállalat formájában). A tankönyvkiadó munkatársai kapjanak döntési jogot ahhoz, hogy kiválaszthassák, mely tankönyveket, tankönyv-családokat fordítják le ukránról magyar nyelvre. A speciálisan a magyar tannyelvű iskolák számára készülő tankönyvek¹⁵² ne vegyenek részt az országos pályázati rendszer-

¹⁴⁸ http://www.mon.gov.ua/education/average/nakaz_mon_75_5_nova_red_derzh_standartu_pochatk_zag_osvity.doc

¹⁴⁹ A kormány már el is fogadta az új dokumentumot: <http://osvita.com/uk/news/20-04-2011/1303320072/>

¹⁵⁰ A tantervek hatályba lépéséről szóló, 2011. szeptember 12-én 1050. számmal kiadott miniszteri rendeletet lásd itt: <http://www.mon.gov.ua/index.php/ua/pro-ministerstvo/normativno-pravova-baza/normativno-pravova-baza-diyalnosti-ministerstva/nakazi?start=12>

¹⁵¹ Lásd a 2011. szeptember 14-én 1063. számmal kiadott miniszteri rendeletet: <http://www.mon.gov.ua/index.php/ua/pro-ministerstvo/normativno-pravova-baza/normativno-pravova-baza-diyalnosti-ministerstva/nakazi?start=8>

¹⁵² Köztük a magyar nyelv és irodalom, ill. a magyar tannyelvű iskolák számára készülő ukrán nyelv és irodalom tantervek és tankönyvek.

ben, s ezek kiadási költségeit is biztosítsa az ukrán állam. Támogassa az ukrán állam azoknak a szemléltetőknak, tanári segédkönyveknek, módszertani kézikönyveknek, oktatási segédanyagoknak a kidolgozását és kiadását is, melyek a magyar tannyelvű oktatási intézmények számára készülnek.

8. Az ukrán nyelv oktatásának helyzete, annak körülményei, az államnyelvi/anyanyelvi érettségi és felvételi vizsga stb. kérdésköre – mint a nyelvkérdés általában Ukrajnában – meglehetősen átpolitizálttá vált. Éppen ezért a kérdésben nyilatkozó politikusoknak, közéleti személyiségeknek, hivatalnokoknak figyelembe kellene venniük, hogy a többségi nemzet szempontjából rosszul hangzik, ezért nagyon szerencsétlen az, amikor egy magyarországi nyilatkozó arról beszél, hogy az ukrán nyelvet idegen nyelvként kellene oktatni Ukrajnában. A nyelvészet (és a nyelvpedagógia) különbséget tesz az idegen nyelv és a második nyelv/környezeti nyelv között. Másodnyelvnek, második nyelvnek vagy környezeti nyelvnek a kétnyelvű közösségek első nyelve (anyanyelve) mellett a környezetben használt nyelvet nevezik, mellyel a beszélők a mindennapjaikban találkozhatnak (a közterületi feliratokon, a piacon, a hivatalokban stb.). Ezzel szemben az idegen nyelv az, amelyet egy másik közösségben használnak, s amellyel jórészt csak az iskolai oktatásban, szervezett keretek között találkozhatnak a hétköznapi beszélők.¹⁵³ Szerencsésebb tehát, ha a nyilatkozó azt mondja: az ukránt államnyelvként, második nyelvként vagy környezeti nyelvként kell oktatni a magyar gyerekek számára.

9. A munkacsoport által már kidolgozott módszertani segédanyagokat (munkafüzetek, ellenőrző és dolgozathelyzetek, tanári kézikönyvek, tankönyvek, szótárak stb.) engedélyeztetni kell az illetékes oktatási hatóságoknál, el kell érni, hogy ezek hivatalosan is használhatókká váljanak az oktatási folyamatban. Az engedélyeztetést célszerű csomagban, az összes kiadványt egységesen kezelve elindítani, ezáltal is csökkentve a bürokratikus eljárás elhúzódásának esélyét, s így a hivatalok és hatóságok által támasztott követelményeknek is könnyebben lehet megfelelni. Mivel a módszertani segédanyagok, szemléltetők stb. kiadását eleve nem támogatja az ukrán állam (a többségi tannyelvű iskolák számára sem), nyomtatásuk költségeit pályázati forrásból kell előteremteni. Az elkészült alternatív tankönyvek kiadásánál azonban más a helyzet. Az oktatási tárca a tankönyvek kiadását központi forrásból finanszírozta eddig. Amennyiben az alternatív tankönyvek kiadását is magyarországi pályázati forrásokból oldjuk meg, eleve lemondunk arról, hogy az ukrán állam ellássa alapvető feladatát: a

¹⁵³ Erről lásd: „Az 'idegen nyelv'-et – a tanulókhöz képest – egy másik közösségben beszélik; tipikusan 'külföldön', egy másik országban. Ettől különbözik a 'második nyelv', amelyet ugyanabban a térségben beszélnek” (Szépe 2001: 216).

magyar tannyelvű iskolák tankönyvekkel való ellátását. Éppen ezért (legalább) a tankönyvek engedélyeztetése egyben azzal is kell járjon, hogy az ukrán oktatási minisztérium vállalja ezek kiadási költségeit is.¹⁵⁴

10. Meg kell teremteni annak lehetőségét, hogy az oktatási rendszerből már kikerült, ám ukránul nem beszélő felnőttek is elsajátíthassák az államnyelvet. Ehhez felnőttoktatási programokra, illetve erre a célra kidolgozott oktatási anyagokra van szükség. A tanfolyamokat költség-hozzájárulásos formában, pályázati támogatással célszerű indítani.

11. Meg kell szüntetni azt a gyakorlatot, hogy a magyarországi felsőoktatásba igyekvő vagy ott tanuló kárpátaljai diákokat a magyar nyelvvizsgarendszer szinte eltántorítja az ukrán nyelv tanulásától. Jelenleg ugyanis Magyarországon gyakorlatilag lehetetlen ukrán nyelvből nyelvvizsgát tenni¹⁵⁵ (a viszony-

¹⁵⁴ Egy konkrét példa arra, hogy ez a kérdés miért lényeges. A fentiekben említettük, hogy a Munkácsi Római Katolikus Püspökség és Karitasz szervezésében, elsősorban magyarországi támogatással elkészült egy az első osztályosok számára kidolgozott ukránnyelv-tankönyv, melyet a kijevi oktatási hatóságok 2011 nyarán hivatalos tankönyvvé nyilvánítottak. A kötet kiadásához azonban az ukrán állam anyagilag egyáltalán nem járult hozzá. 2011. szeptemberében új állami tantervet hagytak jóvá Kijevben, s 2012-től az ennek alapján kidolgozott új tankönyv kiadására írt ki pályázatot az oktatási tárca. A fentiek fényében a tankönyv sorsa háromféleképpen alakulhat. Az egyik lehetőség: az új tanterv alapján írott új tankönyv kiszorítja a használatból a 2011-ben még a régi tanterv alapján készült kiadványt. A másik: arra hivatkozva, hogy 2011-ben már jóváhagyott az állam egy új ukránnyelv-tankönyvet a magyar tannyelvű iskolák számára, hiába készül el egy új, a 2011-ben kidolgozott tantervre alapozó tankönyv kézírata, a minisztérium ennek kiadási költségeit nem biztosítja. Ez esetben az ennek a könyvnek a kiadására szánt összeget be sem tervezi a tárca az egyébként is szűk költségvetésbe. Ha pedig onnan egy tétel kikerül, rendkívül nehéz oda visszaemelni. A harmadik: a tárca új tankönyvet ad ki, ám a 2011-ben külföldi támogatók pénzéből kiadott kötet is használatban marad. Ez tűnik a legkedvezőbb lehetőségnek. Ez esetben sincs azonban arra semmilyen garancia, hogy a 2., 3., majd 4. osztályos új tankönyv megírására és kiadására kiírt pályázaton ismét az a szerzői gárda nyer majd, mely 2011-ben megkaphatta az engedélyt a szponzorok pénzéből kiadott első osztályos tankönyv hivatalos iskolai használatára. Arról nincs tudomásunk, hogy az elsős tankönyvet kidolgozó szerzők, szerkesztők szándékában áll-e a 2–4. osztályos tankönyv elkészítése is. Ha nem készítene további könyveket, akkor ez azt jelentené, hogy azokban az iskolákban, ahol az általuk kidolgozott elsős tankönyvet használják, a második osztálytól olyan tankönyvre kell majd áttérniük, mely nem illeszkedik az első osztályban használt tankönyvhöz. Ha viszont az iskolák eleve az állam által kiadott elsős kiadványt rendelik meg, ezt elkerülhetik, és egységes szemléletben kidolgozott tankönyvcsaládot használhatnak végig az alsó tagozaton. Azaz: a magyar adófizetők pénzéből szerkesztett és kiadott tankönyv alig egy éves használat után szinte bizonyosan kikerül az iskolákból.

¹⁵⁵ 2012. szeptember 3-án az Oktatási Hivatal Nyelvvizsgáztatási Akkreditációs Központja honlapján csupán egy katonai szaknyelvi vizsga szerepel ukránból: http://www.nyak.hu/doc/akk_nyelvek.asp#130. Általános alap-, közép- vagy felsőfokú ukrán nyelvvizsga nincs a honlap kínálatában. A 2000-es évek derekáig lehetett általános ukrán nyelvvizsgát tenni a Pannon Nyelvis-

lag kevés számú jelentkező miatt a vizsgaközpontok számára nem rentábilis ukránból nyelvvizsgát szervezni), ami egyrészt megnehezíti az Ukrajna államnyelvét valamilyen szinten mégiscsak ismerő kárpátaljai magyar fiatalok diploma-szerzését (hiszen ehhez nyelvvizsgát kell tenniük), másrészt azzal, hogy az ukrán nyelv tanulása helyett más nyelvek felé terelik a fiatalokat, gyakorlatilag kilátástalanná teszik azok későbbi hazatérését és sikeres integrációját az ukrainai társadalmi életbe. Továbbá sürgősen meg kell változtatni azt a gyakorlatot, mely egyrészt erősen aláássa a magyar tannyelvű iskolák presztízsét, másrészt diszkriminálja a magyar tannyelvű iskolában végzett kárpátaljai magyar fiatalokat. Arra utalunk, hogy a magyar oktatási hatóságok (arra hivatkozva, hogy magyar tannyelvű intézményben szereztek végzettséget) még azoknak sem ismerik el ukrán nyelvvizsgaként a szülőföldön megszerzett ukrán nyelvtudását, akik az ukrainai emelt szintű ukrán nyelv és irodalom érettségien megszerezték az ún. szertifikátot ebből a tárgyból, azaz sikeres emelt szintű vizsgát tettek ukrán nyelvből és irodalomból. 2012-ben olyan esetekről is beszámolt a kárpátaljai magyar sajtó, amikor egy beregszászi magyar tannyelvű középiskola végzőse magasabb pontszámot ért el ukránból a hazai tesztvizsgán, mint ukrán tannyelvű intézményben tanult kortársa, ám a magyarországi hatóságok előbbinek nem, utóbbinak viszont elfogadták nyelvvizsgaként ugyanazt az okmányt, 40 felvételi pontszám beszámítását tagadva meg ezzel az ukrán nyelvet magyar tannyelvű iskolában is elsajátító kárpátaljai magyar gyerektől. A magyarországi fél érvelése szerint ennek oka az, hogy az érvényben lévő szabályozás értelmében csak az ukrán tannyelvű iskolákban érettségizettek kaphatnak ukránból nyelvvizsgapontokat, a magyar nyelven oktató intézmények végzőseinek nem járnak a pluszpontok.¹⁵⁶

A tapasztalatok azt mutatják, hogy az államnyelv oktatásának nyelvpedagógiája nem csupán Ukrajnában megoldatlan, hanem az egész Kárpát-medencében (lásd pl. Kiss 2011). A magyar nyelvpedagógia az egész térségben az élen járhatna egy használható modell kidolgozásával.

kolában, ám ez a nyelvvizsgarendszer átalakítását követően, számos egyéb „kis” nyelvből tett nyelvvizsga lehetőségével együtt, megszűnt.

¹⁵⁶ Lásd pl. Kárpátalja 2012. augusztus 3., 3. lap. Amint arról a sajtó beszámolt, a magyarországi oktatási hatóságok 2013-tól kezdődően megoldották ezt a problémát (<http://www.nyest.hu/hirek/beszamit-a-nyelvvizsga>).

V. Mi áll az ilyen nyelv- és oktatáspolitikai háttérben?

Ha elfogadjuk azt a tényt, hogy mindenkinek van anyanyelve, és természetesen tartjuk: (a) az anyanyelv és (b) az államnyelv iskolai tantárgyként való tanulásának jogát, akkor észre kell vennünk: az ukrán anyanyelvű tanulók esetében az *ukrán nyelv* tantárgy lefedi az (a) és (b) pontban megjelölt jogot, a kisebbségi tanulónál ellenben az (a) pontnak az *anyanyelv*, a (b)-nek pedig az *ukrán nyelv* tantárgy felel meg. Ez azt jelenti, hogy az ukrainai ukrán és nem ukrán anyanyelvű tanulók iskolai terhelése eltér egymástól: amíg az ukrán anyanyelvű gyermek pihen, játszik vagy épp az egyetemi felvételre készül, kisebbségi kortársa az államnyelv elsajátításán fáradozik. Nagy luxus tehát, hogy bár sok időt, energiát és pénzt fektet a gyerek az államnyelv elsajátításába, a jelenlegi körülmények között mégsem tanulhatja meg megfelelő szinten az ukrán nyelvet.

Ám az, hogy az ukrán állam függetlensége több, mint 20 éve alatt sem teremtette meg a feltételeket kisebbségi polgárai számára az ukrán nyelv elsajátításához, akár a kisebbségi közösségek nyelvi szegregációját is szolgálhatja. Az államnyelv oktatásának jelenlegi körülményei ugyanis az ún. *szegregációs oktatási modellre* emlékeztetnek (Skutnabb-Kangas 1990, 1997). A szegregációs oktatási modell kisebbségekkel szembeni alkalmazásának lényege, hogy az oktatás a kisebbség nyelvén folyik, és nem, vagy csak nagyon alacsony határfokon oktatják a többségi nyelvet a kisebbség szegregálásának, elszigetelésének, mintegy nyelvi gettóba zárásának céljából (vö. Skutnabb-Kangas 1990, 1997, Csernicskó 1998a: 168–169). Az ukrainai sajtóban gyakran hallani, olvasni olyan vélekedéseket, melyek szerint a kárpátaljai nem akarnak megtanulni ukránul, s ezzel nyelvi gettóba zárják magukat. Nos, a nyelvi szegregálás, a nyelvi erőforrások elzárása a kisebbségek elől olyan eszköz lehet a többségi politikusok kezében, melynek révén a kisebbségi csoport versenyképessége jelentősen visszavethető.

Egyre több érv látszik amellet, hogy nem véletlenül hiányoznak a feltételek az államnyelv elsajátításához az ukrainai kisebbségi iskolákban. Szlovákiai magyar nyelvészek a következő következtetésekre jutottak saját országuk oktatáspolitikája kapcsán: „A beolvasztó célú politikának nem érdeke, hogy az anya-

nyelvű iskolában tanuló diákok jól elsajátítsák a többségi nyelvet, ezért nem törekszenek a korszerű módszerek bevezetésére. Az idegen nyelvek oktatásában természetes, hogy a tanulókat nyelvtudásuk alapján sorolják a kezdő, haladó stb. csoportokba, s minden csoport más program szerint halad, más tankönyveket használ. Nem tudunk arról, hogy ilyenfajta differenciálás a kisebbségi oktatásban megjelenne – éspedig sem a többségi, sem pedig az anyanyelv vonatkozásában” (Lanstyák–Szabó Mihály 2002: 87). Azaz Szlovákiában – akárcsak Ukrajnában, Romániában, Szerbiában (lásd Kiss 2011) – az állami oktatáspolitikai a kisebbségeket általában homogén tömbként kezeli, és nem tesz különbséget sem az egyes kisebbségek, sem pedig az egyes közösségeken belül az eltérő nyelvismerettel rendelkező, eltérő társadalmi, nyelvi és demográfiai körülmények között élő csoportok között. A differenciált oktatás lehetőségét elsősorban a pénzügyi nehézségekre hivatkozva tagadják meg az oktatási hatóságok, ám az kétségtelen: legalábbis meglepő, hogy úgy vár el az állam magas szintű többségi nyelvismeretet a kisebbségeiktől, hogy az ehhez szükséges forrásokat és eszközöket nem hajlandó biztosítani.

A szegregációs és asszimilációs politika szándékának gyanúját erősíti, hogy Ukrajnában megvannak a hagyományai a többségi nyelv differenciált oktatásának. A szovjet rezsim idején az állam külön képzett olyan orosz szakos tanárokat, akik nem orosz anyanyelvűeknek oktatták az oroszot. Külön módszereket, tankönyveket dolgoztak ki az egyes kisebbségek számára. Az orosz nyelvet (akárcsak az idegen nyelveket) kis csoportokban oktatták.

A szegregációs oktatási modell elvetése után az ukrán oktatáspolitikai – Ukrajna elnökének 2008. március 20-án kelt 244/2008. sz. rendelete 8. pontja, illetve az oktatási tárca 2008. évi 461. sz. rendelete révén – a tranzitív (átirányítási) oktatási modellt kívánta bevezetni a kisebbségi nyelveken oktató iskolákban. Ennek a modellnek a célja már nem a szegregáció, hanem az asszimiláció (Skutnabb-Kangas 1990, 1997).

Ám a tranzitív modellnél is jóval nagyobb eredménnyel kecsegtet a befullasztásos (submersion) oktatási modell, melynek lényege, hogy az oktatás teljes egészében a többségi nyelven folyik. Ennek érdekében az ukrán nyelv- és oktatáspolitikai fokozatosan olyan feltételeket teremtett, melyek egyre több kisebbségi szülőt arra ösztönöztek, hogy többségi nyelven oktató intézménybe járassa gyermekét. Ám ez a gyakorlat egyértelműen hátrányosan különbözteti meg a kisebbségeket. Péntek János a romániai oktatási gyakorlatról írott szavai Kárpátaljára is érvényesek: „A magyar nyelvű oktatást hátrányosan befolyásoló tényező, hogy az oktatási hatóság az államnemzeti koncepció jegyében egy alapvetően diszkriminatív elvet tekint az esélyegyenlőség feltételének: az államnyelvnek a többségiekével azonos szintű ismeretét. Általánosan a helyzetet úgy

lehet jellemezni, hogy az államnyelv ismeretét már korai gyermekkortól nemcsak elvárják, hanem meg is követelik, de módszeresen soha nem tanítják” (Péntek 2008: 149).

A kisebbségeket a többségi nyelven folyó oktatás felé terelése nem új keletű gyakorlat. „A kisebbségi gyerekek többségi nyelven való iskolázása a kisebbségek beolvasztásának évszázadok óta alkalmazott módszere. Így haltak ki vagy kerültek a kihalás szélére többek között a franciaországi őshonos kisebbségek nyelvei, az aino nyelv Japánban, az indián nyelvek Amerikában, a bennszülött nyelvek Ausztráliában vagy a vogul és az osztják a Szovjetunióban. (...) Az államnyelven való iskolázás, ha nem is vezet el mindig az anyanyelvről való teljes lemondásig, másodnyelv-dominanciát alakít ki. Az, aki nem anyanyelvén tanult, elvont dolgokról, természettudományos kérdésekről, irodalomról, történelemről általában csak másodnyelvén tud társalogni. (...) Aki szlovák, román vagy szerb iskolába jár, csak másodnyelvén fog tudni biztosan írni-olvasni, csak az államalkotó nép kultúráját, történelmét ismeri meg. (...) Nem anyanyelvének, hanem másodnyelvének ismeri meg a formális és irodalmi változatait, vagy akár ifjúsági nyelvváltozatát, argóját, valamint különféle szaknyelvi rétegeit. Maga is érezni fogja hiányos anyanyelvi kompetenciáját; ez anyanyelvével kapcsolatban gátlást, negatív attitűdöt vált ki, s végül még inkább anyanyelve feladására, a másodnyelv preferálására fogja ösztönözni. Államnyelvi többségű területen a másodnyelven iskolázott fiatalok ritkán maradnak alkalmasak anyanyelvük átörökítésére. Általában ezt az igényüket is elveszítik” – írja É. Kiss Katalin (2004: 134–136).

A Szovjetunió is az orosz nyelven oktató iskola irányába terelte a nemzetiségeket. Fedinec Csilla (1999: 64) úgy látja, hogy „bár az állam nem folyamodott nyílt kényszerítő eszközökhöz, de a felülnézetben példamutató elképzelések a valóságban olyan körülményeket teremtetek, amelyek kettős ellentmondásba vitték a szülőket: egyrészt nem látták értelmét annak, hogy gyermekeik iskolába járjanak, hiszen nem láttak tényleges lehetőséget a megszerzett tudás kamatoztatására, gyarapítására; másrészt láttak ugyan kiutat, de csak abban, ha nem anyanyelvű, hanem a többségi nemzet iskolájába járatják gyermekeiket, mert így tudnak érvényesülni, továbbtanulni”.

Egyik legújabb kötetében Tove Skutnabb-Kangas és Robert Dunbar (2010) a leggyakoribb és egyben legveszélyesebb oktatási módszernek tekintik az angolul *submersion program*-nak nevezett oktatási modellt, mert a kisebbségek a többségi nyelvet anyanyelvük rovására tanulják. A kisebbségek oktatási jogairól szóló Hágai Ajánlásokban is az áll, hogy „A tananyagot kizárólag a hivatalos nyelven tanító, a kisebbséghez tartozó gyermekeket a többségekkel egy osztályba integráló alámerítési típusú megközelítések nincsenek összhangban a

nemzetközi normákkal” (16–17. old.). Ennek ellenére az Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma által 2008-ban szervezett egyik olyan tanácskozás nyilatkozatában, melynek témája az államnyelv oktatásának alacsony színvonala volt a nemzetiségi tannyelvű iskolákban, a pozitív nyelvi jelenségek között első helyen azt emelték ki, hogy öröndetesen nő az országban *az ukrán nyelven oktató* iskolák száma.¹⁵⁷ Az ukrán nyelven oktató intézmények számának emelkedését tekinti pozitív változásnak az ukrán nyelv oktatásának színvonalát emelni hivatott állami program is.¹⁵⁸

Az ukrán állam az érvényesülés eszközeként, az egyenlő esélyek biztosítékaként kínálja az ukrán nyelvet, melyhez az államnyelven oktató iskolán át vezet a legrövidebb út. „A kisebbségi nyelven történő oktatásnál a többségi (...) állam részéről elhangzik az, hogy abban az esetben, ha a tanuló nem a többség nyelvén tanul és szerez diplomát, nem tud érvényesülni, tudása nem lesz egyenértékű. Ebben a kérdésben általában az oktatás nyelvének problémáját összemoszák a nyelvoktatás kérdésével, a tudást a nyelvtudással” – figyelmeztet azonban Orosz Ildikó (2007: 376).

A nem anyanyelvű iskoláztatás erőltetése azonban nem kizárólag Ukrajnára jellemző. „A közép-európai államok úgy vannak berendezkedve (...), hogy az oktatáshoz való jogot csak államnyelven tekintik emberi jognak, a kisebbségi nyelvek tannyelvként való használatát privilégiumnak tartják” – írja Kontra Miklós (2006: 572).

Az, hogy egyre több kárpátaljai magyar szülő dönt az ukrán tannyelvű iskola mellett, nem véletlen, hanem az ukrán állami nyelvpolitika stratégiáinak a következménye. „Ezeknek a stratégiáknak a hosszú távú eredménye, hogy a kisebbségi szülők közül sokan már nemcsak külső befolyásra, hanem ’maguktól is kezdik úgy érezni’, hogy saját korábbi és gyerekeik vélt vagy valós tanulási nehézségei, esetleges rosszabb iskolai előmenetele, korlátozottabb társadalmi és gazdasági mobilitási esélyei közvetlen összefüggésben állnak az államnyelv ismeretének az egynyelvű többségi beszélőkénél alacsonyabb fokával, s mint-hogy – elképzeléseik szerint – a magyar nyelvű oktatás hátráltatja a többségi nyelv magas szintű elsajátítását, az anyanyelvi oktatást egyre kevésbé érzékelik ’megtérülő befektetésnek’, így az szemükben a mobilitás gátjává válik” (Bartha 2003: 64–65). Valójában azonban a szülők a látszat ellenére nem szabad akara-

¹⁵⁷ A tanácskozás által elfogadott nyilatkozatot lásd Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma honlapján (http://www.mon.gov.ua/newstmp/2008/20_03/doc.doc).

¹⁵⁸ *Az ukrán nyelv oktatásának a nemzetiségi nyelven oktató iskolákban történő javítását célzó állami ágazati program a 2008–2011. évekre* c. dokumentum ukrán nyelven megtalálható Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma honlapján: <http://www.mon.gov.ua>

tukból választják a többségi nyelvű iskolát. „A szülők és gyermekeik iskola- és programválasztási szabadsága – még az esetleges meglévő jogi garanciák és több program esetén is – mindaddig látszólagos, ameddig a különféle egy- vagy kétnyelvű oktatási-nevelési módok, illetőleg a rendelkezésre álló intézmények, nevelési célok, valamint a különböző nevelési módszerek között – adekvát tájékoztatás híján – nem a tudományosan is megalapozott információk, hanem tévhitek és hiedelmek alapján döntenek” – írja Bartha Csilla (2003: 68–69).

Nem véletlen, hogy – más Kárpát-medencei magyar közösségekhez hasonlóan (lásd pl. Göncz 2005b, Kelemen–Szoták–Göncz 2009, Máté–Kosic–Göncz 2009, Kolláth–Varga–Göncz 2009, Péntek 2011) – Kárpátalján is (Csernicskó–Göncz 2009, Csernicskó szerk. 2010a, Kezedben a jövő 2011) készültek olyan tájékoztató kiadványok, melyek azt foglalják össze röviden és közérthető módon, hogy a szülők milyen következményekkel számolhatnak, ha a magyar, vagy ha a többségi nyelven oktató iskolát választják gyermekeik számára. A kisebbségek anyanyelvi oktatásának fenntartása mellett érvelők ugyanis „olyan társadalmat képzelnek el, amelyet kulturális és nyelvi sokféleség jellemez; az átmeneti nyelvhasználatot támogatók szeme előtt pedig egy kulturálisan homogén társadalom lebeg, amelyet a kisebbségek asszimilálódása és a nyelvváltás jellemez” (Crystal 1998: 457).

A megoldás azonban nyilván nem a többségi nyelven tanulás, s nem az anyanyelvi iskolarendszer feladása. Az anyanyelven oktató iskola keretében kell megtalálni azokat a lehetőségeket, amelyek magas szintű nyelvtudáshoz, hozzáadó (additív) kétnyelvűséghez vezetnek. Ebben a kötetben azt szerettük volna bemutatni, hogy a könyv címében feltett kérdés – megtanulunk-e ukránul? – nem egyszerű nyelvpedagógiai kérdés, hanem számos politikai, társadalmi és gazdasági vonatkozással bíró, összetett probléma, melynek megoldása nem lehet az, hogy feladjuk a magyar nyelvű oktatási rendszert, és gyermekeinket az ukrán nyelvű intézményekbe irányítjuk csupán azért, hogy jól beszéljenek egy olyan nyelvet, melynek megtanulását az államnak az anyanyelven oktató iskolákban is biztosítania kell(ene).

Irodalom

- Arisztov, F. (Аристов Ф.) 1928/1995. *Литературное развитие Подкарпатской (Угорской) Руси*. Москва.
- Avrorin, V. (Аврорин В.) 1960. Ленинская национальная политика и развитие литературных языков народов СССР. *Вопросы Языкознания* 1960/4: 15–29.
- Baleczky Emil (Балецкий Эміль) 1958. Венгерские заимствования в лемковском говоре села Комлошка в Венгрии. *Studia Slavica* IV: 23–46.
- Baleczky Emil (Балецкий Эміль) 1963. О некоторых венгерских заимствованиях в украинском языке. *Studia Slavica* IX: 337–386.
- Bárány Erzsébet (Барань Єлизавета) 2009. Лексичні гунгаризми у творах українських письменників Закарпаття. *Українська мова* 2: 56–69.
- Bárány Erzsébet 2010. Угорсько-українські міжмовні контакти на помежів'ї їх етнічних територій (вплив угорської мови на лексику творів Закарпатських письменників). *ТЕКА. Comission of Polish-Ukrainian cultural ties* Vol. V: 24–31.
- Bárány-Komári Erzsébet (Барань-Комарі Єлизавета) 2005. До питання про унгаризми у народній мові карпатоукраїнців (русинів) Закарпаття. *Studia Russica* XXII: 115–129.
- Bárány Erzsébet – Csernicskó István 2009. Дослідження українсько-угорських міжмовних контактів у Закарпатському угорському інституті ім. Ференца Ракоці II. *Acta Beregsasiensis* 2009/1: 91–112.
- Bárány Erzsébet – Huszti Ilona – Fábián Márta 2011. Második és idegen nyelv oktatása a beregszászi magyar iskolák 5. osztályában: a motiváció és nyelvi készség összefüggése az oktatáspolitikai tényezőkkel. In: Hires-László Kornélia, Karmacsi Zoltán és Márku Anita szerk. *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban: a 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai*, 145–154. Budapest–Beregszász: Tinta Könyvkiadó–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bartha Csilla 2003. A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei és az oktatás. In: Nádor Orsolya és Szarka László szerk. *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*, 56–75. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Baugh, John 1999. *Out of the Mouths of Slaves: African American Language and Educational Malpractice*. Austin: University of Texas Press.
- Belej, Marjana (Белей, Мар'яна) 2009. Свіжий струмисько української граматики і лінгводидактики на Закарпатті: „Жива мова” Франца Агія (1936). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць* 13: 12–16. Ужгород: Говерла.
- Belej, Marjana (Белей, Мар'яна) 2010. До характеристики еволюції поглядів Августина Волошина як граматикиста і методисти мови. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць* 14: 5–10. Ужгород: Говерла.
- Beregszászi Anikó 2004. Idegennyelv-oktatásunk gondjairól és feladatairól szociolingvisztikai nézőpontból. In: Huszti Ilona szerk. *Idegennyelv-oktatás kisebbségi környezetben*, 10–20. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.

- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2004. *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2005. Українська мова у школах з угорською мовою навчання у соціолінгвістичному аспекті. *Українознавство* 2005/4: 82–86.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2010. Направление языковой политики украины как фактор этнических и языковых конфликтов. In: Виноградов В. – Михальченко В. ред. *Язык и общество в современной России и других странах / Language and Society in present-day Russia and other countries*, 245–249. Москва: Институт языкознания РАН – Научно-исследовательский центр по национально-языковым отношениям.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István – Orosz Ildikó 2001. *Nyelv, oktatás, politika*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Bloomfield, Leonard 1933. *Language*. London: Allen and Unwin.
- Bonkáló Sándor 1935. *A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés*. Pécs: Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda.
- Borbély Anna 2006. Kétnyelvűség és többnyelvűség. In: Kiefer Ferenc szerk. *Magyar nyelv*, 595–627. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Botlik József 2005. *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján*. II. kötet. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.
- Botlik József – Dupka György 1993. *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Brenzovics László 2010. *Nemzetiségi politika a visszacsatolt Kárpátalján 1939–1944*. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.
- Brenzovics László szerk. 2009. *Kozma Miklós: A visszacsatolt Kárpátalja. Napló*. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.
- Christ, Herbert 1999. Az európai nyelvpolitika kihatásai az idegennyelv-oktatásra. In: Szépe György – Derényi András szerk. *Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások*, 197–208. Budapest: Corvina.
- Cooper, Robert L. 1989. *Language planning and social change*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Crystal, David 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris.
- Cserniczkó István 1998a. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Cserniczkó István 1998b. Az ukrán nyelv Kárpátalján. *Regio* 1998/1: 5–48.
- Cserniczkó István 1998c. Az ukrán nyelv oktatása Kárpátalja magyar iskoláiban. In: Lanstyák István és Szabó Mihály Gizella szerk. *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében különös tekintettel a magyarpárú kétnyelvűségre*, 44–59. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete.
- Cserniczkó István 1999a. Egy jelenség és ami mögötte van: az ukrán nyelv és a kárpátaljai magyarság. *UngBereg* 1999. *Első Pánsíp-almanach*, 88–102.
- Cserniczkó István 1999b. Nyelvtervezés Kárpátalján. Egy láthatatlanná tett kisebbség. *Beszélő* IV/12: 69–84.
- Cserniczkó István 2001. Az ukrán nyelv oktatásának problémái Kárpátalja magyar iskoláiban. *Nyelvünk és Kultúránk* 2001/2: 15–23.
- Cserniczkó István 2004. Egy megoldatlan probléma: az államnyelv oktatása a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban. In: Huszti Ilona szerk. *Idegennyelv-oktatás kisebbségi környezetben*, 113–123. Ungvár: PoliPrint – Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Cserniczkó István 2008. Ukrajna összhangra törekszik. Az ukrainai oktatáspolitikai nyelvi vonatkozásai. *Kisebbségkutatás* 2008/2: 302–315.

- Csernicskó István 2009a. Az ukrajnai oktatáspolitikai a nyelvi asszimiláció szolgálatában. *Korunk* 2009/február: 33–40.
- Csernicskó István 2009b. Tények, adatok a kárpátaljai magyarok nyelvtudásáról. *Együtt* 2009/3: 70–77.
- Csernicskó István 2009c. Напрямки мовної освіти України і угорсько-молдовна освіта на Закарпатті. *Acta Beregsasiensis* 2009/2: 97–106.
- Csernicskó István 2009d. Проблемні питання викладання української мови у школах з угорською мовою навчання. In: Герцог Ю. ред. *Державотворча й об'єднувальна функції української мови: реалії, здобутки, перспективи*, 105–116. Ужгород: Поліграф центр Ліра.
- Csernicskó István 2010. Az államnyelv oktatásának nyelv- és oktatáspolitikai háttere Kárpátalján. In: Kozmács István, Vančóné Kremmer Ildikó szerk. *Közös jövőnk a nyelv I. Nyelvtudomány és pedagógia, Tudomány az oktatásért – oktatás a tudományért, Veda pre vzdelanie – vzdelanie pre vedu, Science for Education – Education for Science. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre Fakulta stredoeurópskych štúdií*, 57–69. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara.
- Csernicskó István 2011a. A nyelvek státusa és a hivatalos kétnyelvűség a mai Kárpátalja területén 1867 és 2010 között. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 3: 45–62.
- Csernicskó István 2011b. The linguistic aspects of the Ukrainian educational policy. *ESUKA – JEFUL* 2011/2–1: 75–91.
- Csernicskó István 2011c. Ще раз про проблеми викладання української мови у школах з угорською мовою навчання. In: Ю. Герцог ред. *Розвиток гуманітарного співробітництва в українсько-угорському прикордонному регіоні: аналіз, оцінки*, 213–224. Ужгород: Поліграфцентр „Ліра”.
- Csernicskó István 2011d. Egy kényszerű „túlélési stratégia”: a többségi nyelven való tanulás. *Együtt* 4: 81–94.
- Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Csernicskó István szerk. 2010a. *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Budapest–Beregszász: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság – Hodinka Antal Intézet.
- Csernicskó István szerk. 2010b. *Nyelvek, emberek, helyzetek: a magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár: PoliPrint.
- Csernicskó István – Göncz Lajos 2009. *Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban: Útmutató kárpátaljai magyar szülőknek és pedagógusoknak*. Budapest: Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala.
- Csernicskó István – Soós Kálmán 2002. Gyorsjelentés – Kárpátalja. In: *Mozaik 2001. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*, 91–135. Budapest: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- Csopey László 1881. Magyar szók a rutén nyelvben. *Nyelvtudományi Közlemények* XVI: 270–294.
- Dezső László (Дже Ласло) 1961. К вопросу о венгерских заимствованиях в закарпатских памятниках XVI–XVIII вв. *Studia Slavica* VII: 139–176.
- Dezső László 1989. *A XVI–XVIII. századi kárpátukrán nyelvemlékek magyar jövevényszavai*. Nyelvtudományi Értekezések 128. szám. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Dezső László (Дже Ласло) 1996. *Деловая письменность русинов в XVII–XVIII веках. Словарь, анализ, тексты*. Nyíregyháza: Bessenyei György Tanárképző Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.
- Dobos Ferenc 2011. *Asszimilációs folyamatok az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyarság körében 1996–2011*. Kutatási jelentés. Budapest: B-Fókus Intézet. Kézirat. <http://www.kmkf.hu/tartalom/asszimilacio.pdf>

- Dumnics, Jurij (Думнич Юрій) 2009. *Українізація школи на Пудкарпатській Русі пуд час Чехословацького періода*. Ужгород: Видавельство В. Падыка.
- Dupka György 1994. A magyarság számának, összetételének és települési területeinek változása Kárpátalján (1910-től napjainkig). In: Kovacsics József szerk. *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990)*, 164–174. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Dupka György – Horváth Sándor – Móricz Kálmán 1990. *Sorsközösség. A kárpátaljai magyarok a 80-as évek végén*. Ungvár: Kárpáti Kiadó.
- Dzendzelivszkij, J. (Дзендзелівський Й.) 1959. До питання про мадяризм в говорах Закарпатської області. На матеріалах Лінгвістичного атласа. Част. I. In: *Доповіді та повідомлення УжДУ*. Серія Філології 2: 61–64.
- Dzendzelivszkij, J. (Дзендзелівський Й.) 1998. Гарайда як філолог. *Acta Hungarica* 1996/1997, VII/VIII: 144–167.
- É. Kiss Katalin 2004. *Anyanyelvünk állapotáról*. Budapest: Osiris.
- ÉKsz. Juhász József, Szőke István, O. Nagy Gábor és Kovalovszky Miklós szerk. *Magyar értelmező Kézisótár I-II*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989. (8. változatlan kiadás.)
- Fedinec Csilla 1996. A magyar közoktatás és tankönyvkiadás helyzete Kárpátalján 1938 és 1961 között. In: Csernicskó István és Várad Tamás szerk. *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*, 39–46. Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.
- Fedinec Csilla 1997. A rendszerváltás Kárpátalja oktatásügyében 1944–1945-ben. *Pánsíp* 3: 30–38.
- Fedinec Csilla 1999. *Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991)*. Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ.
- Fedinec Csilla 2002. *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. Galánta–Dunaszerdahely: Fórum Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Fedinec Csilla 2004. *Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918–1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok*. Somorja–Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Fedinec Csilla – Vehes, Mikola főszerk. 2010. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete.
- Felhívás 1997. Az ungvári járási nemzetiségi iskolák ukránnyelv tanárainak felhívása. *Kárpátaljai Szemle* V/1: 5.
- Ferenc Viktória 2009. Kárpátaljai magyar diákok az ukrán emelt szintű érettségi útvesszőiben. In: Kötél Emőke szerk. *PhD konferencia. A Tudomány Napja tiszteletére rendezett konferencia tanulmányaiból*, 199–213. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium.
- Ferenc Viktória 2012. Nyelvi jogok, nyelvpolitika a kisebbségek felsőoktatásában. *Educatio* 24/1: 67–86.
- Ferguson, Charles A. 1975. Diglossia. In: Pap Mária és Szépe György szerk. *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai írások*, 291–317. Budapest: Gondolat.
- Font Márta – Varga Beáta 2006. *Ukrajna története*. Szeged: Bölcsész Konzorcium.
- Gal, Susan 1979. *Language Shift. Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*. New York: Academic Press.
- Garvin, Paul 1998. A nyelvi sztenderdizáció. In: Tolcsvai Nagy Gábor szerk. *Nyelvi tervezés*, 87–99. Budapest: Universitas Kiadó.
- Gerovszkij (Gerovskij), Georgij 1927. Review of Ivan Pan'kevič, Hramatyka rus'koho jazyka. *Slavia* 6.
- Gerovszkij, Alekszej (Геровский Алексей) 1938. *Борьба чешского правительства с русским языком*, 1938. http://www.ukrstor.com/ukrstor/gerovskij_rusjazyk.htm
- Gosovszkij, V. (Гошовский В.) 1968. *Украинские песни Закарпатья*. Москва: Всесоюзное издательство Советский композитор.

- Göncz Lajos 1985. A kétnyelvűség pszichológiája. A magyar–szerbhorvát kétnyelvűség lélektani vizsgálata. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Göncz Lajos 1995. A tannyelv hatása a tanulók személyiségfejlődésére többnyelvű környezetben. In: Kassai Ilona szerk. *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*, 65–81. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó–Forum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Göncz Lajos 2004. *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége*. Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Göncz Lajos 2005a. A kétnyelvűség pszichológiája. In: Lanstyák István–Vančonek Kremmer Ildikó szerk. *Nyelvésztől – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. 33–76. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda.
- Göncz Lajos 2005b. Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban. Útmutató a kisebbségi helyzetű szülőknél és a pedagógusoknak. *Új Kép* IX. évfolyam, 4. szám (2005. április): 5–8.
- Grosjean, François 1982. *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*. Cambridge: Harvard University Press.
- Gulpa, Ljudmilla (Гульпа Людмила) 2000. Особливості розвитку шкільництва національних меншин у Закарпатській області. In: Horváth Katalin – Fábián Mirosláva szerk. *Ювілейний збірник на честь 70-річчя від дня народження професора Петра Лизанця*, 186–192. Ужгород: Ужгородський державний університет.
- Györfy György 1987. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I.* Budapest: Akadémiai Kiadó (3. kiadás).
- Напазаров, К. (Ханазаров К.) 1982. *Решение национально-языковой проблемы в СССР*. Москва: Издательство политической литературы.
- Haugen, Einar 1953. *The Norwegian language in America: A study in bilingual behaviour*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Haugen, Einar 1972. *The Ecology of Language*. Stanford: Stanford University Press.
- Hires Kornélia – Márku Anita 2003. Miből élünk? Adalékok a kárpátaljai magyarság munkaerő-piaci helyzetének leírásához. In: Fábi István szerk. *Kisebbségi lét és érvényesülés: A magyar lakosság munkaerő-piaci kihívásai a Kárpát-medencében*, 105–133. Budapest: Lucidus Kiadó.
- Hoffmann, Charlotte 1991. *An Introduction to Bilingualism*. London and New York: Longman.
- Husznaí, Igor (Гусьнай Игорь) 1921. *Языковой вопрос в Подкарпатской Руси*. Пряшев: Книгопечатня „Св. Николая”. <http://www2.unil.ch/slav/ling/textes/Husnaj21.html>
- Ильо, І. (Ільто І. В.) szerk. 2003. *Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень)*. Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики.
- Jagić von, Vatroslav 1908. Die slawischen Sprachen. In: Adalbert Bezzenberger szerk. *Die osteuropäischen Literaturen und die slawischen Sprachen*. Berlin und Leipzig: B. G. Teubner.
- Janmaat, Jan Germen 2000. *Nation-Building in Post-Soviet Ukraine: Educational Policy and the Response of the Russian-Speaking Population*. Amsterdam: Netherlands Geographical Studies.
- Jusczenko, Viktor (Ющенко Виктор) 2010. Чия мова – того й влада. *День* № 180, 6 жовтня 2010 р.
- Káprály, Mihály 2003. Русский язык в Подкарпатье (1938–1944). *Studia Russica* XX: 176–182.
- Káprály, Mihály (Капраль Михаил) 2008. Языковая ситуация в Подкарпатье 1938–1944 гг. *Slavica Tartuensia* VIII: 178–195.
- Káprály, Mihály (Капраль Михаил) szerk. 2010. *Русинський дайджест 1939–1944. III/1. Кроника. Тексти з ужгородських новинок „Нова Неділя” и „Карпатска Неділя” 1939–1941 гг.* Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.

- Káprály, Mihály – Pop, Ivan (Капраль Михаил – Поп Иван) 2001. Язык подкарпаторусинский. In: Pop, Ivan: *Энциклопедия Подкарпатской Руси*, 425–430. Ужгород: Издательство В. Падяка.
- Karmacs Zoltán (Кормочи Золтан) 2003. Стан викладання української мови з угорською мовою навчання в Закарпатській області. In: *Молодь, освіта і культурна самосвідомість*, 178–180. Київ: Видавництво Європейського університету.
- Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941)*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1996.
- Kelemen László – Szoták Szilvia – Göncz Lajos 2009. *Tannyelv választás a kisebbségi régiókban: Tájékoztató füzet burgenlandi magyar szülőknek és pedagógusoknak*. Budapest: Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala.
- Kezdedben a jövő. Anyukáknak és apukáknak*. Beregszász: Alma Mater Civil Kezdeményezés, 2011.
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiss Zsuzsanna Éva 2011. Az államnyelv elsajátításának oktatáspolitikai akadályai a Felvidéken, a Vajdaságban és Erdélyben. *Kisebbségkutatás* 1: 73–109.
- Klíma, Viktor (Клима Виктор) 1936. Школьное дело и просвещение на Подкарпатской Руси. In: Эдмунд Бачинский ред. *Подкарпатская Русь за годы 1919–1936*, 101–107. Ужгород: Русский Народный Голос.
- Kocsis Károly 2001. *Kárpátalja mai területének etnikai térképe*. Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete.
- Kocsis Károly – Kocsis-Hodosi Eszter 1998. *Ethnic Geograpy of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin*. Budapest: Geographical research Institute and Minority Studies Programme.
- Kocsis Károly – Rudenko, Leonid – Schweitzer Ferenc eds. 2008. *Ukraine in Maps*. Kyiv–Budapest: Institute of Geography National Academy of Sciences of Ukraine – Geographical Research Institute Hungarian Academy of Sciences.
- Koljadzsin Natália (Коляджин Наталія) 2003. Про специфіку організації навчання української мови в угорськомовних школах. *Acta Beregsasiensis* Vol. III (2003): 76–81.
- Kolláth Anna 2005. *Kihívások és megoldások. Gondolatok a szlovéniai Muravidék két nyelvű oktatásáról*. In: Ring Éva szerk. *Felzárkózás vagy bezárkózás? A többnyelvű oktatás előnyei, veszélyei a kisebbségi közösség életében*, 75–96. Budapest: EÖKIK.
- Kolláth Anna – Varga István Štefan – Göncz Lajos 2009. *Magyar1 vagy magyar2? Tannyelv választás a Muravidéken: Útmutató magyar szülőknek és pedagógusoknak*. Budapest: Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala.
- Kontra Miklós 1981. A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elangolosodó” orvosi nyelvünkre. *NytudÉrt.* 109. sz. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kontra Miklós 1996. Magyar nyelvhasználat határainkon túl. In: Diószegi László szerk. *Magyarságkutatás 1995–96.*, 113–123. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Kontra Miklós 2001. Nyelv, oktatás, emberi jogok. In: Sándor Klára szerk. *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*, 125–132. Szeged: JGYTF Kiadó.
- Kontra Miklós 2006a. A határon túli magyar nyelvváltozatok. In: Kiefer Ferenc főszerk. *Magyar nyelv*, 549–576. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kontra Miklós 2006. Nyelvi emberi jogi polémiák. In: Benő Attila és Szilágyi N. Sándor szerk. *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*, 9–29. Kolozsvár: Anyanyelvpolitika Erdélyi Szövetsége.
- Kontra Miklós 2010a. A nyelvi genocídium fogalma és mai magyarországi megvalósulásai/megvalósításai. In: Andrassy György és Vogl Már szerk. *Az emberi jogok és a nyelvek*, 29–45. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar.
- Kontra Miklós 2010b. *Hasznos nyelvészet*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.

- Kontra Miklós – Szilágyi N. Sándor 2002. A kisebbségeknek van anyanyelvük, de a többségnek nincs? In: Kontra Miklós – Hattyár Helga szerk. *Magyarok és nyelvtörvények*, 3–10. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Kubajcsuk, Viktor (Кубайчук Віктор) 2001. *Хронологія мовних подій в Україні. Зовнішня історія української мови*. <http://pravopys.vlada.kiev.ua/mova/>.
- Kucsma, Leonyid (Кучма Леонид) 2003. *Украина – не Россия*. Москва: Время.
- Kuscinszkij, Antyin (Кушинський Антін) 1981. *Закарпаття в боротьбі (Спогад)*. Буенос-Айрес: Видавництво Юліана Середяка.
- Kymlicka, Will – Krizsán Andrea 1997. „Az állam etnokulturális semlegessége nemcsak megvalósíthatatlan, de nem is kívánatos”. Will Kymlicka kanadai filozófussal Krizsán Andrea beszélget. *Fundamentum* 2: 43–53.
- Labov, William 1982. Objectivity and commitment in linguistic science: The case of the Black English trial in Ann Arbor. *Language in Society* 11: 165–201.
- Lanstyák István 1998. *Nyelvünkben otthon*. Dunaszerdahely: NAP Kiadó.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 2002. Nyelvpolitika a kisebbségek oktatásában. In: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában*, 76–83. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lehoczky Tivadar 1881–1882/1996. *Bereg vármegye*. Budapest–Beregszász: Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó. Szerkesztett kiadás.
- Levenec, J. és mtsai (Левенець Ю. та ін.) szerk. 2008. *Закарпаття в етнополітичному вимірі*. Київ: ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса.
- Lizanec, Petro 1970. *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok. (A kárpátontúli ukrán nyelvjáráások anyagai alapján)*. Uzshorod: Uzshorodi Állami Egyetem.
- Lizanec, Petro (Лизанец Петро) 1976. *Венгерско-українські міжязыкові зв'язи. Венгерські заимствовання в українських говорах Закарпаття*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Lizanec, Petro (Лизанець П.) 1979. *Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР*. Ужгород.
- Lizanec, Petro (Лизанец Петро) 1994. Українська мова в угорськомовних школах Закарпаття. *Acta Hungarica* III: 125–130.
- Lizanec, Petro (Лизанец Петро) 2000. Мадяризм. In: Русанівський В. – Тараненко О. ред. *Українська мова. Енциклопедія*, 298. Київ: Видавництво „Українська енциклопедія” ім. П. Бажана.
- Mackey, William 1970. The description of bilingualism. In: Joshua Fishman ed., *Readings in the Sociology of Language*, 554–588. The Hague: Mouton.
- Mackey, William 1987. Bilingualism and Multilingualism. In: Ammon, U. – Dittmar, N. – K. J. Mattheier eds., *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society*. Vol. 1: 699–713. Berlin: Walter de Gruyter.
- Magocsi, Paul Robert 1978. *The Shaping of a National Identity: Developments in Subcarpathian Rus' 1848–1948*. Cambridge: Harvard University Press.
- Magocsi, Paul Robert (Магочій Павло Роберт) 1994. *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948)*. Ужгород.
- Magocsi, Paul Robert (Магочій Павло Роберт) 2007. *Історія України*. Київ: Критика.
- Maljar, Ljubov (Маляр Любов) 2008. Українська література на сторінках шкільних підручників А. Волошина та О. Маркуша. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія філологія* 18: 30–35.
- Marina Gyula 1977/1999. *Ruténsors – Kárpátalja végzete*. Nagyszőlős: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.

- Márku Anita 2008. *Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében*. Ungvár–Beregszász: PoliPrint Kft.–KMF.
- Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 2010. *Нариси з соціолінгвістики*. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.
- Máté Anikó – Kosić Julianna – Göncz Lajos 2009. *Horvátországi magyarok tannyelvválasztása: Útmutató a szülőknél és a pedagógusoknak*. Budapest: Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala.
- Melnyik, Svitlana – Csernicskó István 2010. *Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації*. Ужгород: ПоліПрінт.
- Milován Andrea 2002. Az ukrán nyelv oktatása Kárpátalja magyar tannyelvű iskoláiban. *Kisebbségkutatás* 4: 984–989.
- Mokány Sándor 1966. *Венгерские заимствования в марамарошском украинском диалекте Закарпатской области*. Ленинград: Ленинградский государственный университет.
- Molnár D. István 2009. A népességszám történeti alakulása. In: Baranyi Béla szerk. *Kárpátalja. A Kárpát-medence régiói 11.*, 164–174. Pécs–Budapest: MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó.
- Molnár József – Molnár D. István 2005. *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász: KMPSZ Tankönyv- és Taneszköztanácsa.
- Molnár József – Molnár D. István 2010. A kárpátaljai magyarság népességföldrajzi viszonyai. In: Csernicskó István szerk. *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*, 15–32. Budapest–Beregszász: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság – Hodinka Antal Intézet.
- Moser, Michael (Мозер Михаель) 2009. „Грамматика русского языка” Івана Панькевича та Галицька українська мова в Підкарпатті. In: Квестослава Копорова ed. *Studium Carpato-Ruthenorum 2009. Штудії з карпаторусиністики*, 68–93. Пряшів: Пряшівська універзіта в Пряшові – Інститут русинського языка і культури.
- Moser, Michael (Мозер Михаель) 2011a. Прощання з українством: декілька завваг про мовну історію русинів за влади Міклоша Гортія. *Humaniora: Slavica Tartuensia* IX: 231–251.
- Moser, Michael (Мозер Михаель) 2011b. Шляхи „українізації”: Підкарпаття за міжвоєнної доби – перші грамматики української мови. In: Zoltán András szerk. *In memoriam István Udvari (1950–2005)*, 247–276. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.
- Motilcsak, Mihajlo (Мотильчак Михайло) 2009. Шляхи поліпшення вивчення української мови як державної у загальноосвітніх навчальних закладах області з навчанням мовами національних меншин. In: Герцог Юрій szerk. *Державотворча й об’єднувальна функції української мови: реалії, здобутки, перспективи*, 36–44. Ужгород, Поліграфцентр Ліра.
- Nádor Orsolya 2002. *Nyelvpolitika. A magyar nyelv politikai státuszváltozásai és oktatása a kezdetektől napjainkig*. Budapest: BIP.
- Nádor Orsolya 2011. *Nyelvpolitika és oktatás – történeti háttérkép*. In: Bartha Csilla – Nádor Orsolya – Péntek János szerk. *Nyelv és oktatás kisebbségben: Kárpát-medencei körkép*, 21–55. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Nedzelszkij, Jevgenyij (Недзельскій Евгеній) 1932. *Очерк карпаторусской литературы*. Ужгородъ: Издание Подкарпаторусского Народопроедвѣтительнаго Союза.
- Oficinskij, Roman 2010. Etnikai-kulturális összefüggések. In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*, 178–184. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete.
- Orosz Ildikó 1992. Non scholae, sed vitae... A kárpátaljai magyar anyanyelvű oktatás helyzete 1944 után. In: *Extra Hungariam. A Hatodik Síp antológiája*, 52–63. Budapest–Ungvár: Hatodik Síp.

- Orosz Ildikó 2007. *A függetlenségtől a narancsos forradalomig. A kárpátaljai magyarság helyzete a független Ukrajnában (1991–2005)*. Ungvár: PoliPrint.
- Orosz Ildikó 2009. Педагогічний аспект оцінювання знань учнів шкіл із навчанням мовами національних меншин української мови та літератури в системі незалежного тестування. In: Герцог Ю. ред. *Державотворча й об'єднувальна функції української мови: реалії, здобутки, перспективи*, 287–291. Ужгород: Поліграф центр Ліра.
- Orosz Ildikó – Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Bátyi Szilvia 2011. A magyar oktatás Kárpátalján. In: Bartha Csilla – Nádor Orsolya – Péntek János szerk. *Nyelv és oktatás kisebbségben: Kárpát-medencei körkép*, 213–277. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Orosz Ildikó – Csernicskó István – Ambrus Pál – Kristafori Olga 2008. *A kárpátaljai magyar nyelvű/magyar nyelvi oktatás megőrzéséhez szükséges intézkedések*. <http://www.nemzetpolitika.gov.hu/data/files/133843334.pdf>
- Orosz Ildikó – Csernicskó István 1999. *The Hungarians in Transcarpathia*. Tinta Publishers.
- Papp Z. Attila – Veres Valér szerk. 2007. *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Péntek János 2002. A bevehetetlen vár: a román nyelv. *Krónika* 2002. december 7–8.
- Péntek János 2008. A magyar nyelv erdélyi helyzete és perspektívái. In: Fedinec Csilla szerk. *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, 136–152. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.
- Péntek János 2011. *Magyarul vagy románul? Milyen nyelven tanuljon a gyermek?* Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége – Szabó T. Attila Nyelvi Intézet.
- Phillipson, Robert – Rannut, Mart – Skutnabb-Kangas, Tove 1994. Introduction. In: Tove Skutnabb-Kangas – Robert Phillipson eds. *Linguistic human rights: overcoming linguistic discrimination*, 1–22. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Pilipenko, Gleb (Пилипенко Глеб) 2011. *Сербский язык воеводинских венгров (с учётом функционирования словенского языка преكمурских венгров и порабских словенцев)*. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing.
- Plišková, Anna (Плішкова Анна) 2008. *Русинський язык на Словенску (Короткий нарис історії і сучасності)*. Пряшів: Світовий конгрес Русинів.
- Róhán Katalin (Повхан Катерина) 1999. Державна мова в школах національних меншин. *Українська мова і література в школі* 1999/4: 55–57.
- Róhán Katalin (Повхан Катерина) 2003. Проблеми і перспективи навчання державної мови учнів-угорців. *Українська мова і література в школі* 2003/8: 52–55.
- Ror, Ivan (Поп Иван) 2001. *Энциклопедия Подкарпатской Руси*. Ужгород: Издательство В. Падяка.
- Puskas, Andrej (Пушкаш Андрей) 2006. *Цивилизация или варварство: Закарпатье 1918–1945*. Москва: Институт славяноведения РАН, Издательство «Европа».
- Reiplik-Horváth Zsuzsanna (Райплик-Горват Жужанна) 2002. Особливості вивчення державної мови у школах з угорською мовою навчання на Закарпатті. In: *Молодь, освіта і культурна самосвідомість*, 177–179. Київ: Видавництво Європейського університету.
- Rot Sándor 1968. *A magyar nyelv fejlődése. A magyar–keleti szláv nyelvi kapcsolatok*. Kijev–Uzsgorod: Ragyanszka Skola.
- Scsegolev, Szergej (Щеголев Сергей) 1912. *Украинское движение, как современный этап южнорусского сепаратизма*. Київ.
- Shevelov, George Y. 1987a. The Language Question in the Ukraine in the Twentieth Century (1900–1941). *Harvard Ukrainian Studies* XI: 118–224.

- Shevelov, Jurij (Шевельов Юрій) 1987b. *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус*. Київ: Сучасність.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1990. *Language, Literacy and Minorities*. London: A Minorities Rights Group Report.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1998. *Linguistic Genocide in Education, or Worldwide Diversity and Human Rights?* Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Skutnabb-Kangas, Tove 2008. Human Rights and Language Policy in Education. In: *Encyclopedia of Language and Education*, Vol. 1 (Language Policy and Political Issues in Education), 2nd ed. 107–119. New York: Springer.
- Skutnabb-Kangas, Tove – Dunbar, Robert 2010. *Indigenous Children's Education as Linguistic Genocide and a crime Against Humanity? A Global View*. Gaednu/Kautokeino: Gáldu Čála, Journal of Indigenous Peoples Rights no. 1/2010.
- Smith, Eliot R. – Mackie, Diane M. 2001. *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Spolsky, Bernard 2004. *Language Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László – Nemeskéri István szerk. 2002. *Mozaik 2001. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*. Budapest: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- Szabó István 1937/1994. *Ugocsa megye*. Budapest–Beregszász: Hatodik Síp – Új Mandátum Könyvkiadó (2., átdolgozott kiadás).
- Szépe György 2001. *Nyelvpolitika: múlt és jövő*. Pécs: Iskolakultúra.
- Szépe György – Derényi András szerk. 1999. *Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások*. Budapest: Corvina.
- Szvisztun, Filipp (Свістунъ Филиппъ) 1912. *Що єсть – украинофильство? Его исторія и теперешня характеристика*. Львовъ: Общество имени Михаила Качковскаго.
- Tolcsvai Nagy Gábor szerk. 1998. *Nyelvi tervezés*. Budapest: Universitas.
- Tóth Mihály 2008. Рефлексії на публікації про угорців Закарпаття, або Кому порозумитися стає дедалі важче. *Дзеркало тижня* № 36 (27 вересня – 3 жовтня 2008). <http://www.dt.ua/3000/3300/64177>
- Trudgill, Peter 2003. *A Glossary of Sociolinguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Udvari István 1994. Ruszinok. In: Ács Zoltán szerk. *Együtt élő népek a Kárpát-medencében, 177–199*. Budapest: Auktor Könyvkiadó.
- Új keretstratégia a többnyelvűség ösztönzésére*. Brüsszel: Európai Közösségek Bizottsága, 2005.
- Vámos Ágnes 2011. Tannyelvpolitika és tannyelv-pedagógia. In: Horváth István és Tótor Erika Mária szerk. *Nyelvhasználat, tannyelv és két(több)nyelvű lét*, 27–42. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion.
- Vehes Mikola – Fedinec Csilla (Вегеш Микола – Фединець Чілла) szerk. 2010. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Ужгород: Поліграфцентр „Ліра”.
- Vehes Mikola, Molnár D. István, Molnár József, Osztapec Jurij, Oficinszkij Roman, Tokar Mariana, Fedinec Csilla és Cserniczkó István szerk. 2011. *Хроніка Закарпаття 1867–2010 / Kárpátalja évszámokban 1867–2010*. Ужгород–Ungvár: Hoverla.
- Volosin Avgusztin (Волошин Августин) 1921. *О письменном язицѣ Підкарпатських русинов*. Ужгород: „Уніо”. <http://litopys.org.ua/volosh/volosh30.htm>
- Vörös Ottó 1996. A szlovéniai kétnyelvű oktatás és tankönyvei. In: Cserniczkó István és Váradi Tamás szerk. *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*, 79–84. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris–Századvég.
- Zagornij, Nyikolaj (Загорный Николай) 1873. *Политика Русиновъ*. Львовъ.
- Zelei Miklós 2000. *A kettézárt falu*. Budapest: Ister Kiadó.

- Zoltán András – Bárányné Komári Erzsébet 2008. Az ukrán nyelvművelés. In: Balázs Géza – Dede Éva szerk. *Európai nyelvművelés. Az európai nyelvi kultúra múltja, jelene és jövője*, 368–376. Budapest: Inter Kht. – PRAE.HU.
- Zoltán András – Bárányné Komári Erzsébet 2009. Ukrán. In: Balázs Géza – Dede Éva szerk. *Az európai helyesírások múltja, jelene és jövője*, 253–263. Budapest: Inter Kht. – PRAE.HU.
- Всесоюзная перепись населения – всенародное дело*. Moszkva, 1969.
- Склад населення по окремих національностях і рідній мові за даними перепису населення 1989 року*. Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики, 1990.
- Статистичний збірник. Населення Закарпатської області за даними всесоюзного перепису населення 1989 року*. Ужгород, 1990, 1–16.

Черничко Степан

Ч-62 **Оволодіємо українською?** Угорці Закарпаття та українська мова.
Наукове видання - Ужгород : ПоліПрінт, 2012, 152 с. (угорською мовою)
ISBN 978-966-2595-28-4

Мовна освіта України спрямована насамперед на обов'язкове оволодіння громадянами державною мовою, можливість вивчення рідної національної мови або навчання цією мовою та опанування хоча б одної іноземної мови. Але у викладанні української мови в загальноосвітніх закладах з угорською мовою навчання Закарпаття є проблеми, пов'язані з невизначеністю конкретної мети щодо рівня володіння державною мовою, підготовкою вчителів української мови, підручниками. У виданні аналізуються стан, проблеми та перспективи викладання і вивчення української мови як державної в школах з угорською мовою навчання.

УДК 81 27

ББК 81.2укр

Наукове видання

Черничко Степан

Оволодіємо українською?
Угорці Закарпаття та українська мова.

Редактор: *Берегсасі Елеонора*

Верстка: *Гіреш-Ласлов Корнелія*

Коректура: *автор*

Здано до складання 15.08.2012. Підписано до друку 23.11.2012.

Папір офсетний. Формат 70x100/16.

Умовн, друк. арк. 12,25. Тираж 200. Зам. 25/12.

СП "ПоліПрінт", м. Ужгород, вул. Тургенева, 2.